

Izvestje

17 • 2020

RAZISKOVALNE POSTAJE ZRC SAZU V NOVI GORICI

KAZALO VSEBINE

Besede župana (dr. Klemen Miklavič, župan Mestne občine Nova Gorica)

Članki

Branko Marušič

O Novi Gorici in o okoliščinah njenega nastajanja 3

Petra Kolenc

Velika ledena jama v Paradani med ledarstvom, speleologijo in turizmom 15

Neva Makuc

Prispevek k nadaljnjemu osvetljevanju korespondence dr. Henrika Tume:
pisma Josipu Dolganu 26

Petra Testen Koren

Milena Ferletič in njene *magdalenice* iz časa, ko je služila v Milanu 32

Jasna Fakin Bajec

»Če kruhek pade ti na tla, poberi in poljubi ga!«
O dediščini pekarstva v Zgornji Vipavski dolini 40

Špela Ledinek Lozej

Od planine do Planike in onkraj.
Oris zgodovine sirarstva v Posočju 48

Danila Zuljan Kumar

Terski zgodbi o hudiču 58

Katarina Šrimpf Vendramin

Razmišljanja o »novem« vsakdanjiku:
s trah in meje v času epidemije 62

Poročilo

Poročilo o delu sodelavcev Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici
od 1. 1. 2020 do 31. 12. 2020. 68

Fotografija na naslovnici: Prostor nastajanja Nove Gorice (arhiv arhitekta Edvarda Ravnikarja, hrani MAO).

©2020, Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica

Izvršna urednica: dr. Petra Kolenc

Uredniški odbor: dr. Jasna Fakin Bajec, doc. dr. Špela Ledinek
Lozej, prid. prof. dr. Neva Makuc, prof. dr. Branko Marušič,
doc. dr. Danila Zuljan Kumar, dr. Katarina Šrimpf Vendramin

Jezikovni pregled: doc. dr. Danila Zuljan Kumar

Oblikovna zasnova in prelom: Darko Turk – Grafikart d.n.o.

Izdajatelj: Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica

Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU

Tisk: Birografika Bori d.o.o.

Naklada: 500 izvodov

Naslov uredništva:

Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica,
Delpinova ulica 12, 5000 Nova Gorica
Tel.: 05 335 73 26

Naročila: Založba ZRC, ZRC SAZU, Novi trg 2,
p. p. 306, 1001 Ljubljana

Besede župana

Nova Gorica skupaj z Gorico tvori enotno urbano območje, ki je naravna prestolnica širše čezmejne regije in je hkrati najpomembnejše kulturno, znanstveno, izobraževalno in gospodarsko središče na zahodu Slovenije.

Ustanove, ki domujejo in delujejo na tem območju, so tiste, ki tvorijo ta središčni status Nove Gorice, ki je pomemben tako za Slovenijo, za slovensko govorno območje kot tudi za celotno Evropo in njeno dediščino.

Zato je lahko mestna občina ponosna, da gosti sedež Raziskovalne postaje ZRC SAZU, saj je ta ustanova ena pomembnejših stebrov središčne prestolnične vloge Nove Gorice in urbanega čezmejnega območja.

Ob tej priložnosti se zahvaljujem ZRC SAZU-ju za tvorno sodelovanje in skupne projekte ter izražam zadovoljstvo ob perspektivi novih skupnih dosežkov.

dr. Klemen Miklavič
Župan Mestne občina Nova Gorica

*Vsem, ki boste že sedemnajsto leto segli po našem Izvestju,
želimo srečno novo leto 2021!*

*Sodelavci Raziskovalne postaje
ZRC SAZU v Novi Gorici*

Nova Gorica, zima 1960 (foto: Atelje Pavšič Zavadlav).

O Novi Gorici in o okoliščinah njenega nastajanja

BRANKO MARUŠIČ

✉ branko.marusic@guest.arnes.si

Izvleček: Razlog za nastanek Nove Gorice je odločitev pariške mirovne konference (10. februar 1947) o poteku nove državne meje med Italijo in Jugoslavijo/Slovenijo. Meja je namreč središče Goriške ločila od zaledja, ki je po pogodbi v veliki meri pripadalo Jugoslaviji. Še predno je bila nova meja uradno potrjena, so se začele priprave, kako nadomestiti izgubo deželnega središča. Ob sodelovanju vlade Ljudske republike Slovenije je pripravo za izgradnjo novega mesta začel Okrajni ljudski odbor Gorica. Njegovi organi so najprej obravnavali predloge o lokaciji. Kasneje, ko je bila meja 15. septembra 1947 uresničena, je lokacijo potrdila republiška vlada, ki je tudi zadolžila arhitekta in urbanista Edvarda Ravnikarja, da pripravi idejni načrt za novo mesto. Bilo je locirano med postajo Gorica na progi bohinjske železnice, vzpetino Kostanjevica in opekarno na Solkanskem polju. Izgradnja Nove Gorice je bila naloga jugoslovanske države, ki je za izvajalce začetnih del, poleg poklicnih ustanov, predvidela tudi mladinske delovne brigade. Te so na gradbišče prišle v začetku meseca decembra 1947. Nova Gorica je nastala predvsem kot življenjska nuja in nadomestilo za izgubljeno stoletno središče Goriške, vsi drugi razlogi so bili drugotnega pomena.

Ključne besede: Solkansko polje, Nova Gorica, OLO Gorica, Edvard Ravnikar

Ta prispevek želi počastiti stoletnico rojstva (Solkan, 16. avgust 1921) prvega novogoriškega "župana" Ludvika Gabrijelčiča.

Na podlagi arheoloških ostalin in nekaterih zapisov antičnih domoznancev ugibamo, katera narodnostno in jezikovno še neopredeljena človeška skupnost si je za svoje življenjsko bivanje izbrala tisti del današnjega zahodnega slovenskega prostora, kjer se reka Soča loči od svojega planinskega sveta in se nato združena z Vipavo razlije po ravninskem ozemlju do severnih obal Jadranskega morja. Dolini obeh rek sta ozemlju, na katerem se stikata, določili pomembno prometno in strateško vlogo. S tega vozlišča so pota vodila zlasti na sever ter na podonavski vzhod in na italjski zahod. Narava je tu prebivalstvu ponudila pašniške površine, plodno zemljo, sladko vodo in morje ter gozdna prostranstva. Zmerno in prijetno podnebje je pogosto ogrožal le zimski veter. Na levem bregu reke Soče, ob vznožju gore Škabrijel s Sveto Katarino, Svete gore (Skalnica) in Sabotina, je narava ustvarila tudi dobrih 150 metrov nad morjem ležečo vzpetino (gorico), na kateri in

okoli katere je nastajalo naselje, ki se je v jeziku Slovanov v začetku 11. stoletja imenovala Gorica.¹ Naselje je najprej kot trg nato kot mesto s svojim statutom postajalo središče fevdalne posesti (prvotno je vloga središča domnevno pripadala gradu/utrdbi pri ali v današnjem Solkanu), razprostrte med rekama Soča in Vipava ter goratimi predeli Trnovskega gozda. Gorica je imela idealno lego in središčno vlogo, ki jo je ohranila nato še skozi stoletja in je bila kasneje (1947) izhodišče tudi pri določanju lokacije Nove Gorice.²

¹ Peter Štih, »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Gori-za«. Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesa in furlanskega grofa Verihena (DD. O. III. 402 in 412). Nova Gorica, Goriški muzej, 1999. Delo je izšlo tudi v nemškem in italijanskem prevodu.

² Temeljna dela o nastajanju in gradnji Nove Gorice: Igor Vrišer, Nastanek in razvoj Nove Gorice. Geografija nastajajočega mesta. V: *Geografski vestnik* (Ljubljana) 21/1959, str. 45–78; Id., Ob desetletnici Nove Gorice. V: *Geografski obzornik* (Ljubljana), 5/1958, št. 2, str. 1–5; Cvetko Nanut, Ob 25-letnici najmlajšega mesta ob naši zahodni meji. V: *Srečanja* (Nova Gorica), 7/1973,

Nastanek Gorice in razvoj ozemlja, ki mu je bila središče, je bil utemeljen v naravi pokrajine in njenega celotnega značaja.³ Tako je mesto samodejno dalo ime nastajajoči pokrajini, ki je obsegala dobršen del Posočja in je skozi stoletja menjala svoj obseg in meje. Goriška je bila mejna dežela in pomembno področje prav zaradi svoje naravne prehodnosti med Balkanom in Apenini in obratno.

št. 25–26, str. 7–9; Zdravko Mlinar, Humanizacija mesta. Sociološke razsežnosti urbanizma in samoupravljanja v Novi Gorici. Maribor: Obzorja, 1983; Edvard Ravnikar, Nova Gorica po 35 letih. V: *Arhitektov bilten* (Ljubljana) 8/1984, št. 68–69, str. 43–46; Dragica Ukmar, Začetki gradnje Nove Gorice. V: *Kronika* (Ljubljana), 41/1993, str. 18–37; Metka Nusdorfer Vuksanović, Ko so na solkanskem polju še orali. V: *Zbornik Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici. Ob 30-letnici ustanovitve*, Nova Gorica, Pokrajinski arhiv, 2002, str. 219–244; Ab initio. Moderne ideologije in izgradnja novega urbanega prostora: zgodovina, arhitektura in perspektive kulturnega turizma v Novi Gorici in Raši. Koper, Annales 2015; Narodu Gorico novo bomo dali v dar. Ob sedemdesetletnici Nove Gorice. Nova Gorica, Območno združenje Zveze borcev, 2017; Branko Marušič, Kako so pripravljali gradnjo Nove Gorice. V: *Razpotja Nove Gorice 1947–2017*, Razpotja (Nova Gorica), 2017, str. 6–11; Isti, O nastajanju Nove Gorice. V: *Umetnost na stičišču kultur, Umetnostnozgodovinski oris Mestne občine Nova Gorica*. Ljubljana, Založba ZRC, 2020, str. 12–19 (protokolarna izdaja, str. 8–15); Tomaž Vuga, Projekt: Nova Gorica. Ljubljana, Založba ZRC, 2018; Isti, Nova Gorica in njen prostor. V: *Mapiranje prostorov modernističnih mest v kontekstu načel CIAM-ove Atenske listine*. Ljubljana, Založba ZRC, 2020, str. 8–27.

Ob raziskovalnem projektu, ki ga je v letih 2018–2020 izvajal ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Mapiranje urbanih prostorov slovenskih mest v zgodovinskem okviru. Modernistična Nova Gorica in njeni konteksti – Modmapng (Mapiranje modernistične Nove Gorice) in ob mednarodni konferenci, povezani z omenjenim projektom, je izšel *Zbornik prispevkov mednarodne konference Mapiranje prostorov modernističnih mest v kontekstu načel CIAM-ove atenske listine* (Ljubljana, Založba ZRC, 2020) in zbornik *Umetnost na stičišču kultur. Umetnostnozgodovinski oris Mestne občine Nova Gorica* (Ljubljana, Založba ZRC, 2020), in sicer v poljudnejši in v obliki protokolarne knjige za Mestno občino Nova Gorica.

³ Branko Marušič, Nastanek in razvoj Goriške mestne naselbine. V: *Primorski čas pretekli. Prispevki za zgodovino Primorske*, Koper, Lipa, 1985, str. 9–21; Id., »Gorica, draga domovina mila! V: *Od Maribora do Trsta*, Maribor, Pedagoška fakulteta, 1998, str. 27–33; Id., Skozi preteklost Goriške, Ob tisočletnici prve omembe Gorice in Solkana ter ob tisočletnici zametka Goriške. Nova Gorica, Mestna občina, 2001.

Prehodnost je pomenila tudi prehajanje, prenašanje in vpliv civilizacijskih prvin, kar se je zrcalilo v vseh sestavinah družbenopolitičnega življenja (gospodarstvo, pravni red, folklor, jezik, umetnost, arhitektura itd.)

Po letu 1500 je Goriška postala kot poknežena grofija avstrijska dedna dežela in je to vlogo tudi odigrala do konca leta 1918. Gorica, ki je po prvi svetovni vojni pripadala italijanski državi, je svoj položaj pokrajinskega središča ohranila do septembra 1947, ko je bila ta zgodovinska dežela na podlagi mednarodnega sporazuma (pariška mirovna pogodba, 10. februar 1947) z državno mejo porazdeljena med Italijo in Jugoslavijo/Slovenijo.

Gorica je bila stoletja središče narodnostno mešane dežele, v kateri so predstavljali Slovenci približno dve tretjini njenega prebivalstva, tretjino pa Italijani oziroma Furlani. Ti so naseljevali predvsem ravninske predele, Slovenci pa so živeli v goratih predelih, a so z njihovimi ravninskimi naselji ustvarili sklenjen »slovanski obroč« okoli Gorice. V deželnem glavnem mestu so prevladovali Italijani in v manjši meri, a zelo vplivno tudi Nemci. Slovenci se zaradi stoletja dolge podrejene družbenopolitične vloge niso uveljavili kot pomemben mestotvorni dejavnik. To nalogo so začeli pridobivati z razvojem in uveljavljanjem slovenskega narodnostnega vprašanja zlasti od sredine 19. stoletja dalje. Pri tem je bilo temeljno gonilo prizadevanje za enakopraven položaj v javnem življenju in posebej stremljenje, da dosežejo take dolgoročne družbenopolitične cilje, kot bi bila upravna združitev prostora, na katerem so Slovenci živeli – zedinjena Slovenija. V to upravno celoto je po prepričanju slovenskega političnega vodstva sodila tudi Goriška z narodnostno mešano Gorico vred, saj naj bi o narodnostni pripadnosti mesta odločalo predvsem njegovo slovensko zaledje.

Udejanjanje slovenskega političnega programa je temeljilo na gospodarskih, kultur-

nih in na drugih družbenopolitičnih oblikah razvoja ter se je na Goriškem soočalo s podobnimi tendencami tamkajšnjih Italijanov. Ti so svoje politično delovanje gradili tudi na ideji italijanskega preporoda (risorgimenta), ki je v združeno Italijo vključevala, zaradi narodnostnih in strateških razlogov, tudi dežele ob severovzhodnih obalah Jadranskega morja, ne glede na to, da niso bile povsem naseljene z Italijani, da so bile narodnostno mešane ali pa izključno slovanske (Slovenci, Hrvati). Od tod politična soočanja na Goriškem in v ostalih predelih Avstrijskega Primorja (Trst, Istra), kamor je sodila Goriška. Ti mednarodni nesporazumi po načelu, da so Slovenci na primer le prebivalci Gorice (Sloveni in Gorizia) in ne goriški Slovenci (Sloveni di Gorizia), so dosegli svoj vrhunec v letih pred prvo svetovno vojno.

V to svetovno vojno in politični spopad je Italija vstopila, potem ko je za tako odločitev z londonskim tajnim dogovorom (26. april

1915) prejela zagotovilo, da bo pridobila vsa tista ozemlja Avstro-Ogrske, ki so bila vključena v program dokončnega zedinjenja Italije. V ta program so sodila tudi s slovanskim prebivalstvom naseljena ozemlja, ki jih je Italija nato po končani vojni okupirala in pridobila pod svojo suverenost z Rapalsko pogodbo (12. novembra 1920). Slovenska oziroma jugoslovanska stran si je pred tem v mednarodnih forumih zama prizadevala, da bi s Slovenci in Hrvati naseljena ozemlja prešla v jugoslovansko kraljevino, da bi se tako tudi uresničeval program Zedinjene Slovenije. Pri tem dokazovanju niso pripomogle niti demografske in niti narodnostne statistike, ki so govorile v prid slovenskim oziroma jugoslovanskim zahtevam. Prav tako tudi ne gospodarski in kulturni razvoj, ki je Goriško in njegovo glavno mesto postavil na najvišje mesto med slovenskimi deželami. Doseženo je v veliki meri uničilo dogajanje prve svetovne vojne, zlasti v Posočju.

Opekarna (»frnaža«) na solkanskem polju, eden izmed simbolov nastajajoče Nove Gorice (fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije).

Boj za meje na slovenskem zahodu se je ponovil tudi po drugi svetovni vojni. V diplomatsko borbo je slovenska oziroma jugoslovanska stran vstopila v zmagovalnem taboru, v družbi držav, ki so porazile fašistično Italijo, nacistično Nemčijo in japonsko cesarstvo. V to družbo je bila slovenska in jugoslovanska stran vključena predvsem zaradi odločnega partizanskega upora zoper okupatorje ozemlja jugoslovanske države. Program Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki je pričela upor, je vključeval tudi boj za Zedinjeno Slovenijo. Slovenci so sicer imeli tedaj še nekaj programov in načinov, kako doseči spremembo slovenskih meja. Svojevrstna vloga, ki jo je Italija odigrala med vojno in po njenem koncu, je nakazovala, da boj za spremembo državnih meja med Italijo in Jugoslavijo po drugi svetovni vojni ne bo lahek in da se bo treba razmejivti po narodnostni črti, kar je zahtevala slovenska oz. jugoslovanska stran, odreči. To se je pokazalo že v začetku

julija 1946, ko je svet zunanjih ministrov zavezniških držav sprejel francoski predlog razmejitve med Italijo in Jugoslavijo. Ta predlog je Gorico dodelil Italiji, za Trst pa je bil določen poseben mednarodni status. Kljub razočaranju, ki ga je prinesla v obmejno prebivalstvo taka odločitev, je živelo upanje, da predlog razmejitve ni dokončen, da se mu je treba zoperstaviti in pri tem hkrati tudi pomisliti, kako za slovensko zaledje nadomestiti izgubo Gorice. O tem so razmišljali in načrtovali leta 1946 pri Poverjeništvu Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst, delovalo je v Ajdovščini, ki je bila takrat središče cone B Julijske krajine, v začasni upravi jugoslovanske armade.⁴

Po podpisu mirovne pogodbe je gradnja in ureditev novega mesta, nadomestila za Gorico, postala stvarnost in ni slučaj, da je bil ta

⁴ Pokrajinski arhiv Nova Gorica (odslej PANG), Zbirka gradiva o Novi Gorici (fond 61).

Cesta čez Kostanjevico, ki je preko Pristave v začetku leta 1949 povezala prostor, kjer je nastajala Nova Gorica s Šempetrom pri Gorici (fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije).

podpis povezan z upravno reformo v coni B Julijske krajine 11. februarja 1947. Le dan po podpisu pariške mirovne pogodbe je bil v Ajdovščini na zboru odposlancev tistega dne razpuščenih okrajev Vipava in Grgar ustanovljen nov oblastni organ Okrajni izvršni ljudski odbor (OILO) Gorica (kasneje OLO Gorica). Njegov predsednik Bogomil Vižintin je tega dne govoril tudi o novem središču goriškega okraja, ki naj bi bilo zgrajeno tik ob Gorici, ležeči v Italiji.⁵ Iz Vižintinovega z navdušenjem sprejetega govora je mogoče sklepati, da je bilo morda tedaj v organih oblasti (krajevne, republiške in zvezne) že določeno, kje bo zgrajeno novo mesto, potem, ko so verjetno izpadli iz izbora tako Ajdovščina kot Ajševica ali celo Tolmin. Takrat je v javnosti še vedno tlelo upanje, da meja ni dokončna. Tudi ni znano, kdo je in če je vodstvo goriškega okraja sploh zadolžil, da pričena s pripravami za izgradnjo novega mesta. Je to bila le spontana želja okrajnih politikov in je bil Vižintinov predlog o gradnji morda le preuranjen? Ivan Kraigher iz takratnega upravnega organa na področju gradbeništva v coni B se je ob petindvajseti obletnici Vižintinovega nastopa spominjal, da so od 11. februarja 1947 dalje »začele teči priprave... za gradnjo Nove Gorice«.⁶

Na OLO Gorica so pričakovali, da bo pobude in napotila o gradnji uresničevala in začetna dela vodila slovenska vlada. Ker se to takrat ni zgodilo, je izvršni odbor OLO Gorica od »merodajnih faktorjev prejel nasvet, da iniciativo dela vzame v svoje roke«, čeravno se je sicer zavedal, da sodi naloga v pristojnost republiške oblasti.⁷ Tako je vodstvo okraja tedaj samoiniciativno prevzelo nalogo, da pripravi vse za gradnjo mesta, ki naj bi nadomestilo Gorico. Pri načrtovanju so se

srečevale krajevne pobude z napotili, ki so prihajala od republiške vlade, a ne v tolikšni meri, da bi bili merodajni v coni B zadovoljni. Poverjeništvo in druge ustanove v coni B so imele stike z vladnimi organi v Ljubljani in tako ni bilo ovir zaradi še vedno obstoječe meje med cono B Julijske krajine in Jugoslavijo/Slovenijo.

Ivan Kraigher, ki je 1. marca 1947 postal referent za izgradnjo in obnovo pri gospodarskem odseku okraja Gorica, se je spominjal, kako se je tedaj lotil priprav za izgradnjo novega središča in pri njih do septembra 1947 tudi intenzivno sodeloval. Bil je gonilna sila in pravi junak dela, kakor ga je kasneje imenoval prvi urbanistični načrtovalec »nove Gorice«, rojak s Slapa pri Vipavi Božidar Gvardijančič. Kraigher je tudi predlagal, podobno kot Gvardijančič, da se ustanovi, očitno zaradi nezainteresiranosti slovenske vlade, poseben v okrilju OLO Gorica delujoči odbor za gradnjo novega mesta. Ta predlog se je 18. aprila 1947 tudi uresničil.⁸

Na tem mestu je vredno opozoriti na dejstvo, da je za potrditev kakega podatka iz spominov ali pa vesti, ki je krožila v javnosti, lahko zaman vsako iskanje med arhivskim gradivom. Bili so namreč tudi ustni ali telefonski dogovori, ki so ustvarjali pomembne odločitve, pa niso zapustili zapisanih sledi. Zato tudi še ni ugotovljeno, kdaj se je v organih oblasti na krajevni, republiški ali zvezni ravni prvič pojavila beseda o gradnji novega mesta, predvsem kot dejstvo in ne več kot le razmislek. Zdi se, da je bilo kar nekaj zmede in morebiti tudi čakanja, da se bo resnejše delo začelo potem, ko bo določena državna meja in uresničena mirovna pogodba.

Ko je minilo upanje, da bodo protesti zalegli in da bodo odgovorni morebiti spremenjali potek meje, je bilo že znano, »da Gorice ne bomo dobili«, se je spominjal že omenjeni Ivan Kraigher. Pri političnih oblasteh pa je

⁵ PANG, OLO Gorica–Nova Gorca, t. e. Zapisniki sej 1947–52, a. e. Zapisniki sej 1947–48.

⁶ Ivan Kraigher, Datum določitve o gradnji Nove Gorice. *Srečanja* (Nova Gorica), 71/1973, št. 37–38, str. 62.

⁷ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 4932.

⁸ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 3419.

zadrego ustvaril občutek nemoči, da bi se državna razmejitev končala v večji prid Slovencev in da je bila odpoved Gorici in odločitev za gradnjo njenega nadomestila v očeh javnosti dokaz diplomatskih nesposobnosti političnega vodstva in posledica njegovih napačnih odločitev in izbir.

Iz ohranjenega arhivskega gradiva (predvsem Pokrajinski arhiv Nova Gorica) izvemo, kako je OLO Gorica, pravzaprav njegov gospodarski odsek (referat za gradbeništvo in obnovo), na seji 6. marca 1947 spoznal potrebo, da se pričnejo ustanavljati stanovanjske zadruge v zvezi s predvidenimi velikimi deli za »novo Gorico«. ⁹ Sočasno je OLO Gorica poročal o območju in legi novega mesta in o upravni problematiki. Načrtna/planska komisija pri OLO Gorica je 20. marca 1947 pisala načrtni/planski komisiji pri predsedstvu vlade LRS, in jo spraševala, kako je z načrtom za gradnjo Gorice, pravzaprav novogradnjo pri Solkanu oziroma pri Šempetru pri Gorici. V pismu je tudi podatek, da se porajajo predlogi o kraju, kjer naj bi se gradilo novo mesto, zato je komisija prosila za pojasnilo, »ali naj se ljudstvo zainteresira, da bi prišlo do eventualnih predlogov z ozirom na dobro poznavanje lokalnih klimatičnih in drugih razmer«. ¹⁰ Eden izmed glasov, ki potrjuje zanimanje javnosti, je na primer tudi članek *Nova Gorica*, ki ga je Zdravko Jelinčič, profesor v Gorici (kasneje v Šempetru pri Gorici) objavil v *Primorskem dnevniku*. Med drugim je predlagal: »Na vsakem zemljevidu se opazi široko ravnino v obliki trikotnika vzhodno od Solkana (3 ali 4 km²). Ta ravnina je malo naseljena: na sredi je skoraj prazna, če izvzamemo opekarno. Ravno tu je mogoče zgraditi novo upravno in gospodarsko in kulturno središče goriškega okraja. Staro pokopališče, občinska last, je krasen trg, okoli katerega lahko v kratkem zrastejo poslopja nove Gori-

ce: prvenstveno upravna in šolska, potem pa zadružna v obliki hotelov, prodajalen in skladišč. Ta poslopja naj odgovarjajo vsem zahtevam moderne tehnike in naj dajo ton ostalim zgradbam: od teh prvih poslopij bo odvisen naravni razvoj središča.« ¹¹

Podobno konkreten je bil OLO Gorica v pismu, ki ga je že 26. marca 1947 naslovil na slovensko vlado. ¹² V tem dopisu je na prvem mestu omenjeno, da »iz prestižnih razlogov in na splošno željo prebivalstva, si je okraj nadel uradni naziv 'Okraj Gorica' in po Gorici se uradno naziva tudi naš Okrajni izvršni odbor, ki bo takoj po priključitvi prenesel svoj sedež na področje nove Gorice, ki naj bi zapopadlo ves preostali del mesta ter predmetij Solkan in Šempeter. To področje naj bi ohranilo tudi uradno svoj stari naziv 'Gorica!'« V taki Gorici: » bodo imela svoj sedež vsa večja podjetja, zadruge, uradi, šole in ustanove, okoli katerih se bo postopoma in načrtno razvijal nov center našega okraja. Gorica pa, ki je bila že od nekdaj središče našega gospodarskega, kulturnega in političnega zbiranja, bo ostala tudi še v naprej na svojem mestu in neovirano nadaljevala z izvrševanjem svoje zgodovinske funkcije. Mestni ljudski odbor, kot državni organ in mesto ne bi bilo vključeno v okraj in bi imelo pristojnosti krajevnega in okrajnega ljudskega odbora. Sestavljali naj bi ga še trije četrtini odbori in sicer: Solkan, Šempeter in Rožna Dolina. Prva dva odbora bi bila v mejah sedanjih ljudskih odborov, Rožna Dolina pa bi sestavljali severni goriški kolodvor, Kostanjevica, Pristava, predeli okoli Rdeče hiše in Rožna Dolina. Tako urejena nova Gorica bi štela 6.000 prebivalcev, vendar bi znalo število kmalu narasti na 9.000 prebivalcev.« OLO je pokazal na pomembno rešitev, kako Gorico rešiti za slovenski prostor in za Slovence. Zamisel je bila premalo pretehtana in ni niti z

⁹ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 711.

¹⁰ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 1522.

¹¹ *Primorski dnevnik*, 6. 4. 1947, št. 560.

¹² PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 1960.

besedico nakazala način sožitja: dve Gorici tesno druga ob drugi, ločila naj bi ju državna meja, kar pa se v dopisu ne omenja. Tudi ni upoštevala določil mirovne pogodbe (ni dovolila gradenj tik ob meji), administrativna ureditev slovenskega dela se je vzorovala po avstroogrskem zgledu (Gorica-mesto, Gorica-okraj). Vlado so še prosili za mnenje, njen odgovor pa ni znan. Predlogi okrajnega vodstva so kazali na stoletno povezanost Gorice z njenim zaledjem in obratno. Poudarjanje toponima Gorica je bilo simbolično in z velikimi čustvenimi poudarki.

Kljub lokalnim prizadevanjem je vendar odločitev za njegovo izgradnjo moral potrditi državni in vrhovni politični organ. Za gradnjo Nove Gorice naj bi sprejel odločitev politbiro jugoslovanske komunistične partije, kot je povedal Ivan Maček Matija na slavnostni seji Skupščine občine Nova Gorica 9. septembra 1978.¹³ Ni pa navedel datuma, kdaj je zasedal in sklepal politbiro. Pač pa je politbiro slovenske komunistične partije o gradnji govoril na svoji seji 9. julija 1947. Že pred tem so o izgradnji novega mesta govorili 8. maja 1947 na prvi seji okrajnega komiteja KPS goriškega okraja. Vest o tem je bila neuradno posredovana agenciji Tanjug in tako je dnevni tisk poročal že naslednji dan: »*da se zgradi neposredno v bližini starega mesta Gorica nova Gorica. Pri okrajnem izvršnem ljudskem odboru goriškega okraja je bil že ustanovljen poseben delovni odbor z nalogo, da pripravi in izdela regulacijski osnutek za novo Gorico*«. ¹⁴ To je bila prva vest o nameravani gradnji novega mesta. Vse dotlej pa oblastni in politični organi v javnosti niso poročali o njihovih odločitvah, povezanih z nastajanjem

Nove Gorice; pri tem je pridevnik *nova* napisan z malo začetnico.

Delovni odbor, ki ga omenja agencijska vest z dne 9. maja 1947, se je rojeval na seji oddelka za gradbeništvo in obnovo gospodarskega odseka OLO Gorica 17. aprila 1947.¹⁵ Seja se je posebej posvečala nujnosti pričetka pripravljalnega dela za »regulacijo« novega naselja Gorica. To se bo moralo, zaradi geografskih, gospodarskih in prometnih razlogov, graditi v bližini Gorice. Na seji so obravnavali osnutek projekta, ki ga je izdelal ing. Božidar Gvardijančič in ugotovili, da je študija dobro premišljena in da odgovarja zahtevam moderne urbanistike. Gvardijančič je novo mesto postavil v bližino Šempetra pri Gorici. Omenil je, da zahteva regulacijski načrt veliko dodatnih osnovnih podatkov. Te naj bi zbral poseben stalni delovni odbor. V njem naj bi za področje zdravstva deloval dr. Franc Marušič, za kmetijstvo ing. Evgen Mayer, za industrijo in obrt Josip Štrukelj, za prosveto in kulturo Darinka Kočevar, za upravne zadeve Jordan Gorjan, za gradbeništvo Ivan Kraigher. V njem naj bi še delovala Rudolf Peric in Božidar Gvardijančič kot projektant. V duhu pričakovanih sprememb dokončnega poteka nove državne meje je bilo v odboru mesto tudi za Lojzeta Komjanca, podjetnika iz Gorice, deloval naj bi za področje prometa.

Prvi sestanek delovnega odbora je bil 24. aprila 1947 v Ajdovščini.¹⁶ Na sestanku je najprej Božidar Gvardijančič predložil svoj osnutek, ki ga je očitno spremljalo besedilo *Osnovne misli za študij programa Nove Gorice*. V njem tudi piše: »*Pri načrtu nove Gorice, ne gre za regularni načrt obstoječega mesta, temveč za povsem novo naselje, kajti niti Solkan niti Št. Peter in Vrtojba, taka kakoršna so ta naselja danes, ne morejo zadostiti niti osnovnim potrebam centra Slov. Primorja.*

¹³ PANG, Zbirka gradiva o Novi Gorici (fond 61); Narodu Gorico novo bomo dali v dar. Ob sedemdesetletnici Nove Gorice. Nova Gorica 2017, str. 91, op. 3.

¹⁴ Zgradili bomo Novo Gorico. Poseben odbor bo takoj izdelal vse načrte (*Primorski dnevnik*, 9. 5. 1947, št. 586).

¹⁵ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 3419.

¹⁶ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 3419.

Nekje na teritoriju Slov. Prim. bo nastalo novo naselje, novo mesto in verjetno prav v neposredni bližini stare solnčne Gorice. Nastajalo bo, če bodo zato dani vsi pogoji življenja takega centra.»

V diskusiji, ki je sledila, se je dr. Franc Marušič zavzel, da se mora novo naselje graditi med Solkanom in Gorico. Očitno pa je, da se nekateri prisotni s to lokacijo niso povsem strinjali. Da bi dosegli soglasje, so navzoči sklenili, da naj člani odbora svoja stališča o lokaciji predstavijo pismeno.

Na drugem sestanku (3. maj 1947) je le dr. Marušič, če sodimo po ohranjenem gradivu, v pisni obliki predstavil svoje poglede na lokacijo prihodnjega mesta.¹⁷ Za izgradnjo je navedel razloge (zgodovinski, upravni in gospodarski) in menil, da proti gradnji tudi ne govori »perspektiva, da dobimo Novo Gorico v sklop FLRJ«. Lociral jo je na Blanče, v neposredno bližino »starega« mesta in pri tem menil, da bi tako »naše ljudstvo« lažje prebolelo izgubo Gorice. Novo mesto bo »poudarilo našo ustvarjalno silo in dvignilo prestiž naše države. Če tehtamo«, pravi zdravnik Marušič, »med možnostmi, da se mesto locira v Rožni dolini, Šempetru oziroma Vrtojbi ter na ozemlju med Blančami, Ledinami in Grčno, izločimo najprej Rožno dolino, ker nudi premalo prostora. Šempeter ima ugodne klimatske pogoje, a vsi ostali razlogi govorijo v prid lokacije na ozemlju trikotnika, ki ga zamejujejo kolodvor bohinske železniške proge, Škabrijel in Panovec. Našteje še osem razlogov v prid predlagane lokacije. Med njimi navede, da sta Blanče in Grčna sestavna dela Gorice, da je Solkan najstarejše naselje v okolišu, da je zemlja v navedenem trikotniku ilovnata in da je zemlja v Šempetru in Vrtojbi izredno prikladna za poljedelstvo. V trikotniku so tudi energetski viri (Soča), to oze-

mlje razpolaga z večjim zaledjem, ugodnejšo prometno povezavo in večjo možnostjo razvoja industrije. Opozoril je tudi na strateški faktor in dodal, da klimatski pogoji v poletnem času ne govorijo v prid Šempetru in Vrtojbi. Ta kraja sta lahko edino le stanovanjski naselji.»

Kako je potekala razprava, zapisnik ne piše. Ing. Gvardijančič¹⁸ se je spominjal, da so severno/solkansko rešitev najbolj odločno zagovarjali Josip Štrukelj, dr. Franc Marušič in ing. Evgen Mayer, južno/šempetrsko-vrtojbensko pa Bogomil Vižitin, ki sta se mu pridružila tajnik okraja Jordan Gorjan in ing. Božidar Gvardijančič.

Josip Štrukelj je na sestanku 3. maja 1947 ob soočanju mnenj presodil, da bi k odločitvam veliko prispeval ogled terena. 7. maja 1947 so člani odbora opravili terenski pregled. Bili so na Kostanjevici, na Markovem hribu (Sv. Mark) in na pobočju Svete gore. Tudi po tem ogledu se stališča niso zblížala. Zapisnik ogleda¹⁹ je posebej navedel prednosti in slabosti lokacije na solkanskem in posebej na vrtojbenskem polju. Prednost solkanskega polja je bila bolj direktna povezava z Gorico, pedološko stanje (slabša kakovost zemljišča), bolj razgiban relief, ki je lahko izgledu mesta v prid, burja mestu tudi koristi, za bivanje bi bil primeren zavetni predel pri Kromberku. Negativen očitek je bila prostorska (reliefne konfiguracije) izpostavljenost južnega predela burji, ostrejša podnebne razmere in deloma močvirnati teren. Razloga v prid vrtojbenskemu polju sta bila predvsem dva: večje možnosti za širjenje mestnega prostora in ugodna klima. Prav tako sta bila dva razloga, da je lokacija neustrezna, in sicer: negospodarna pozidava plodonosnega zemljišča in manjša prostorska povezanost z mestom Gorica v primerjavi s solkanskim po-

¹⁷ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 3419.

¹⁸ PANG, Zbirka gradiva o Novi Gorici (fond 61).

¹⁹ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 3419.

²⁰ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 8660.

ljem. Vse navedeno je pokazalo, da je treba zbrati »podatke glede faktorjev gospodarskega razvoja takega novega naselja, da se s številkami more ugotoviti najprimernejše mesto in zavzeti tako eno premišljeno stališče glede tega vprašanja«. Sklenili so, da Božidar Gvardijančič sestavi vprašalno polo, ki naj bi zbrala podatke potrebne za sestavo programa izgradnje novega mesta. Vprašalnik je imel 36 vprašanj. Bila so vsebinsko zelo različna, zahtevna, kompleksna in odgovor nanje ni bil lahek.

Na četrti seji odbora 23. julija 1947 so ugotavljali, da še ni nobenega odziva na vprašalno polo. Udeleženci so sklenili, da pospešijo delo za pridobivanje »analitskega gradiva«, kot je Gvardijančič imenoval na podlagi ankete in ali na kak drug način zbrane v veliki meri statistične podatke. V Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici je ohranjen le en izpolnjen vprašalnik, in sicer zdravnika Marušiča z datumom 1. september 1947.²⁰ Pri splošnih vprašanjih si je anketiranec pri prikazu klimatskih pomagal z domoznansko literaturo (Carl Czoernig, *Das Land Görz und Gradisca*, Dunaj 1873), nekaj statističnih podatkov mu je poslal najverjetneje dr. Robert Hlavaty iz Trsta. Marušič je podrobnejše obdelal zdravstvene razmere z navajanjem mestu potrebnih zdravstvenih ustanov in ugotovil, »da tvori podlago za večino navedenih ustanov nova bolnica«.

Delovni odbor svojega dela pri določanju lokacije ni končal. Bližal se je dan priključitve (15. september 1947) in Gvardijančič je 30. avgusta iz Ljubljane prejel poziv, da prinese zbrano gradivo v zvezi z gradnjo novega mesta na slovensko ministrstvo za gradnje. Gvardijančič je tudi še takrat vztrajal na stališču, da je vrtojbensko polje boljša rešitev, saj se tam »Vipavska dolina naravno isteče pod Kraško planoto v območje Soče, koder je bil priliv Slovencev v staro Gorico najmočnejši in

odločilen«.²¹ V Ljubljani se je sestal z ministrom Mačkom in oddal je ministrstvu zbrano dokumentacijo (karte, analitsko gradivo). Ministrstvo je potrebovalo le karte in ne analitskega gradiva, ki ga pa Gvardijančiču niso vrnili. Med obiskom Ljubljane se je takrat Gvardijančič srečal s tipičnimi slovenskimi razmerami »prerivanje okoli velikih in lepih nalog, položajev in podobnih, včasih komaj vidnih posebnosti«. S to kritično opombo je morda namignil na odločitev, kdo in zakaj je bil izbran za prvega projektanta Nove Gorice.

Vprašanje lokacije Nove Gorice je nato po službeni dolžnosti reševal minister za gradnje Ivan Maček, ko je z močno ekipo sodelavcev obiskal obe predlagani lokaciji. Datum tega obiska ni ugotovljen. Tako se je minister spominjal: »Z daljnogledom sem pregledal ves teren, kako izgleda in še obhodil sem ga in spoznal, da bomo naredili najmanj škode, če pričnemo delati novo mesto prav na tem območju. Tako, vidite, je prišlo do odločitve, da se na tem mestu zgradi Nova Gorica.« Tako je pritrdil mnenju tistih članov delovnega odbora, ki so se potegovali za predel med Blančami in Grčno, za solkansko lokacijo. Gvardijančič je ob ogledu terena s Sv. Marka tistega dne opozoril na možnost šempetrsko-vrtojbenske lokacije, ministru pa na njegovo prepričanje, da tu ne more stati Nova Gorica, ni ugovarjal. Ministrova odločitev je očitno temeljila na argumentaciji, ki jo je zbral v veliki meri delovni odbor pri OLO za Goriško pa tudi glasovi, ki so prihajali iz javnosti.

Dan po Mačkovem obisku so dobili trije arhitekti (Božidar Gvardijančič, Edvard Ravnikar in Marko Župančič) nalogo, da pripravijo načrt za Novo Gorico, ki bo stala pri Solkanu. Izbran je bil Ravnikar, ki je, kot se je Gvardijančič spominjal, še preden je minister Maček obiskal Goriško, skupaj s svojimi študenti (seminarjem), izdelal idejni načrt za novo mesto in upošteval pri tem vse ministrove napotke. V Gvardijančičevem spominu je

²¹ PANG, Zbirka gradiva o Novi Gorici (fond 61).

ostala grenkoba, ker mu minister ni priznal dotokratnega dela pri novogoriškem problemu tako, da bi mu ponudil izdelavo projekta, saj je imel že izbranega projektanta. Ne ozi-
raje se na okolnosti pa je Božidar Gvardijan-
čič vendar pustil pomembno sled pri ustvar-
janju Nove Gorice. Bilo pa bi krivično, ko ne
bi omenili tudi vloge Ivana Kraigherja, ki je
zvesto zapisoval tisto, kar bi lahko potihnilo
v pozabo.

Nova Gorica se je nato začela graditi po
skici urbanistične zasnove arhitekta Edvarda
Ravnikarja. Zasnova je stremela za izgradnjo
povsem novega mesta, v lastnem prostoru,
neodvisno od Solkana in Gorice onstran me-
je.²² Nastajajoče mesto sicer ni sledilo prvo-
tnemu konceptu, saj so lokalni faktorji vanj
krepko posegli, kar je vzbudilo veliko pozor-
nost, zlasti strokovne javnosti. Poseg v to
problematiko pa presega namen tega pri-
spevka.

* * *

O nastajanju, lokaciji in gradnji Nove Go-
rice je nastalo v minulih sedmih desetletjih
več temeljnih besedil. Nazadnje je to odlično
opravil arhitekt in urbanist Tomaž Vuga v
monografiji *Projekt: Nova Gorica* (Ljubljana,
Založba ZRC, 2018). Kljub marljivemu prouče-
vanju zlasti arhivskih virov je ostalo še nekaj
nepojasnjenih problemov. Morda pa jih bodo
dopolnili in pojasnili podatki, pridobljeni iz
še neobdelanega in nepoznanega arhivskega
gradiva.

Nova Gorica je nastajala in nastala kot
kolektivna potreba prebivalstva Posočja, po-
tem ko je ostalo brez svojega stoletnega na-
ravne središča. To je bil temeljni razlog za
njeno izgradnjo, čeravno so se pojavljali kot
vodilo tudi politični in ideološki razlogi, ki jih
Tomaž Vuga sintetiziral v ugotovitvi: »Gotovo

je bila Nova Gorica rezultat tudi ideoloških
pragmatičnih ciljev takratne Jugoslavije. Z
novim mestom so hoteli pokazati sposob-
nost socialistične države, da lahko nadome-
sti izgubljeno Gorico, kot so skandirali ob po-
stavljanju temeljnega kamna prvega novo-
goriškega objekta 13. junija 1948: *Nova
Gorica mora postati svetilnik naše države, ki
bo naše ljudstvo opozarjal na nevarnosti re-
akcionarnega zapada.*«²³ K temu dodamo še,
imenujmo ga narodnoobrambni razlog, pod-
krepljen z izkušnjami stoletnega obmejnega
sožitja: »Pokažimo njim, kaj zmoremo storiti
tudi mi Slovenci!«.

Čas, ko je začela nastajati Nova Gorica,
lahko razdelimo na več obdobij. Določajo in
razmejujejo jih predvsem mednarodne
upravnopolitične spremembe ter z njimi po-
vezane posledice. Prvo obdobje nastajanja
Nove Gorice zaobjema čas od druge polovice
leta 1946 do začetka decembra 1947. Začelo
se je takrat, ko se je vsaj na slovenski strani
pojaviła negotovost, ali se bo nova državna
meja med Italijo in Jugoslavijo z meddržavno
pogodbo udejanjila tako, da bo Gorico priso-
dila Italiji in da bo njeno s Slovenci naseljeno
zaledje v Jugoslaviji oziroma Sloveniji ostalo
brez svojega stoletja uveljavljenega družbe-
nopolitičnega središča. Slutnjo je potrdila
pariška mirovna pogodba 10. februarja 1947.
Že ob prvi slutnji, sredi leta 1946, da se meja
ne bo začrtala tako, kot si je zamislila in zah-
tevala jugoslovanska oziroma slovenska
stran, se je ob vsem drugem sprožila tudi za-
misl, da bo moralo zaledje Gorice (Cerkljan-
sko-Idrijska, Tolminska, Trnovska in Banjška
planota, Vipavska dolina Brda in spodnji
Kras) ustvariti novo središče. Zato so se že
pred 15. septembrom 1947, pred datumom
uveljavitve pariške mirovne pogodbe, širile v
javnosti zamisli in bile sprejete nekatere od-
ločitve o gradnji novega središča zaledja me-

²² Tomaž Vuga, *Projekt: Nova Gorica*, Ljubljana, ZRC SAZU, 2018, str. 54.

²³ Tomaž Vuga, n. d., str. 94–95.

sta Gorice. Po delno sprejetih urbanističnih načrtih in prvih terenskih pripravljanih delih (oktobra in novembra 1947) so se v začetku decembra 1947 na redko naseljeni ravnini med Solkanom, Kromberkom, Kostanjevico in takrat že nekdanjimi severnimi predeli občine Gorica začele z delovanjem mladinskih delovnih brigad nizke gradnje bodočega mesta. To je bil trenutek, ki se označuje kot začetek gradnje novega mesta, ko je njegovo nastajanje stopilo v drugo obdobje, zaznamuje ga prostovoljno delo mladinskih (1948) in frontnih brigad. Končalo se je na začetku petdesetih let. Sredstva za začetek gradnje so se zbirala oziroma naj bi se zbrala iz jugoslovanskih državnih in slovenskih republiških virov. V tem času se je začela ustvarjati urbanistična zasnova mesta, zgradili in zasnovali so se tudi gospodarski obrati (tovarna pohištva, kasnejši Meblo), ki naj bi pogojevali obstoj in razvoj mesta ter njegovega zaledja. Zunaj ožjega okoliša bodočega mesta naj bi se gradili tudi komunikacije, energetski viri in številne ter različne ustanove, ki so bile nujno potrebne in značilne tudi za delovanje mesta v nastajanju. V novozgrajene stanovanjske objekte v Novi Gorici so se prvi prebivalci vselili že leta 1949.

Od začetka petdesetih let dalje sledijo obdobja, ki so jih zamejevali administrativne in politične spremembe ter razpoložljiva finančna sredstva in ki jih ne zaznamujejo konkretni datumski mejniki. Tomaž Vuga jih je v omenjeni monografiji opredeljeval po desetletjih.

Obseg del na gradbišču Nove Gorice se je po letu 1949 močno skrčil in gradnja je slonela predvsem na lokalnih finančnih sredstvih. Začetni polet pri gradnji je zaradi pomanjkanja denarja pa tudi zaradi njegovega vlaganja v druga gradbišča po Jugoslaviji (na primer v Novi Beograd) postopoma pojenjal. Jugoslovanska država in z njo Slovenija vred sta se v obdobju izvajanja centralno planskega petletnega plana (1947–1951) zlasti s kriti-

ko informbiroja (1948), organa, ki je koordiniral in nadziral, in svetovne komunistične stranke, znašli v težkem gospodarskem položaju. Primanjkovalo je tudi delovne sile. Upanje, da bi k pospešeni rasti Nove Gorice pripomogla novoustanovljeno državno ministrstvo za novoosvojenega kraje, prav tako tudi novoustanovljeni Oblastni odbor za goriško oblast s sedežem v Postojni (1949–1951), se ni uresničilo, kajti ta odbor je bil po nekaj mesecih dela ukinjen.

7. novembra 1949 se je prvič uradno omenilo ime Nova Gorica kot zaselek Krajevnege (mestnega) ljudskega odbora Solkan. Z zakonom o razdelitvi Republike Slovenije na okraje in občine je bila 19. aprila 1952 ustanovljena občina Nova Gorica. Tako se je prejšnji istoimenski zaselek solkanskega ljudskega odbora preobrazil v mesto. Nove pobude v razvoju gospodarstva okraja Gorica je po začetni krizi v začetku petdesetih let, poleg oživljanja jugoslovanskega in slovenskega gospodarstva, nakazal tudi italijansko-jugoslovanski sporazum o maloobmejnem prometu, podpisan v Vidmu avgusta 1955, potem ko je bilo začasno rešeno tako imenovano tržaško vprašanje (1954). Videmski sporazum je odprl do takrat tesno zaprto državno mejo, omogočil obmejnem prebivalcem čezmejne stike ter izmenjavo dobrin pa tudi trdnejše sodelovanje na političnem, gospodarskem in kulturnem področju. Vse to je dalo Novi Gorici novega poleta in vzpona. Ustvaril je eno potlej temeljnih značilnosti sedanje Nove Gorice, da je obmejno mesto. Leta 1955 je Nova Gorica s pridružitvijo tolminskega okraja (že leta 1952 mu je bil priključen okraj Idrija) postala središče velikega okraja Gorica in torej pravo regijsko središče. To pa ni pomenilo, da so se v gradnjo novega mesta v izdatnejši meri vključila sredstva SR Slovenije. V veliki meri je gradnja mesta temeljila na lokalnih virih, še zlasti potem, ko je bil konec leta 1962 okraj Gorica ukinjen in bil priključen okraju Koper. V letih 1960 in 1961 so se

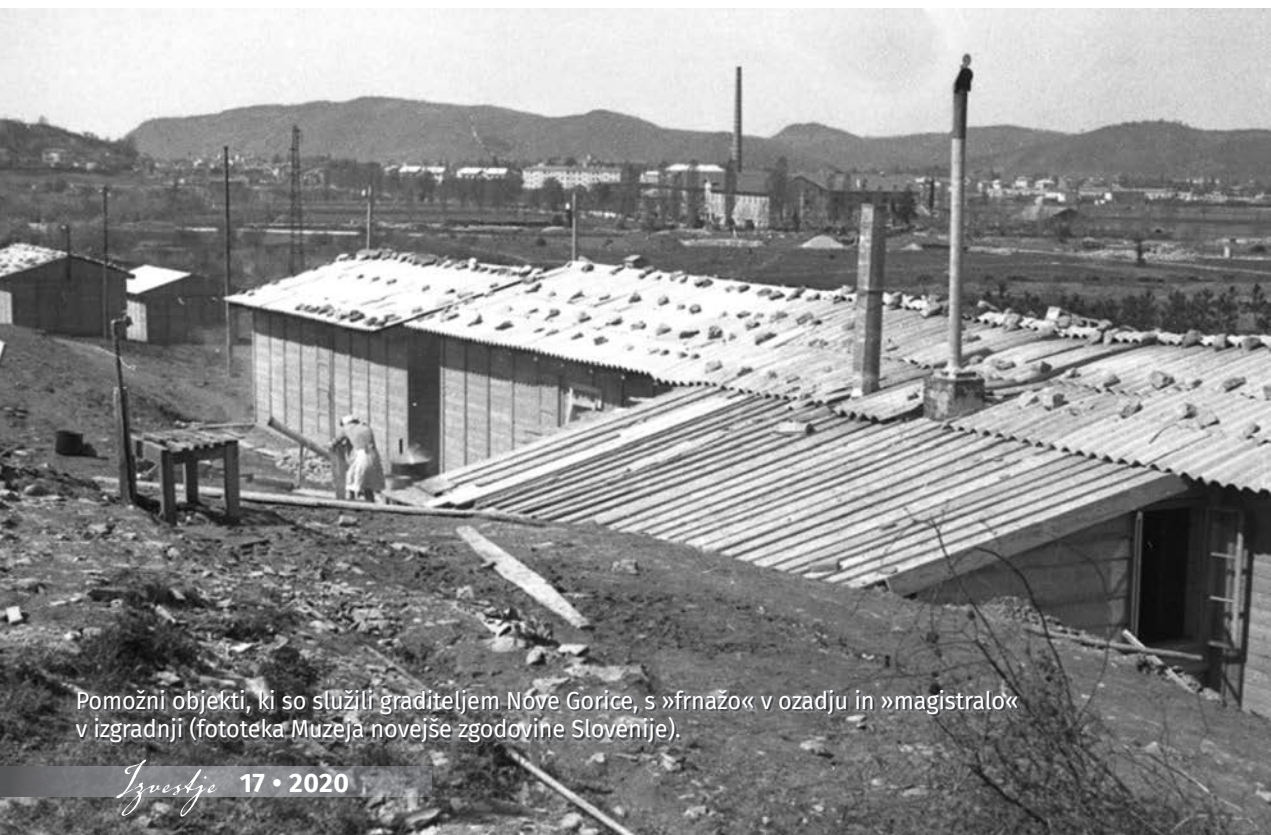
novogoriški pridružile občine s sedežem v Šempetru pri Gorici in na Dobrovem ter v Kanalu ob Soči. Po ukinitvi okraja Koper se je aprila 1965 konstituirala novoizvoljena Skupščina občine Nova Gorica. Pobuda za družbeni razvoj novogoriške občine in njenega sedeža je slonela na lokalnih dejavnikih. Urbanistično načrtovanje in njegovo uresničevanje sta predstavljala tako investicijski kot gradbeniški problem.

Začelo se je razdobje, ki je trajalo vse do nastanka samostojne Slovenije, ko se je ozemlje novogoriške občine postopoma manjšalo najprej leta 1994 z ustanovitvijo občin Brda in Kanal ob Soči ter z ustanovitvijo občin Šempeter-Vrtojba (1998), Miren-Kostanjevica (2004) in Renče-Vogrsko (2006). Nova Gorica je kot sedež občine ohranila formalno, deloma pa tudi neformalno pridobljeno vlogo širšega regionalnega središča severne Primorske, vendar v mejah manjšega območja od nekdanjega okraja Gorica, v pribli-

žnem obsegu slovenskega dela nekdanje habsburške goriške grofije. Mestna občina sodi v Goriško statistično regijo, ki jo sestavlja 12 občin. Ozemlje novogoriške mestne občine meri 279,5 km², na njem živi v 19 krajevnih skupnostih skoraj 32.000 prebivalcev. Po podatkih iz leta 2015 je v mestu Nova Gorica živelo 12.985 prebivalcev.

Preskočili smo čas sedmih desetletij, v katerem se je v javnosti pojavila cela vrsta različnih sodb o rasti, o vlogi in prihodnosti Nove Gorice. Poleg nedvoumno pohvalnih in pritrdilnih ugotovitev so našli svoje mesto tudi razmisleki o urbanem in arhitekturnem razvoju mesta, o vizijah Nove Gorice, da bi po vseh prestanih in doživetih prigodah, po vzponih in padcih, doživela tako preobrazbo, da bi postala center širše »vipavske urbane regije«, kot je o vizionarski in nikakor ne utopični ideji zapisal Tomaž Vuga.²⁴

²⁴ Tomaž Vuga, n. d., str. 354.

Pomožni objekti, ki so služili graditeljem Nove Gorice, s »frnažo« v ozadju in »magistralo« v izgradnji (fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije).

Velika ledena jama v Paradani med ledarstvom, speleologijo in turizmom

PETRA KOLENC

🏠 ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa

✉️ petra.kolenc@zrc-sazu.si

Izvelek: Prispevek predstavlja Veliko ledeno jamo v Paradani (Ledenico) v Trnovskem gozdu, v kateri so od sredine 19. stoletja do konca prve svetovne vojne intenzivno sekali led in ga vozili v bližnja Gorico in Trst za potrebe hlajenja živil ter ladijskih prevozov sadja v Egipt in Indijo. Led so vozili tudi na Dunaj in v Budimpešto. Prispevek se osredotoča na začetke ledarstva, na raziskave o Veliki ledeni jami v času prve svetovne vojne ter povojnega pridobivanja ledu do današnjih dni, ko se led zaradi klimatskih sprememb oz. spremenjenih padavinskih režimov topi. Dejavnost ledarstva v Trnovskem gozdu so zadnjič obudili med letoma 1951 in 1952, ko so led sekali za potrebe hlajenja sadja, namenjenega izvozu, od devetdesetih let 20. stoletja, ko so jamo odprli tudi za turistične ogleda, pa je ta dejavnost doživela tudi nekaj »uprizoritev« etnološko-turističnega značaja, nazadnje leta 2013.

Ključne besede: Trnovski gozd, ledarstvo, Velika ledena jama, Paradana, pridobivanje ledu

Ledarstvo, dejavnost povezana s pridobivanjem ledu iz naravnih ledenih jam - ledenic, shranjevanjem ledu v (umetno grajenih)¹ ledenicah in s prevozom le-tega, je bilo posebej v drugi polovici 19. stoletja do konca prve svetovne vojne donosna obrt v Goriško-Gradiški deželi avstroogrške monarhije. Led je bil zlasti pomemben za hlajenje živil v poletnih mesecih. Potrebe po ledu so bile zelo velike in v poletnem času, ko skladičenje ledu iz rek, jezer in kalov ni bilo zadostno, so tega iskali v višje ležečih območjih Alp in predalpskega sveta. V trgovino z ledom je bilo vpeto tudi obrobje Trnovskega gozda. Panoga je pomenila neagrarni vir zaslužka tudi kmečkemu prebivalstvu na območju Podgrada, v Vremski dolini, na Pivškem, v manjšem obsegu so bile za pridobivanje ledu znane tudi kraške jame na planotah Snežnika, Kočevskih gozdov in Hrušice ter na Krasu (oko-

lica Hrpelj in Kozine, Divaški kras; več glej Hrobat Virloget 2014), v Vipavski dolini in v Trnovskem gozdu (SEL 2004: 279).

Naravni rezervat s toplotnim in rastlinskim obratom

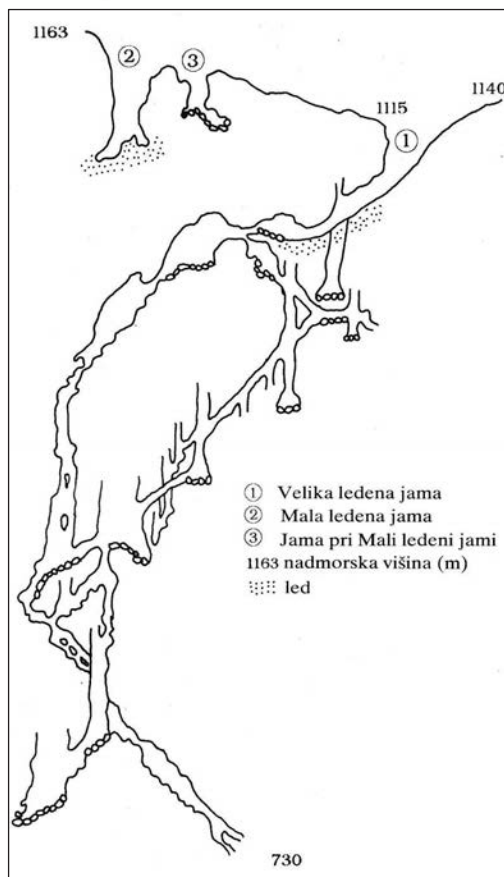
V dinarskokraški pokrajini Trnovskega gozda je veliko podzemnih jam s stalnim ali občasnim ledom.² Ene izmed takšnih so tudi jame jamskega sistema Paradana, ki se razteza na najvišjem predelu Trnovskega gozda, pod Golaki. Sistem sestavljajo tri jame: *Mala ledena jama* (dolga 60 m, globoka 40 m), *Velika ledena jama* (globoka 385 m, dolga 1550 m) ter *Jama pri Mali ledeni jami* (globoka 29 m, dolga 125 m). Vhod v Veliko ledeno jamo, od koder je evidentirano najzgodnejše pridobivanje ledu na Goriškem, je na nadmorski višini 1.100 metrov in leži v kotanji, v kateri se zadržuje hladen zrak. Leta 1880 je naravoslovec Eberhard Fugger (1891–1893) s pomočjo

¹ Običajno je bilo dve tretjini ledenice vkopane v zemljo, zgrajene iz suhega zidu, navadno v vrtači ali v izkopani jami. Da ne bi prepuščale toplote, so imele le eno odprtino, majhna vrata (Hrobat Virloget 2014: 209).

² Številna brezna in jame obširnih gozdnatih kraških planot, v katerih se skozi celo leto zadržujeta led in sneg, so ljudje poimenovali ledenice.

fizike in termike ugotovil, da se led v jamah ne more obdržati vse leto, če ni močne zračne cirkulacije, ki v hladni polovici leta deluje, v topli pa ne. To cirkulacijo tudi nakazuje nihanje gladine ledu, ki občasno celo zapre prehod v kopne predele jame. Višina ledu je v Paradani stalno nihala. To je bilo najbolj opazno v vhodnem delu, imenovanem *Grlo*.³ Debelina ledu, ki so jo s posebnim geološkim radarjem prvič izmerili decembra 2004 in zatem še januarja 2008, v *Kristalni dvorani Velike ledene jame* znaša največ 3,7 metra, prerez ledu v njeni *Vhodni dvorani* pa kar deset metrov. Meritve ledu iz leta 2008 so pokazale, da se je gladina ledu v štirih letih znižala za približno meter (prim. Željan 2015). Globlje v notranjosti jame ledu ni več, saj je za kraško podzemlje značilno, da se približno vsakih sto globinskih metrov zrak ogreje za stopinjo. Napačno pa bi bilo sklepati, da je količina ledu v jami enaka kot v preteklosti. »Ne, ne, njegova količina zelo niha. Ko sem med letoma 2002 in 2012 vse skupaj malo bolj natančno meril, se je gladina ledu znižala kar za meter in pol – in še se znižuje. A ledu je bilo tu v preteklosti toliko, da so z njim kar celo stoletje, od sredine 19. stoletja do petdesetih let 20. stoletja, preskrbovali manj in bolj oddaljene kraje,« je povedal naravovarstvenik, geograf in etnolog Daniel Rojšek iz novogoriške enote Zavoda RS za varstvo narave, ki jamo preučuje že desetletja (Željan 2015). Kljub skoraj sedemdeset let trajajočemu gospodarskemu izkoriščanju ledenice, od konca 19. stoletja dalje, predstavlja rezervat Pa-

Skica prereza jamskega spleta Paradana (vir: prospekt Naravni rezervat Paradana, TD Lokve, 1990).

radana dobro ohranjeno enoto naravne dediščine, kjer so ugotovljene sonaravne in popolnoma naravne prvine okolja, redke tudi v svetovnem merilu (prim. Rojšek 1994). Gre za največjo posebnost celotnega naravnega rezervata Paradana,⁴ ki se odraža v prepletanju

³ V obdobju, ko je bilo ledu veliko, je bilo *Grlo* nepreahodno in tako jama nedostopna. Ko pa je bilo ledu manj, je bil možen prehod v *Veliko ledeno dvorano* in naprej. Ko so Ivan Michler, Pavel Kunaver in sodelavci leta 1917 obiskali jamo, so brez težav prdrli do delov jame, ki se danes imenujejo *Velika ledena dvorana*, *Sedlo*, *Michlerjeva dvorana*, *Mala ledena dvorana* ter *Gamsovo brezno*. Med prvo svetovno vojno je bilo kopanje ledu zelo intenzivno in je zagotovo pripomoglo k prehodnosti jame. V času Kraljevine Italije se jame ni izkoriščalo. Ponovno je bila jama dostopna šele po drugi svetovni vojni, leta 1951.

⁴ Gozdarji so v gozdno-gospodarski enoti Predmeja izločili iz gospodarjenja oddelek 108 s površino 17, 59 hektara in ga s tem razglasili za gozdni rezervat, poimenovan Lepo bomo (Paradana) (Mlinšek 1980: 67). Občina Nova Gorica je na predlog Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica v Novi Gorici leta 1985 z Odlokom o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Nova Gorica (Uradno glasilo št. 8/28. avgust 1985, Nova Gorica) razglasila ta oddelek tudi za botanični rezervat, v njem pa kot naravne spomenike Ledeniško kraško globel ter Veliko in Malo ledeno jamo.

površinskih in podzemeljskih kraških pojavov z ostanki ledeniškega delovanja ter toplotni in rastlinski obrat, ki nastaneta kot posledica dolgotrajnega zadrževanja hladnega zraka v z vseh strani zaprtih globeli. Zato so toplotni in rastlinski pasovi razporejeni obratno, kot je to v gorah običajno. Omenjeno toplotno in rastlinsko inverzijo je prvič opisal avstrijski botanik Günther Beck⁵ že leta 1905 (prim. Tarman 1992).

Kako in kdaj nastaja led?

O vzrokih za nastanek ledu je napisanih več teorij. *Ledeniška teorija* govori o tem, da naj bi jamski led izviral iz ledene dobe, *poletna teorija* pravi, da naj bi led nastajal s premikanjem snežnice v močno podhlajeno podzemlje, po *zimski teoriji* pa naj bi led nastajal z zmrzovanjem deževnice v ohlajenih votlinah. *Valovna teorija* pravi, da naj bi led nastajal le v določenih podnebnih obdobjih. Sodobne ugotovitve kažejo predvsem na prepletenost zimske in poletne teorije (Nagode 2007: 11–16).

Led nastaja pozno pozimi in v zgodnji pomladi, ko je jama že dovolj podhlajena, da voda, ki priteče v jamo, tam zmrzne. Poleti in jeseni je temperatura le malo nad ničlo, tako da se led topi zelo počasi. Na podhlajevanje jame ima velik vpliv močan zračni tok. V zim-

skem času teče vanjo mrzel zrak, zaradi česar temperature v jami padejo krepko pod ničlo. Ker je kamen dober prevodnik toplote, se ob stalnem dotoku hladnega zraka dovolj hitro ohladi do te mere, da prične voda na njem zmrzovati (Nagode 2007: 11–16).

Stalni led sega do globine 100 m, zmrzal (ledeni kapniki in ledene stene) pa vse do globine 200 m. Pod to globino temperature počasi naraščajo, tako so bile leta 1998 na dnu jame (650 m) izmerjene 4,4 stopinje, medtem ko je bila temperatura v vhodni dvorani –1,6 stopinje. Poleg tega pa so v jami tudi brezna, po katerih se proti površju dviguje toplejši zrak. Zaradi tega *Michlerjeva dvorana* nikoli ne zamrzne, medtem ko je *Mala ledena dvorana* vkovana v led. Loči ju le meter široko sedlo. Skozi *Michlerjevo dvorano* potuje topel zrak iz jame na površje, skozi *Malo ledeno dvorano* pa se hladen zrak spušča v jamo. Že nekaj časa prevladuje tendenca taljenja ledu. Od januarja 1998 je jama prehodna in od takrat do danes se led v jami le še tali. K taljenju veliko pripomorejo tudi mile in deževne zime. Takšne razloge navaja tudi Michler (Michler 1950). Na izginjanje ledu iz jame vpliva tudi globalno segrevanje ozračja (Cegnar 2020: 3).

Začetki ledarstva v Veliki ledeni jami v Paradani

Velika ledena jama⁶ v Paradani ali Ledeni-ca v Trnovskem gozdu, kot ji pravijo domačini, je nekoč veljala za zlato jamo ledarstva, saj je predstavljalo delo, povezano s pridobivanjem ledu, pomemben vir neagrarnega zaslужka. Spretni mojstri, ki so tvegali tudi pad-

⁵ Avstrijski botanik Beck je prav na primeru Paradane (locus classicus) prvič zelo izčrpno proučil rastlinski obrat pasov v mraziščih. Rezervat je v celoti poraščen, večinoma z jelovo-bukovim dinarskim gozdom (*Abieti - Fagetum dinaricum*), ki se sicer razrašča kot klimatska združba po celotnem Visokem krasu Slovenije. Največja posebnost rezervata sta toplotni in posledično rastlinski obrat. Tukaj se na približno sto metrih višinske razlike od zgoraj navzdol razvrstijo: pasovi smreke (*Piceetum subalpinum dinaricum*), vrbe (*Salicetum appendiculatae*), rušja (ki sicer tu ne raste) in drugih pritlikavih grmovnic (*Pinetum mugii*), planinskih trat oziroma alpskih zelišč, mahov in lišajev, ki uspejo preživeti ob snegu in ledu v vhodni dvorani. Razmeram v teh pasovih se je prilagodila tudi edafska favna. V njej predstavlja največjo posebnost oklepna pršica oziroma oribatida (*Oppia clavigera*), ki so jo našli v mahu na dnu globeli. Ta pršica sicer živi v tundri polarnega pasu (Tarman 1992: 93–94).

⁶ Jamarji so leta 2000 odkrili, da je imela gospodarski pomen tudi Mala ledenica in da kopanje ledu ni bilo omejeno samo na Veliko ledeno jamo v Paradani. Luknja, ki se je nadaljevala v par metrov globoko brezno, je bila na njihovo veliko presenečenje že opremljena z lestvijo. Močna lesena lestev, ki je bila dolgo časa zakopana pod več metrov debelo pastjo ledu, je bila v odličnem stanju, izvirala pa je še iz časov, ko so tudi v Mali ledeni jami sekali led (Nagode 2002).

ce v podzemlju, so namreč iz globin pridobivali led za različne namene. Viri kažejo (Perco 1908, Mihevc 1998, Rijavec 2016), da so se z ledom iz kalov oskrbovali že pastirji, ki so tod pasli živino, kasneje oglarji, gozdarji, ki so si hladili živila in pili ter za kuho uporabljali vodo iz stopljenega ledu. Domače prebivalstvo,⁷ naseljeno v Trnovskem gozdu, je v poletnem času led iz jam talilo za pitno vodo, uporabljali pa so ga tudi za hlajenje mleka in drugih živil (Habič 1992: 115). Žaganje in sekane ledu v naravnih ledenih jamah je postalo v drugi polovici 19. stoletja donosna dejavnost, ki se je do prve svetovne vojne še posebej razvila med prebivalci Gore ter v zahodnih predelih Trnovskega gozda. Največji razcvet je ledarstvo doživelo z razmahom industrijske revolucije, ko so po kraških planotah zgradili prve ceste⁸ in so pričeli led v ledenih jamah lomiti, sekati oziroma ga kopati in voziti v dolino, zlasti v Trst (preprodaja v Tržič, Benetke) za potrebe hlajenja z ladijskim prevozom v izvoz namenjenega sadja, in druge primorske kraje, Gorico, kjer je bilo povpraševanje med številnimi gostinci in mesarji za potrebe hrambe živil res veliko.⁹ Velik porabnik ledu je bila tudi industrijska proizvodnja piva, ena najstarejših pivovarn v Senožčah, je bila ustanovljena leta 1920. Kupci ledu so bila tudi posamezna gospodinjstva, saj so ga še posebej v mestih uporabljali za shranjevanje živil in hlajenje pijač v t. i. »ledenih omarah«. Led je dolgo veljal za pomemben konzervans, saj je bil poleg soli in sladkorja eden najpomembnejših naravnih ohranjevalcev živil, ki so jih ljudje uporabljali stoletja

dolgo. Šele z razvojem modernih hladilnih naprav je ledarstvo začelo izgubljati funkcijo.

Izpričano je, da so led v Veliki ledeni jami v Paradani sekali že pred letom 1862.¹⁰ O ledu v Trnovskem gozdu med prvimi poročja revirni gozdar Jože Aichholzer, in sicer v časopisu *Centralblatt für das gesammte Forstwesen*. V članku z naslovom *Led kot sekundarna raba gozdov* (1878: 23–25) piše, da so ledene jame prava naravna skladišča ledu v dobi milih zim, ko ga povsod drugod primanjkuje. Tako navaja, da so ga v zimi leta 1863 z vozovi in po železnici iz Trnovskega gozda in z Nanosa v Trst izvozili pet tisoč centov (kar bi bilo 50 ton). Tam so led najprej zdrobili, nato pa spravili v manjše sode; te pa nato v večje sode, vmesni prostor pa so zapolnili z žaganjem in soljo, vse skupaj pa še zaščitili s smrekovimi vejami. Tako uskladiščen led so parniki odpeljali v Aleksandrijo. Tam so ga prodajali po 5 do 6 goldinarjev za colni cent in tudi dražje. Pri ugodnem vremenu je tovor prispel na cilj skoraj brez izgub. Če pa se je pojavil med vožnjo močan južni veter, je znašala izguba tudi od 30 do 40 odstotkov. V mili zimi leta 1873 so precej ledu izvozili tudi na Dunaj in v Budimpešto (Aichholzer 1878: 23–25).

Karl Czörnig v svoji monografiji *Das Land Görz und Gradiska* (1873) poročja, da so v letu 1867 iz ledenih jam Trnovskega gozda v Gorico, Trst, južno Italijo in v Aleksandrijo izvozili več kot 16.000 centov ledu. Nadalje izvemmo še, da so lastniki ledene jame oddajali v najem¹¹ za več let. Letna najemnina za izkoriščanje ene ledene jame je znašala od 250 do 500 goldinarjev. Poleg najemnine so morali najemniki na gozdni mitnici za vsak voz pla-

⁷ Ljudje so sicer vodo pridobivali s snegom iz snežnih jam, kasneje ob stalni naselitvi iz kapnic.

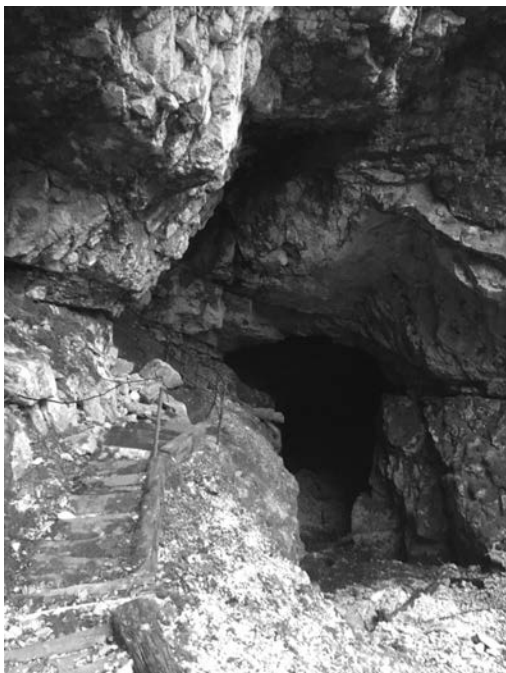
⁸ Cesto do Velike ledene jame v Paradani so gradili med letom 1874 in 1876 (Beyer 1891).

⁹ Leta 1922 je Gorici izpričan prodajalec ledu G. Culot v ulici Rastello in ledarska obrt (Soc. An. Goriziana industria ghiaccio ed affini) v ulici Sv. Andreja (*Guida pratica della città di Gorizia* 1922).

¹⁰ Reich (1834) že pred sredo 19. stoletja omenja prevoz ledu iz Trnovskega gozda do Trsta, od koder naj bi ga z ladjami prepeljali do Egipta in Indije (Kranjc 2004: 67).

¹¹ Lastnik Velike ledene jame v Paradani je bila država, saj se je jama nahajala sredi državnega Trnovskega gozda (Michler 1950: 212).

Vhod v Veliko ledeno jamo v Paradani
(foto: P. Kolenc).

čati še po 1 goldinar in 50 krajcarjev cestne davščine (1873; Czörnig 1969: 25; Michler 1950: 212), za led carine ni bilo (prim. Hrobat Virlogget 2014: 210).

Pridobivanje in spravlanje ledu na površje ni bilo preprosto. Iz podzemskih ledenikov so izsekavali precej natančno odmerjene kose,¹² ki so jih v košu na ramenih po lesenih lestvah nosili iz jame. Drobir, ki je nastal pri klesanju, so pometali v nastale globeli, kjer je ponoči ponovno zmrznil v kepo (Aichholzer 1878: 24). Glede kakovosti ledu Aichholzer poroča, da ima jamski led temno sivo barvo, ker je pomešan s prstjo in ilovico, je gostejši, težji in ima višjo talilno toploto kot navadni led. S poskusi je ugotovil, da je jamski led za 10 do 15 odstotkov težji od navadnega, saj za popolno stalitev potrebuje 30 do 36 minut več časa kakor navaden led pod istimi pogoji.

¹² Precej natančno sta bila določena tudi velikost oziroma teža kosov ledu, vsak naj bi tehtal med 30 in 55 kg.

O kakovosti jamskega ledu govori tudi zgodba o delavcu, ki je stavil, da prinese koko ledu iz Ledenice peš v Trst. Delavec naj bi stavo dobil (Prav tam).

O ceni ledu danes nimamo točnih podatkov, znano pa je, da so si nekatere družine, ki so se ukvarjale s pridobivanjem in prevozom ledu, finančno opomogle. Funt ledu (455 gramov) naj bi v Egiptu ob koncu 19. stoletja stal šest goldinarjev. Za primerjavo: plača učitelja je tedaj znašala približno trideset goldinarjev, šest goldinarjev pa je bilo treba odšteti tudi za kravo, kar priča o visoki ceni ledu. O tem, koliko ledu so iz Trnovskega gozda v preteklosti odpeljali, podatkov ni (prim. Željčan 2015).

Domačini so led sekali v poletnih mesecih, saj pozimi to delo ni bilo potrebno, in tudi Velika ledena jama v Paradani je v zimskih mesecih zaradi visokega snega skoraj nedostopna. Ob poti v jamo so bili še v devetdesetih letih 20. stoletja vidni tudi ostanki žičnice (predhodno so kose ledu vlekli z vrvmi, nato z vozičkom), ki je delovala še v petdesetih letih, ko so led v večjih količinah pridobivali za hlajenje izvozu namenjenega goriškega sadja (Krivec 2015).

Ledu pa niso sekali zgolj v jamah, v hladnejših delih leta so ga pridobivali tudi z žaganjem ledenih ploskev na številnih kalih¹³ (lokvah oz. mlakah), ki so jih poleti uporabljali za napajanje živine. Sekanje, spravilo in prevoz ledu sta bili zahtevni opravili. Led so domačini pridobivali s tehničnimi pripomočki: za žaganje so uporabljali posebno enolistno žago, ki so ji rekli *žagon*. Pri rezanju so kocke ledu pogosto padale v vodo, iz katere so jih pobirali s posebej prirejenimi vilami, ki so imele le dva krajna roglja. Pobiranje ledenih kock iz vode ni bilo enostavno delo.

¹³ Ko so bile plasti debele od 15 do 30 cm, so led cepili na kose in ga zlagali po plasteh: listje, seno, leščevje, led, ki so se ponavljale, na vrhu je bila debela plast smrekovih vej. Led je tako počakal do pomladi (Rijavec 2016: 41).

Opravljala sta ga dva ledarja ki sta bila stalno v nevarnosti, da vanjo zdrsneti. Preden so led pretovorili do mest, so določene količine tudi shranjevali, običajno v ob poteh zgrajenih ledenicah.¹⁴ V ledenici so najprej nastlali listje na tla in nanj nanosili sneg. Na tako podlago so zlagali kocke ledu, ki so bile med seboj oddaljene sedem do deset centimetrov, da se ne bi sprijele. Ko je bila ledenica polna, so jo zasuli s snegom in z listjem. Poleti so kupci prihajali po led s konjskimi vozovi, pozneje pa tudi s tovornjaki. Ko so ledene kocke naložili na voz, so jih spet pokrili z listjem in vejevjem ter tovor še v trdi temi odpeljali proti Gorici oz. Trstu (Krivec 2015). Led so do Gorice, Trsta in drugih krajev pripeljali s konji, kasneje tudi po železnici. Da bi izgubili čim manj ledu, so z vozovi potovali izključno ponoči, čeprav je menda večji kos, pokrit s smrekovimi vejami, na soncu zdržal tudi do tri dni. Na poti do cilja se je običajno izgubila četrtnina ledu.

Največjo porabo ledu so zahtevali dolgi ladijski prevozi živil, posebej goriškega sadja v Afriko. Vipavsko in briško sadje je poleti po razvejenih trgovskih pomorskih poteh z ladjami več dni potovalo vse do Egipta, s katerim je imela avstro-ogrška monarhija razvite trgovske povezave. Ker hladilnic še niso poznali, bi se občutljiv tovor v ladijskih trupih pokvaril, zato so ga hladili z ledom. Ladje so takrat do Egipta potovale približno deset dni in menda se ledeni bloki med sadjem ves ta čas niso stopili. Šele ko so v pristaniščih sadje raztovarjali, se je led delno že stopil, a je bil vsak kos še vedno skoraj tako dragocen kot tovor. Ostanke ledu so uporabili za dodaten vir vode, vendar ta zaradi primesi ni bila pitna (Aichholzer 1878: 25).

Drugi pomemben odjemalec ledu pa so bila gospodinjstva. Že pred industrijsko revolucijo so imeli v bogatejših družinah v Trstu in Gorici predhodnike hladilnikov. Običajno so bile to lesene omare, znotraj obložene s pocinkano pločevino in dodatno izolirane z žagovino. V te »hladilnike« so nalagali kose ledu in tako zniževali temperaturo živil. Na dnu je bila posoda, v katero se je odcejala voda. Služkinje so vsakih nekaj dni skupaj z drugimi živili s tržnice prinašale tudi kose ledu za »ledene omare«. Prve hladilne omare so se pojavile okoli leta 1900, nato pa so se hitro širile po gostinskih lokalih in gospodinjstvih (Godina Golja 1996; Petek 2014). Uvajanje hladilnikov v Vipavski dolini se je množično začelo šele po drugi svetovni vojni: »z elektrifikacijo, ki je omogočila, da so v kuhinjah začeli rabiti tudi druge gospodinjske aparate. Poleg električnih grelcev (bojlerjev), štedilnikov in hladilnikov, sprva prostostojećih in kasnejših vgradnih različic, so se od sedemdesetih let uvajale zamrzovalne skrinje« (Ledinek Lozej 2015: 81).

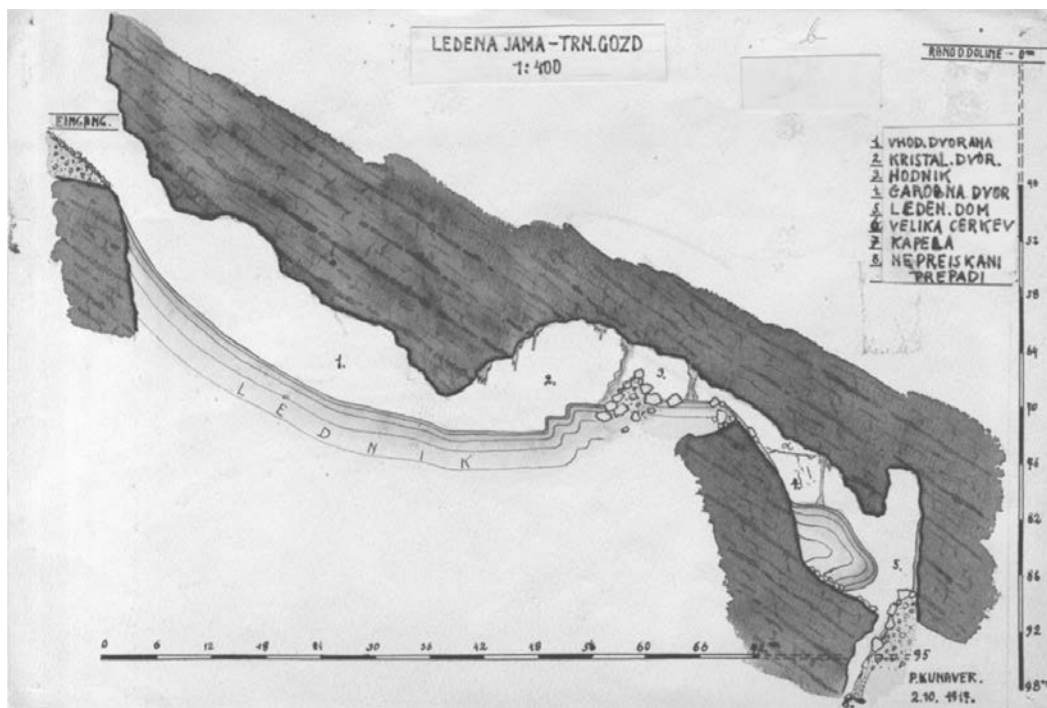
Prva svetovna vojna in raziskave jam na Trnovsko-Banjški planoti

Najstarejši zapisi o raziskavah Velike ledene jame v Paradni segajo v jesen leta 1889, ko se je v jamo spustil raziskovalec Ludwig Carl Moser (1845–1918), profesor naravoslovja na nemški gimnaziji v Trstu. V ohranjenem poročilu je zapisal, da je v Veliki ledeni jami nad ledom 3 m globoka voda, ki mu je preprečila prodor v globino (Moser 1889: 351–368).

Potreba številnega vojaštva po vodi¹⁵ in zavetju v frontnem zaledju območja Trnovskega gozda v času prve svetovne vojne pa

¹⁴ Med Malo Lazno in Smrekovo Drago, v bližini Lokvi, naj bi v globeli še bili vidni ostanke nekdanje umetno zgrajene ledenice, v katero so delavci v času med obema vojnama znosili led po lestvi v hrambo. Prav tako so še vidni ostanke zidišča ledenice na Trnovem, kjer so hranili led iz Paradane (Rijavec 2016: 41).

¹⁵ Ker na Trnovsko-Banjški planoti ni tekočih voda, so številnemu vojaštvu, ki je bilo nastanjeno v frontnem zaledju, s pomočjo dvigal dobavljali vodo v višino. Tako je naprava, ki je dvigala vodo iz Ajdovščine v Trnovski gozd, premagala višinsko razliko 1200 m imela med potjo kar pet vmesnih sesalk. (Klavora 2011).

Načrt Velike ledene jame, kot ga je 2. oktobra 1917 narisal Pavel Kunaver (hrani ZRC SAZU, Inštitut za raziskovanje Krasa).

sta bila povod za prve obsežnejše raziskave Velike ledene jame v Paradani. Prva svetovna vojna se je kmalu po začetku spremenila v pozicijsko vojno izčrpavanje, v katerem so se morali vojaki pred topništvom umakniti v strelske jarke. Na soški fronti, ki je potekala pretežno po kraškem terenu, je bilo kopanje v živo skalo izjemno težavno, zato so vojaki za zaklonišča uporabljali tudi kraške jame. Na številne podzemne prostore, v katerih bi lahko tisoči vojakov našli zavetje pod udarci najtežjih granat, je opozoril že speleolog ing. nadporočnik Alois Peter Bock, ki je odkril več stotin jam na Doberdobski planoti, Krasu in uporabnejše ob bojni črti priredil za kritje vojaštva. Za iskanje in raziskovanje jam ob frontni črti je tako leta 1916 avstro-ogrška armada ustanovila več jamarskih skupin. Najpomembnejšo je vodil ljubljanski jamar, poročnik v ljubljanskem 2. gorskem strelskem polku Ivan Michler (1892–1982), njegov sode-

lavec, Drenovec,¹⁶ je bil podčastnik Pavel Kunaver (1889–1988). Skupaj sta leta 1917 z društveno opremo na Banjšicah in v Trnovskem gozdu raziskala 106 jam.¹⁷ Štiri leta kasneje, 1921, je v *Planinskem vestniku* izšel članek *Jame na Trnovskem gozdu in na planoti Lokovec* (1921: 128–141). Pavel Kunaver je v njem zapisal: »Nekaj zanimivih jam sem videl tam, še več pa sem se naučil pri svojem genialnem predstojniku ing. Bocku. Nenadoma sem dobil povelje, naj odidem preiskat neko jamo v sedlu 503 med Sv. Goro in Kukom. Pri

¹⁶ Študentska skupina Drenovci je bila osnovana že pred 1. svetovno vojno, leta 1908 in je z osvajanjem slovenskih gora želela utrjevati slovenstvo ter preprečiti ponemčenje imen gora. Njeni člani so bistveno pripomogli k razvoju slovenske zimske alpinistike, alpskega turnega smučanja in raziskovanja jam.

¹⁷ Pet jam naj bi ostalo neraziskanih zaradi težavnosti. Načrti in opisi jam so se ohranili in so danes shranjeni v društvenem katastru jam. Hrani jih ZRC SAZU, Inštitut za raziskovanje Krasa v Postojni.

koru, ki je zasedal planoto Lokovec od Sv. Gore do Sv. Lucije, so se navdušili za koriščenje podzemnih jam za vojaška zavetišča in so hoteli, da naj kar nadaljujem raziskovanje v njihovem odseku. Ker to ni izvršljivo s samim poveljem, sem predlagal gospodom, naj ustanove samostojen oddelek speleologov za svoj odsek in sem imenoval vanj svoja bivša jamska tovariša iz lepega, mirnega časa, katera sta bila tudi že prej priporočena od višjega armadnega poveljstva [...] začetkoma in potem še večkrat smo dobili ukaz, naj pustimo vse ozire na znanost in upoštevamo le vojaške interese, pa hiteti smo morali. [...] Neki divizijski poveljnik nam je zapovedal, naj gozdnati in z grmovjem porasli, valoviti, solinasti in skalnati teren okoli Mrazovca (cca 50 km²), preiščemo tekom nekaj dni» (Kunaver 1921: 129).

Tako sta raziskavo o Ledenici v času prve svetovne vojne opravila Ivan Michler in Pavel Kunaver,¹⁸ ki sta po nalogu armadnega poveljstva soške fronte v jamo prodrli pozno poleti leta 1917. *»Izmed lednih in snežnih jam je najvažnejša ona, ki se nahaja 3 km severno od Male Lazne. Njen vhod leži v eni izmed najglobokejših in največjih dolin južno od visokih vrhov severnega roba Trnovskega gozda. Vsled izredne množine leda, ki se tvori v tej jami (na specialnem zemljevidu »Eisgrube« imenovana) in ki so ga nešteto vozov iz nje dobavljali za Gorico in Trst, je napravljena do nje dokaj lepa cesta» (Kunaver 1921: 136).* Ob vstopu v jamo poleti 1917 je jamarška odprava tam že srečala vojake, ki so v Paradani kopali led: *»Pa nismo bili sami. Gori na robu so stali vozovi, čakajoč na vodo in pri vходу so stale mule s sodčki in iz jame se je čulo zamolklo govorjenje vojaštva, ki je kopal led« (prav tam).* Tudi Ivan Michler v svo-

jem poročilu piše, da je v času njegovega raziskovanja pred jamo mrgolelo vojaštva, ki je sekalo led in z motorno črpalko za potrebe vojaške kuhinje črpalo vodo na površje. Ker so bile potrebe po vodi zelo velike, je bilo sekanje ledu med prvo svetovno vojno zelo intenzivno. Jama je bila dodobra izpraznjena in tako je bilo *Spodnje grlo* prehodno (Michler 1950: 212).

V času med obema vojnama je bilo o Veliki ledeni jami malo zapsanega, raziskave so se ponovno nadaljevale šele po koncu druge svetovne vojne. Leta 1949 je bila jama zaradi neizkoriščanja ledu med drugo svetovno vojno skoraj neprehodna, deževno leto 1951 pa je omogočilo raziskovalcem ponovni vstop v globino 120 metrov (Michler 1950: 217).

Izkoriščanje Ledenice po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni, točneje med letoma 1951 in 1952, so Ledenico ponovno in hkrati zadnjič izkoriščali. V tistem času je bila zgrajena tudi žična železnica za vleko ledu iz jame. V zvezi s kopanjem ledu v Veliki ledeni jami v Paradani je jamar Egon Pretnar v jamarški zapisnik 5. oktobra leta 1952 zapisal: *»Tam, kjer se konča vozna pot v dolino, je stal motor, ki je vlekel vagonet žične železnice iz jame, ven. Podjetje »RASTLINA« iz Šempetra pri Gorici¹⁹ je zgradilo cca. 100 m dolgo žično železnico od konca ceste v dolini, do Grla med Vhodno dvorano in drugo dvorano. Vagonet prinese naenkrat cca. 200 do 250 kg ledu in ga izprazni naravnost na kamion. Delavci so povedali, da so začeli z delom začetkom julija 1952 in da so izvozili do sedaj približno 120 ton. Led rabijo za hlajenje pošilk sadja v Avstrijo in Anglijo. Če se vrnejo prazni vagoni po 4 ali 5 dnevih nazaj, je v njih še ne-*

¹⁸ Kunaver je za vsako odkrito jamo narisal načrt in spisal poročilo v več izvodih, ki so ga dobile vojaške oblasti oz. Bock, ki jih je *»srečno spravil v Gradec«* (Kunaver 1921: 129).

¹⁹ Kasneje Flores.

kaj ledu. Ta led se ne topi tako hitro kakor umetni led» (Pretnar 1952).

V Veliki ledeni jami v Paradani so kopali led vse do leta 1952. O tem pripoveduje tudi eden zadnjih ledarjev, rojen v bližnji vasi Lokve, Silvo Krivec - Pirčkov, ki se je spominjal, kako so 23. junija leta 1951 pričeli s kopanjem ledu. Tisto poletje so delali cele dneve, tudi ob koncih tedna. Dnevno so z ledom napolnili tri do štiri tovornjake. Silvo se je spominjal, da je bil tedaj plačan 32 dinarjev na uro, za nadure pa je dobil še petdeset odstotkov več, kar je bilo za tisti čas veliko. Led so kopali za podjetje Voće iz Zagreba, ki je potrebovalo hlajenje za izvoz sadja v Italijo. Led so iz Ledenice zadnjič prepeljali septembra leta 1952, ko so ledene kose preko žičnice, ki je bila montirana ob vhodni dvorani *Ledenice*

prepeljali kar do kamiona, parkiranega na precej težko dostopnem platoju, po tem letu se je kopanje ledu prenehalo (Krivec 2015).

Velika ledena jama v Paradani med novejšimi jamarskimi raziskavami in uprizarjanjem prevoza ledu v turistične namene

Jamarji so ponovno vstopili v jamo konec sedemdesetih let 20. stoletja. Takrat je bilo ledu tako malo, da so raziskovalci izmerili Ledeni rov, ki je bil potem dolga leta nedostopen. V treh letih se je jama napolnila z ledom in leta 1981 je bilo *Grlo* že neprehodno. Jama je bila ponovno prehodna januarja 1983, januarja 1991 in novembra 1991. Februarja 1994 pa je bilo *Grlo* ponovno zalito z ledom. Od septembra do novembra 1996 in v aprilu 1997

Uprizoritev furmanskega prevoza ledu na prazniku košnje 2013 (arhiv TD Lokve).

je bilo *Grlo* neprehodno. Kot poroča Nagode (2007b), so šli lahko jamarji ponovno skozi *Grlo* šele januarja 1998. Ko je že kazalo, da je Vzhodni ali Ledeni rov za zmeraj izgubljen, so leta 2002 prekopali ledeno ožino in se po 24 letih ponovno sprehodili po Ledenem rovu. Pri tem so našli nekaj ostankov iz obdobja sekačev ledu, med drugim tudi lesen zabojček z napisom Rastlina. Tam, kjer so klesali led, da so se prebili naprej, je danes več metrov široko brezno. Od takrat naprej je *Grlo* ves čas prehodno, višina ledu pa se stalno zmanjšuje. Po »valovni« teoriji o nastanku ledu je to normalen pojav, ki naj bi mu sledilo obdobje z veliko ledu v jami. O tem, kako močno podhlajene so stene jamskih rogov v zimskem času, govorijo tudi ledeni kristali, ki rastejo iz zračne vlage.

V devetdesetih letih 20. stoletja so okoliška društva razmišljala o turistični predstavitvi Velike ledene jame. Vse od leta 1990, ko je Turistično društvo Lokve v sodelovanju z Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice jamo odprlo za turistične ogleda, jo obišče veliko število obiskovalcev. S kovinskimi »zajlami« je bila utrjena pot do previsa v jamo, kjer je bilo moč občudovati rastlinsko inverzijo, kasneje pa je Turistično društvo Lokve izdelalo kovinske stopnice, ki so obiskovalcem omogočile dostop do vhoda v Ledenico, kjer je bil tudi v poletnem času viden led. V dvanajstih letih, do leta 2002, je jamo obiskalo skoraj 40.000 ljudi, kar pa je bila velika obremenitev za naravni rezervat, zato so bile stopnice do ledu v Ledenico odstranjene.

Uprizoritev furmanskega prevoza ledu iz Ledenice so od leta 1992 pripravljali člani Društva za oživljanje lokavškega izročila Doli s sodelovanjem Goriškega muzeja. Leta 2013 pa je prevoz ledu iz Ledenice doživel zadnjo uprizoritev. Tedaj so člani Jamarskega kluba Bojan Krivec (Lokve) in Turističnega društva Lokve še zadnjič iz Ledenice pripeljali zajeten kos ledu in ga ovitega v smrekove veje pripe-

ljali do sosednje Banjške planote, na praznik košnje, kjer so v povorki vozov predstavili prevoz ledu iz Velike ledene jame v Paradani, s katerim so se ukvarjali njihovi predniki.

Danes si je moč jamo ogledati le do previsa, vhoda v globel. Od tam ni več mogoče videti ledu, kot je bilo to mogoče še v devetdesetih letih 20. stoletja, saj se je njegova globina znižala za več kot meter in pol, kar je posledica klimatskih sprememb in padavinskih režimov.²⁰

Na led spomni le oster, mrzel zrak, ki piha iz Ledenice. Spomin na nekdanje ledarje se tako pomika vedno globlje v pozabo, kot se zaradi segrevanja ozračja in spremenjenih padavinskih režimov topi led.

VIRI IN LITERATURA

Sogovornici:

Pogovor z Borisom Blažkom iz Goriškega muzeja, Vila Bartolomei, Solkan (november 2006).

Pogovor z Rajmundom Kolencem, nekdanjim predsednikom Turističnega društva Lokve, roj. 1943 na Lokvah, živi v Novi Gorici (junij 2020).

Pogovor s Silvom Krivcem - Pirčkom, (1932–2020) iz Lokvi, zadnjim Lokvarjem, ki je med junijem 1951 in septembrom 1952 lomil led v Veliki ledeni jami v Paradani (28. september 2009).

Literatura:

Aichholzer, J. 1878: Eis als forstliche Nebennutzung. *Centralblatt für das gesammte Forstwesen*, letn IV., 23–25.

²⁰ Poleg klimatskih sprememb na količino ledu najbolj vpliva sprememba padavinskih režimov, torej kdaj padejo velike količine padavin in v kakšni obliki. Dež je toplejši, talil bo led in ogreval skalo, zlasti poleti. Če se vzorec padavin spremeni, bo led izgubil. Pri Paradani pa ne vemo za pravi vzrok: je to zato, ker je manj snega in snežnice? Verjetno, saj jesenski in poletni dež led talita. Pri tem je pomembna tudi latentna toplota. Pri prehodu vode v trdno snov se namreč porabi veliko energije. Ti procesi so značilni tudi za Paradano. Prisotno je tudi stališče, da led izginja zaradi jamskih razskav, saj naj bi jamarji odkopali nove rove in s tem povečali prephe v jami, kar posledično privede do izginjanja ledu (Spletni vir 1).

- Beyer, M. 1891: Das Wegnetz im Ternvanwalde. *Centralblatt für das gesammte Forstwesen*, 333.
- Cegnar, T. 2020: Podnebne razmere v januarju 2020. *Naše okolje: mesečni bilten Agencija za okolje RS*, št. 1, 3.
- Czörnig, K. von 1969: Gorizia, la Nizza austriaca: il territorio di Gorizia e Gradisca. Gorizia: Casa di risparmio.
- Fugger, E., 1891/1893: Eishöhlen und Windröhren (I bis III). *Jahresbericht der k.k. Ober-Realsschule in Salzburg*, 1891: 1–70 (I), 1892: 71–134 (II), 1893: 135–223 (III).
- Godina Golja, M. 1996: Prehrana v Mariboru v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. Maribor.
- Guida pratica della città di Gorizia* 1922. Trst: Edizioni Precisa.
- Hrobat Vorloget, K. 2014: Ledenice. *Kras in Brkini za radovedneže in ljubitelje*. Ljubljana, Nova Gorica: Založba ZRC, 209–211.
- Klavora, V. 2011: Škabrijel. Soška fronta 1917. Celovec: Mohorjeva.
- Kunaver, P. 1921: Jame na Trnovskem gozdu in na planoti Lokovec. *Planinski vestnik*, 128–141.
- Kolenc, P. 2009: Led, ledarstvo in prevoz ledu iz Velike ledene jame v Paradani. *Ljudem: ljudska dediščina za muzeje na Banjški in Trnovski planoti*, 252–263.
- Kranjc, A. 2004: Alpine and Ice caves in Slovenia in older literature (17th to 19th Century). *Acta carsologica*, 33/1, 61–71.
- Kozorog, E. 1998: *Skozi Trnovski gozd*. Nova Gorica: Branko.
- La Selva di Tarnova«. *Boschi senza confini: escursioni nelle foreste di Friuli. Venezia Giulia, Slovenia e Croazia*, 110–120.
- Ledarstvo v Dolenjem Logatcu. 2004. Logatec: Osnovna šola 8.talcev.
- Ledinek Lozej, Š. 2015: Od hiše do niše: razvoj kuhinje v Vipavski dolini. Ljubljana: Založba ZRC.
- Likar, M. 2007: Z ledom do zaslužka: led in gorjani. *Gora*, št. 33, 17.
- Mažgon, S. 2008: Led je potoval vse do Egipta. *Jana*, št. 33, 36–37.
- Michler, I. 1950: Velika in Mala ledena jama v Trnovskem gozdu. *Proteus*, XII, 7, 209–214.
- Mihevč, A. 1998: Ledenice. *Slovenija. Pokrajine in ljudje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 332–333.
- Mlinšek, Dušan. 1980: Gozdni rezervati v Sloveniji. Ljubljana: Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo pri Biotehniški fakulteti.
- Moser, L. K. 1889: Die Eishöhlen des Tarnowaner und Birnbaumer Waldgebirges. *Ztsch DÖAV*, 351–368.
- Nagode, M. 2007a: Led – naravno bogastvo Trnovskega gozda. *Gora*, št. 33, 11–16.
- Nagode, M. 2007b: Nekaj značilnosti Trnovskega gozda: raziskave v Paradani. *Gora*, št. 33, 3–10.
- Nagode, M. 2002: Najnovejše raziskave Velike ledenice v Paradani in jam ob njej. *Naše jame*, št. 44, 98–113.
- Petek, T. 2014: Inovacije v gospodinjstvu. Maribor: Pokrajinski muzej.
- Pretnar, E. 1952: [jamski zapisnik].
- Rijavec, A. M. 2016: *Trnovska čitanka*. Lokve: Trnovo pri Gorici: Planota.
- Reich 1834: Beobachtungen über die Temperatur des Gesteines. Freiberg: [s. n.], 175–205.
- Rojšek, D. 1990: Naravni rezervat Paradana. [prospekt] Lokve, Nova Gorica: TD, OTZ, 6.
- Rojšek, D. 1994: Naravni rezervat Paradana. *Oko*, št. 18, 3.
- Rojšek, D. 2014: Jamski led v Paradani. *Proteus*, št. 8, 343–349, 380.
- SEL. 2004: Ledarstvo. *Slovenski etnografski leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 279.
- Tarman, K. 1992: *Osnove ekologije in ekologija živali*. Ljubljana: DZS.
- Željan, K. 2015: Funt ledu iz jame je bil nekoč vreden kot cela krava. *Delo*, 1. 12.

Spletni viri:

- Spletni vir 1: RTV SLO, Milan Trobič, 18. 12. 2006: Sledi časa: Ledarstvo. <https://radioprvi.rtvlo.si/2016/12/sledi-casa-44/> (dostop: 22. 9. 2020).

Prispevek k nadaljnjemu osvetljevanju korespondence dr. Henrika Tume: pisma Josipu Dolganu¹

NEVA MAKUC

🏠 ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa

✉ neva.makuc@zrc-sazu.si

Izvelek: Namen pričujočega prispevka je pripomoči k nadaljnjemu osvetljevanju korespondence dr. Henrika Tume. Obravnava namreč dopisovanje Henrika Tume z učiteljem Josipom Dolganom (1886–1965).

Ključne besede: Henrik Tuma, Josip Dolgan, korespondenca, Primorska, primorski učitelji

Namen prispevka je, pa čeprav v skromni meri, pripomoči k nadaljnjemu osvetljevanju pomena korespondence politika, kulturnega delavca in odvetnika dr. Henrika Tume, ki je s svojim delovanjem zaznamoval goriško politično življenje na koncu 19. in na začetku 20. stoletja. V prispevku je podana transkripcija korespondence Henrika Tume z učiteljem Josipom Dolganom. Tuma se je zavedal velikega pomena, ki so ga imeli primorski učitelji v nemirnih razmerah med obema vojnama. Nenazadnje je bil na začetku svoje poklicne poti tudi sam učitelj. Omenjena korespondenca je del bogate Tumove zapuščine, ki se hrani na Raziskovalni postaji ZRC SAZU v Novi Gorici.² Tuma je bil družbeno in politično zelo

dejaven. Leta 1895 je postal goriški deželni poslanec. Zavzemal se je za izboljšanje položaja Slovencev. Prva svetovna vojna in močno spremenjene politične razmere v povojni Goriški pa so povsem spremenile njegov položaj. Leta 1924 se je bil tako primoran izseliti iz tega prostora (S[imonič] 1936: 125–127; Stroj in 1976: 11–12).

Tumova izselitev je bila tesno povezana z vprašanjem pridobivanja italijanskega državljanstva, o čemer je pisal v več pismih pa tudi v svojih spominih (Tuma 1994; Tuma 1997: 400–401).³ Ko je moral naposled, po skoraj pol stoletnem bivanju na Primorskem, zapustiti Gorico, je v *Goriški straži* objavil prispevek z naslovom *V slovo!*, datiran v Gorici 24. avgust 1924. Zapisal je: »*Bolest mi stiska srce, ko zapuščam Goriško in dobro slovensko ljudstvo [...]*« (Goriška straža 1924: 3–4). Sam sebe je dojemal kot »*izgnanca iz Goriškega*«. Tako se je opisal v pismu, ki ga je 23. februarja [1925] napisal uredništvu *Goriške straže* (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Kore-

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta *Toponomastična dediščina Primorske L7-9424* in raziskovalnega programa ARRS-NRU/P6-0052-0618-2017/3. Projekt in program je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² O Tumi je na voljo veliko literature. Odličen poznavalec njegove korespondence je Branko Marušič, ki je v sodelovanju z Evo Holz, Borisom Gombačem, Stanetom Grando in Petro Svöljšak objavil pomemben del te korespondence (Tuma 1994). O Tumovi knjižnici pa je pisala Petra Kolenc, ki jo je tudi uredila: Kolenc 2008; Kolenc 2015.

³ O Tumovih spominih in rokopisnem izročilu: Marušič 1997: 474–478.

spondenca, fasc. Goriška straža): »Tako sem moral zapustiti ljube mi goriške kraje. [...] In vendar sem se moral od tam [s Primorske], proglašen za tujca, in kot tujec sem se vrnil v svoje rodno mesto Ljubljano« (Tuma 1997: 401).

V prispevku obravnavani Tumov korespondent je bil učitelj, ravnatelj in pedagoški delavec Josip Dolgan (1886–1965). Rodil se je v Dolnji Košani, maturiral pa leta 1906 v Ljubljani. Bil je učitelj na Colu, v Brusnicah, na Knežaku, v Studenem, v Postojni in v Trnovem pri Ilirski Bistrici. Leta 1923 je postal ravnatelj v Trnovem pri Ilirski Bistrici (Lavrenčič Pahor 1994: 42, 53, 125; Savnik 1977; Tuma 1994: 73). Na Primorskem se je šolstvo močno spremenilo z nastopom fašizma in sprejetjem šolske reforme Giovannija Gentileja oktobra 1923. Sloveščina je bila izgnana iz šolskih klopi, saj je pouk s šolskim letom 1923/1924 lahko potekal le v italijanskem jeziku. Reforma je močno prizadela slovenske učitelje na Primorskem (Marušič 2009: 545; Marušič 2012: 133; Lavrenčič Pahor 1994: 12–59; Stres 1973: 27–29; Okoliš 2009: 90; [Poročilo] 2001: 38–43). Leta 1926 je bil Dolgan premeščen v kraj Cordenons pri Pordenonu (Savnik 1977; Tuma 1994: 73; Lavrenčič Pahor 1994: 42). S tem se je pridružil vrsti slovenskih primorskih učiteljev, ki so bili premeščeni v notranjost Italije.⁴ Zaradi italijanskih namestitvenih dekretov so se namreč določeni primorski Slovenci, zlasti uradniki, učitelji in zaposleni pri železnici, s Primorske odselili v bolj ali manj oddaljene predele italijanske države (Marušič 2002: 7–9). Še istega leta (1926) pa se je Dolgan preselil v Jugoslavijo. Tudi v tem je delil usodo določenih drugih primorskih Slovencev.⁵ Kot je izpostavilo poročilo o slovensko-italijanskih od-

nosih med letoma 1880 in 1956, je bilo izseljevanje slovenskih izobražencev s Primorske v Jugoslavijo tesno povezano »s fašističnim političnim in nacionalnim preganjanjem« ([Poročilo] 2001: 41). Kasneje je Dolgan med drugim služboval v Novi vasi in Blokah, v Planini in Rakeku ter kasneje v Litiji in nazadnje v Ljubljani, kjer je tudi preminil (Tuma 1994: 73; Lavrenčič Pahor 1994: 53; Savnik 1977). Napisal je več prispevkov s področja pedagogike (Savnik 1977).⁶ Bil je namreč zelo dejaven na tem področju; posebno pa se je zavzemal za modernejši razvoj šolstva in za izobraževanje kmečke mladine (Čopič (ur.) 1973: 101; V. 1965: 139–140).

Tumovo pismo Josipu Dolganu z dne 11. julij 1923 se navezuje na Tumovo predavanje o sociologiji, načrtovano leta 1923 v okviru učiteljskega tečaja pri nekdanji Sv. Luciji (Mostu na Soči). Objavljeno je bilo v Tumovih *Pismih* (Tuma 1994: 73–74).⁷ V nadaljevanju pričujočega prispevka pa je objavljenih še šest kopij pisem, ki jih je Tuma poslal Josipu Dolganu. Omenjena pisma izvirajo iz let 1924 in 1925, ko je bil Dolgan učitelj v Trnovem pri Ilirski Bistrici. Pisma, napisana leta 1924, sodijo v prelomno leto Tumovega življenja, saj se je moral tega leta izseliti iz Gorice. Iskal je druge kraje, kjer bi si lahko na novo uredil življenje. Na začetku leta 1924 je razmišljal o selitvi v prvi vrsti na Dunaj ali v Prago pa tudi Ljubljano, Zagreb ali Beograd. Pri tem je upošteval delovne možnosti, prihranke in življenjske stroške osemčlanske družine (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Gaberšček Andrej).

⁴ Seznam premeščenih slovenskih učiteljev v Lavrenčič Pahor 1994: 41–52.

⁵ Seznam slovenskih primorskih učiteljev, ki so bili med vojnoma premeščeni v notranjost italijanske države in so se kasneje izselili v Jugoslavijo, v Lavrenčič Pahor 1994: 52–57.

⁶ Seznam Dolganovih pomembnejših del v Savnik 1977.

⁷ Ob tem je bilo objavljeno tudi Tumovo pismo organizacijskemu svetu za tečaje Zveze učiteljev (*Comitato organizzatore delle Conferenze della Lega dei maestri*) z istega dne. V slednjem se je Tuma zavzemal za odobritev predavanja, kar je tudi dosegel (Tuma 1994: 73–74). Ohranjeno je tudi Dolganovo sporočilo Tumi o odobritvi predavanja (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, telegram z dne 12. julij 1923).

Prva tri objavljena pisma Josipu Dolganu so bila napisana poleti leta 1924, ko je Tuma že urejal vse potrebno za selitev v Ljubljano. V njih se odraža velik pomen, ki ga je Tuma pripisoval slovenskemu učiteljskemu kadru. Izražena pa je tudi zaskrbljenost, da bo »slovensko ljudstvo na Primorskem« ostalo prepuščeno samo sebi. Zapisal je: »sedaj pa me žene po svetu italijanska vlada, pač menda le iz bojazni pred – inteligenco.« Izrazil pa je tudi prepričanje, da bo kljub temu prišla nova generacija, ki se bo borila za slovensko kulturo, ter upanje, da bodo slovenski učitelji ohranjali svoje domoljubje (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Tumovo pismo (kopija) z dne 19. julij 1924).

19. junija 1924 je Dolgan pisal Tumi v zvezi z organizacijo Tumovega predavanja učiteljem, zbranim na tečaju pri Sv. Luciji (Most na Soči). Dolgan je Tumo povabil, naj predava učiteljem, saj je bil prepričan, da je pomembno poznavanje »narodnega gospodarstva« in da je »način Vaših predavanj vsem tako simpatičen« (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganovo pismo z dne 19. junij 1924). Sledi besedilo Tumovega odgovora Dolganu z dne 23. junija 1924 (kopija):

Gorica, dne 23. junija 1924

Viale XXIV Maggio N. 8

Velecenjeni gospod učitelj!

Sem še vedno negotov ali bo mogoče na predavanje ali ne. Prejel sem odlok, s katerim se mi odklanja italijansko državljanstvo, moram toraj skrbeti za preselitev v Ljubljano. Gotovo je sicer, da pred 15. avgustom ne bo mogoča selitev a nadložnega posla utegne biti in priti neutegoma dovolj. Obljuba „pridem če bo le mogoče“ Vam bo premalo. Radi tega bi predlagal, da stavite moje predavanje kot zadnje na dnevni red in ako ne pridem opravičite me pred zboro-

valci. Ako pa svoje posle prej uredim, upam, da pridem parkrat na zborovanje, radi potrebne polemike – posebno z italijanskimi predavatelji.

S pozdravom

Vel .gosp.

učitelj Jos. Dolgan

Trnovo p. Il. Bistrici

Tumovo predavanje naj bi se izvedlo 25. julija 1924 (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganovo pismo z dne 7. julij 1924). Sledi besedilo Tumovega pisma Dolganu z dne 9. julij 1924 (kopija):

Gorica, dne 9. VII. 1924

Velecenjeni gospod učitelj!

Upam, da bom 25. t. m. imel časa priti v Sv. Lucijo ter biti tudi 26. na predavanju. Ustrežete mi, ako mi pošljete spored vseh predavanj z napovedjo predmeta in imena predavatelja. Za debato je pač treba vsacemu, da se nekoliko pripravi in lepa debata je po mojem mnenju več vredna, nego predavanje samo. Često je estetična oblika predavanja tako vplivna, da se ne vidi prave vsebine.

Pričakujè prijaznega poročila

z odličnim spoštovanjem

Vel. g. učitelj

Josip Dovgan,

Trnovo

Dolgan je nato Tumi sporočil natančnejše informacije glede programa predavanj (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganova pisma z dne 11. julij 1924 in 16. 7. 1924). Tuma mu je odgovoril v pismu z dne 19. julij 1924 (kopija):

Gorica, dne 19. julija 1924
 Velecenjeni gospod učitelj!

Upal sem, da bo moč dobiti par dni prostega časa. A meseca avgusta se bo treba izseliti od tu, ker so mi odbili italijansko državljanstvo. Moram toraj likvidirati svoje stvari. K nesreči pa moral takoj odriniti v Abano⁸ za 10 – 14 dni, ker mi je prišel otok v koleno. Je toraj izključeno, da bi mogel le en sam dan v Sv. Lucijo. Zelo rad bi se poslovil od slovenskega primorskega učiteljstva pred odhodom v Jugoslavijo – a taka je moja osoda. Pred 45 leti so me pognali učitelja v Postojni⁹ iz službe Avstriji radi republikantstva, sedaj pa me žene po svetu italijanska vlada, pač menda le iz bojazni pred – inteligenco. Slovensko ljudstvo na Primorskem naj ostane kolikor moč zapušče- no. No, varajo se gospodje – Pride nov domač naraščaj, ki bo znal voditi boj za narodovo kulturo, upam, da imamo še svojih učiteljev, ki ne puste zatišati iskro ljubezni do rodne grude.

Pozdravite prav srčno zbrane gg. učiteljice in učitelje, kakor mi je iskreno žal, da se ne morem posloviti z živo besedo.

Udani
 Vel. g. učitelj
 Josip Dovgan
 Trnovo

V letu 1924 Tuma ni mogel izvesti predavanja, zato ga je Dolgan v naslednjem letu vnovič povabil, naj predava pri Sv. Luciji (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganovo pismo z dne 13. maj 1925). Sledi Tumov odgovor z dne 15. maj 1925 (kopija):

15. maja [192]5
 Cenjeni gospod
 Josip Dolgan
 Trnovo pri Il. Bistrici

Na cenj. list od 13. t. m. odgovarjam, da bi drage volje rad prevzel predavanje, a predvsem moram vedeti, kedaj bodi predavanje in ali bo moj prihod in moje predavanje dovoljeno. Ne bojim se sicer radi afere prof. Veberja,¹⁰ a neljubo bi mi bilo razpolagati brezplodno s počitnicami. Z mojim prihodom so tudi združeni stroški za prehod v Italijo in potovanje. Ker sem večinoma premoženja izgubil umanjkanja vojne odškodnine in sem moral pisarno odpreti v Ljubljani na novo, bi tudi ne mogel na predavanje brez plačila potnih stroškov. Potni list stane 220.- Din, vozovnica III. razreda iz Ljubljane do Sv. Lucije je od 100 – 120 Din in ker je zveza jako neugodna, bi se rabilo časa tri dni z dvakratnim prenočevanjem. Stroškov bi bilo torej okoli 600 Din ali ako se tečaj ne spremeni okoli 250 Lir.

Najprej morate dobiti zagotovitev politične oblasti v Tolminu, da dovolijo predavanje. Imam utis, da se me utegnejo oblasti zbat. Tudi predmet "država" je kočljiv posebno po napovedanem programu. Znal se bom držati kolikor mogoče stvarno, a Italijani so silno občutljivi.

Pričakujem torej odgovor in to vsaj do srede junija,
 S spoštovanjem

Dolgan je odgovoril, da bodo pokrili Tumove potne stroške za izvedbo njegovega predavanja. Glede dovoljenja oblasti pa je zapisal, da ni povsem gotovo (RP NG, Arhiv dr.

⁸ Znano zdravilišče v bližini Padove.

⁹ Henrik Tuma je bil učitelj v Postojni med letoma 1876 in 1879. O tem je pisal v tudi svojih spominih (Tuma 1997: 66–98).

¹⁰ Najbrž je s tem mišljen filozof France Veber (prim. Tuma 1994: 26, 78, 103; Kermavner, D. 1982).

Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganova pisma z dne 20. maj 1925). Sledi besedilo Tumovega pisma Dolganu z dne 26. maj 1925 (kopija):

26. maja [192]5
 Cenjeni gospod
 Dolgan Josip – nadučitelj
 Trnovo

Potrujem prejem Vašega cenj. od 20. t. m. Poznam italijanski zakon in vem, da bi zborovanje moralo biti svobodno, a poznam tudi italijansko hipernacionalnost in neodkritosrčnost. Radi mojega odhodnega slovesa iz Goriškega, ki je bilo natisnjeno v Goriški Straži, me ima politična oblast gotovo "na piki". Ni izključeno, da me pusti priti mirno na Sv. Lucijo, ko odstopim pa me odvedejo. Toliko le, da se zaveste vse nesigurnosti mojega predavanja. Sicer pa sami pišite "zanašati se ne moremo prav nič". Sporočite mi torej splošen spored in posebej določite točno dan mojega predavanja, seveda tako, da si lahko določim prosti, potrebni čas za pot na Goriško. Sodne počitnice prično kakor v Beneški Juliji s 15. julijem ter trajajo do 25. avgusta, prej bi pač težko odtod, a ni izključeno, da se dobi teden časa.

*Pričakujè Vašega poročila,
 z iskrenim pozdravom*

Dolgan je Tumo še enkrat povabil, naj le poskuša izvesti predavanje (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganova pisma z dne 6. junij 1925). Sledi Tumov odgovor z dne 8. junij 1925 (kopija):

dne 8. junija [192]5
 Gospodu
 Josip Dolgan
 Trnovo

Pisal sem že ponovno, da sem pripravljen predavati, a da dvomim, da bi me

italijanska oblast pustila na predavanje. Vsekakor prosim, da mi sporočite katere dneve naj bi predaval, ker se moram poprej oprostiti tukajšnjih poslov za narečene dneve.

*Prosim toraj točnosti.
 S pozdravom*

Naposled pa je Dolgan ugotovil, da je bolje, da se Tumovo predavanje ne izvede, saj je izrazil zaskrbljenost, da bi lahko oblasti prepovedale celoten tečaj (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganova pisma z dne 26. junij 1925). To nakazuje težke razmere, v katerih so se takrat znašli učitelji. To je bil tudi zadnji ohranjeni korespondenčni stik med Tumo in Dolganom. Naslednje leto je tudi Dolgan zapustil Primorsko, zagnanost za delovanje na področju izobraževanja in šolstva pa ga ni zapustila, saj je postal »eden najbolj aktivnih slovenskih pedagogov« (Savnik 1977).¹¹

VIRI IN LITERATURA

Arhivski vir:

RP NG – Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici, Nova Gorica: Arhiv dr. Henrika Tume.

Objavljeni viri:

Tuma, H. 1924: V slovo! V: *Goriška straža* let. 7, št. 66, 25. 8. 1924, 3–4, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-8BCPGBXB/c08e07d6-8fef-4108-9702-5cdd5184952d/PDF>.

Tuma, H. 1994: *Pisma. Osebnosti in dogodki (1893–1935)*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Trst: Založba Devin.

Tuma, H. 1997: *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpoved*. Marušič, Branko (zb. in ur.). Ljubljana: Tuma.

¹¹ Več o Dolganovih prizadevanjih na področju šolstva: Savnik 1977.

Literatura:

Čopič, V. (ur.) 1973: *Sto let ljubljanskega učiteljskega zbornika*. Ljubljana: Gimnazija pedagoške smeri v Ljubljani.

Kermavner, D. 1982: Tuma, Henrik (1858–1935). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi732812/#slovenski-biografski-leksikon> (6. oktober 2020). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*: 13. zv. *Trubar - Vodaine*. Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petrè. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Kolenc, P. 2008: *Katalog knjižnice dr. Henrika Tume*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, <https://zimk.zrc-sazu.si/eknjiga/Tuma-katalog.pdf>.

Kolenc, P. 2015: Knjižnica dr. Henrika Tume (1858–1935), ena najbolje ohranjenih meščanskih knjižnic na Goriškem = The library of dr. Henrik Tuma (1858–1935) as one of the best preserved private libraries in the Goriška region. V: *Knjižnica: revija za področje bibliotekarstva in informacijske znanosti = Library: journal for library and information science*, let. 59, št. 3, 63–89, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-KGJUPVKF>.

Lavrenčič Pahor, M. 1994: *Primorski učitelji 1914–1941. Prispevek k preučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*. Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino.

Marušič, B. 1997: Urednikove dopolnitve dr. Branka Marušiča. V: Tuma, H. *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpoved*. Marušič, Branko (zb. in ur.). Ljubljana: Tuma, 473–486.

Marušič, B. 2002: Primorsko izseljevanje. V: *Primorska srečanja* št. 253–254, 5–10.

Marušič, B. 2009: Pesnik Biagio Marin iz Gradeža in Slovenci. V: *Kronika* let. 54, izredna št., 543–554.

Marušič, B. 2012: *Sosed o sosedu. Prispevki k zgodovini slovensko-italijanskega sožitja*. Trst: ZT=EST.

Okoliš, S. 2009: *Zgodovina šolstva na Slovenem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

[Poročilo] 2001: *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956: poročilo slovensko-italijanske komisije = I rapporti italo-sloveni 1880–1956: relazione della commissione storico-culturale italo-slovena =*

Slovene-Italian Relations 1880–1956: report of the Slovene-Italian historical and cultural commission. Kacin Wohinc, Milka; Troha, Nevenka. Negro Marinič, Breda (prev. v angl.). Ljubljana: Nova revija.

Savnik, R. 1977: Dolgan, Josip (1886–1965). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1007540/#primorski-slovenski-biografski-leksikon> (20. september 2020). Izvirna objava v: *Primorski slovenski biografski leksikon*: 4. snopič Čotar - Fogar, 1. knjiga. Uredniški odbor. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

Š[imonič], I. 1936: Dr. Henrik Tuma. V: *Etnolog: glasilo Etnografskega muzeja v Ljubljani*, knj. 8/9, 125–127.

Stres, G. 1973: *Ob 250-letnici rojstva Štefana Kuzmiča (1723–1779). Goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni. 50-letnica Gentilejeve šolske reforme*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

Strojin, T. 1976: *Dr. Henrik Tuma. Veliki slovenski alpinist, publicist in politik*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.

V. 1965: Josipu Dolganu v spomin. V: *Sodobna pedagogika* let. 16, št. 3–4, 139–140, <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-PU-E1Z4I0/0b012e18-3dfb-48f6-8cab-353eaccfd0d0/PDF>.

Milena Ferletič in njene *magdalenice* iz časa, ko je služila v Milanu

PETRA TESTEN KOREN

🏠 ZRC SAZU, Inštitut za kulturno zgodovino

✉️ petra.testen@zrc-sazu.si

Izvleček: Prispevek se skozi fragmentarno sled spominov zgodovinarja dr. Renata Podbersiča, ki ohranja pripovedi pratete Milene Ferletič, por. Mozetič, iz otroštva, dotakne problematike služenja slovenskih deklet v (severno)italijanskih mestih, v tem primeru v Milanu, v obdobju fašizma. Obenem gre za primer dandanes redko ohranjenih drobcev dokumentov, fotografij in t. i. prenesenega pričevanja (pričevanja o pričevanju) o delovni migraciji deklet z vidika perspektive posameznice z družbenega obrobja.

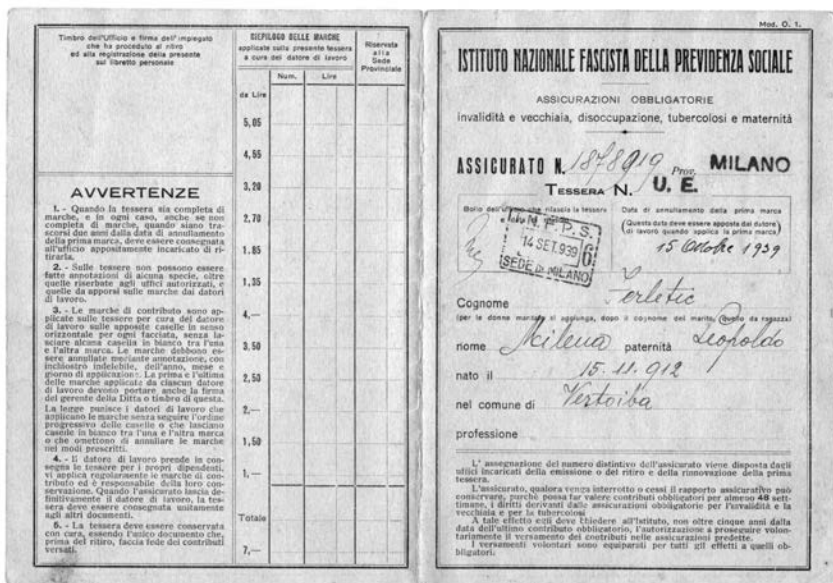
Ključne besede: Milena Ferletič, služkinja, Milan, fašizem

V delovni knjižici, izdani 14. septembra 1939 v Milanu, je pod številko 1878919 zavedena Milena Ferletič iz Vrtojbe. Med letoma 1929 in 1943 je delala v Milanu kot služkinja. Menjala je nekaj delodajalcev, najdlje pa je ostala pri družini industrialcev, ki so bili med drugim tudi člani tedanje fašistične stranke.

Danes se služenja tete Milke v Milanu spominja le še pranečak, zgodovinar dr. Renato Podbersič. Tako kot mnoge podobne zgodbe o usodah deklet in žena z zahodnega roba slovenskega etničnega ozemlja, ki so v preteklem stoletju služile v gospodinjstvih večjih italijanskih mest, v Milanu, Turinu, Rimu itd., ostaja tudi spomin na teto Milko le še v pripovedih bližnjih potomcev. Pranečaku, ki ga je v otroštvu »vzela za svojega«, posinovila, ga pazila in ga imela srčno rada, je pogosto pripovedovala zgodbe iz svojega življenja. Takrat jo je kot vsak otrok poslušal le z enim ušesom in danes priznava, da si želi, da bi njenim besedam namenil več pozornosti, da bi si več zapomnil, zapisal.

Še nedolgo nazaj so zgodbe posameznikov, sosedov in sorodnikov ostajale del vaškega, družinskega izročila, ki je z generacijami izgubilo svoje barve in se je za njimi sčasoma zabrisala spominska sled. Kašče in hiše so se praznile, naseljevalo se je novo življenje in moderni svet z vso tehniko in raznovrstnimi izumi je pospešeno vdiral v sleherno gospodinjstvo. Tudi med preučevalci preteklega so bili preprosti ljudje, predvsem tisti z družbenega obrobja, zelo dolgo zgolj del brezimne množice in kot taki nepomembni akterji zgodovine. V zadnjih desetletjih se je prav na področju biografskih študij zgodil pomemben premik, ubran je bil drugačen pristop, ki je perspektive posameznikov ovrednotil kot historično pomembne, s tem pa izbiram »malega človeka«, njegovim preživetnim strategijam prinesel drugačno legitimnost, vsem nam pa ponudil dodano vrednost k poznavanju in razumevanju preteklega (Rebeschini 2006; Smith, Eatson 1998; Verginella 2015; Testen Koren 2019).

Delovna knjižica
Milene Ferletič
(hrani R. Podbersič).

Zgodba Milene Ferletič, po domače Milke, je droben, a zagotovo dragocen pomnik tega mozaika.

Milena se je rodila očetu Leopoldu in mami Alojziji (Loviški) skoraj na predvečer vélike vojne, 15. novembra 1912, v Dolnji Vrtojbi, v družini, kjer je bilo potrebno nahraniti skupno štiri otroška usta. V starosti nekje med šestnajstim in sedemnajstim letom je nastopila svojo prvo službo. To je bilo tudi prvič, da je odšla kam dlje od domačega ognjišča. Služenje v gospodinjstvih večjih mestnih središč je v tedanjem času za dekleta predstavljalo večinoma krajšo življenjsko obdobje, od nekaj mesecev do nekaj let, odhajala pa so predvsem mlajša dekleta, stara nekje med dvanajst in dvainvajset let, v delovno aktivnih letih pred poroko in osvojenjem družine.¹ V tem obdobju so ob delu skušala privarčevati za »balo«, pridobivati gospodinjске izkušnje za poznejše družinsko

življenje, predvsem pa pomagati domačim, saj je večina pošiljala svoj prihranek domov (Moch 2003: 7–17; Barbič, Miklavčič Brezigar 1999; Breschi, Kalc, Navarra 2001: 69–237; Verginella 2014; Kalc 2014; Testen 2013). Pravzaprav je šlo za trend delovnih selitev, ki so se usmerjale s podeželskih območij k urbanim središčem in so predvsem za ženske pomenile možnost premika iz kmečkega vsakdana in opravlil k plačljivim storitvenim dejavnostim (Moch 2003; Bade 2005; Tilly 1976).

Iz Vrtojbe je Mileno na železniško postajo v Gorico odpeljal oče in se tam od nje poslovil. Renato pripoveduje, da ni znala več kot par besed italijansko. V Milano je na železniški postaji ni pričakal nihče. V rokah je stiskala naslov, kamor je morala priti, da bi si služila kruh. Prva stvar, ki ji jo je nova gospodarica naročila, takoj ko je prispela, je bilo, naj gre kupiti »prezzemolo« (peteršilj). Vso pot do trgovine si je ponavljala: »Prezzemolo, prezzemolo, prezzemolo ...« In v trgovini je besedo, ki ji ni poznala pomena, a najbrž malo tudi zaradi skrbi in strahu, pozabila.

Seveda Milena ni odšla v Milano na slepo, zgolj z naslovom v roki. Podobno kot številna druga slovenska dekleta, ki so se znašla pred

¹ Opisane načinu načinu zaposlovanja pravimo tudi *life-cycle servanthood* za razliko od *life-long servanthood*, s katerim označujemo delovni segment žensk, ki ostane praviloma samski in vse življenje vezan na poklic služenja. Glej: Cooper 2005; Laslett 1977, 1983; Hajnal 1965, 1983; Mitterauer 1990.

podobnimi izzivi, se je poslužila sorodstvene mreže. Druge so službo našle na podlagi mreže poznanstev, ki se je raztezala vse od prijateljic pa do sovaščank ali sorodnic, ki so že bile zaposlene pri določeni družini v mestu. Nema lokrat je delodajalcu za pošteno, pridno, marljivo in moralno neizprieno dekle jamčil kar vaški duhovnik ali katera druga vaška avtoriteta, včasih tudi redovnice, ki so velikokrat dekleta pred vključitvijo na delovni trg celo izučile potrebnih gospodinjskih veščin. Vsi ti posredniki so odigrali vlogo nekakšnih varuhov ali garantov, tako v gospodinjstvih, kamor so dekleta odhajala, kot po domovih, od koder so dekleta prihajala in kjer je svoje skrbelo za njihovo usodo (Kodrič 1990: 100–102; Mlekuž 2004: 150; Budde 2000: 148–149).

Milena je službo dobila po priporočilu starejše sestre Doroteje (Dore) Ferletič, pozneje por. Podbersič. Iz Vrtojbe je nasploh veliko deklet odhajalo v Milan. A medtem ko je sestra Dora tamkaj služila zgolj dve leti, se nato vrnila domov in leta 1933 poročila, je Milka ostala v metropoli industrialcev dlje časa. Tam je zamenjala, tako Renato po spominu, okrog štiri delodajalce. Najdlje pa je ostala, kot smo že zapisali, pri družini industrialcev, kjer je pazila na punčko Adrijano. Na eni redkih, a dragocenih fotografij ju lahko vidimo, kako se v Milanu, najbrž v enem izmed parkov nastavljata fotografskemu objektivu. Milena pestuje malo Adrijano še kot dojenčka, ob njej je otroški voziček. Fotografija je bila najverjetneje posneta prav z namenom, da se jo pošlje domačim.

Renato pove, da za prateto služba v Milanu »ni bila nikakršna romantika«. Milena ob delu ni imela veliko prostega časa. Nikoli ni bila v nobenem muzeju, želela si je v kino, a se ji ta želja nikdar ni izpolnila. Delala je praktično od zore do mraka, še več. Z opravili je začela nekje ob četrti, peti uri zjutraj in končala opolnoči. Spala je približno štiri do pet ur na noč. Opravljala je dvojno delo, bila

Milena Ferletič z malo Adrijano (fotografijo hrani R. Podbersič).

je hkrati guvernanta in hišna pomočnica. V meščanskih gospodinjstvih tistega časa se je že dlje časa širom Evrope vse bolj uveljavljala navada, da se je zaposlovalo le še po eno služkinjo, »deklico za vse«, ki je opravljala vsa hišna dela, obenem pa še skrbela za otroke (Žagar 1986: 26; Sarti 2005: 195–284; Page Moch 2006: 9). A kljub vsemu je vedno govorila, da ji ni bilo hudega. Plačali so ji dobro in znatne vsote denarja je redno pošiljala domov. Danes vemo, da so bila plačila služkinj v mestih po Italiji višja kot denimo v Trstu, kaj šele Gorici.² Višja od teh plačil so

² Razlike v plačilu služkinj, ki so delale na primer v Vidmu ali Gorici in Trstu, so bile znatne, kaj šele onih, ki so služile v Milanu ali Rimu; v *Matajurju* iz leta 1960 lahko preberemo, da so bile plače v mestih globlje v Italiji višje, in sicer v vrednosti med 20.000 in 30.000 lirami (Anon. 1960: 1). Zgolj za primer razlik med plačami posameznih mest; Dorica Makuc je zapisala, da so na prelomu 19. in 20. stoletja služkinje v Trstu zaslužile 8 goldinarjev, na Dunaju 10 goldinarjev, mesečni zaslužek v Egiptu pa je znašal kar 20 do 40 goldinarjev. Glej: Makuc 1993: 17.

bila le še tista za *aleksandrinke*, vendar je pri izbiri nemalokrat pretehtala bližina in – čeprav v Mileninem primeru sprva ne – poznavanje italijanskega jezika.

Po prvi svetovni vojni se je del migracijskega toka slovenskih služkinj, ki je bil prej iz Posočja, Vipavske doline, Krasa in Brd pa tudi Benečije usmerjen večinoma proti Trstu pa tudi Gorici in Vidmu, preusmeril k večjim, predvsem severnoitalijanskim, industrijsko razvijajočim se mestom, a tudi na jug, vse do Rima in Palerma (Prim. *Jutro*, 9. 10. 1926, 19. 10. 1933; *Edinost*, 10. 8. 1926). Tudi v študiji, ki sta jo izdala Onorato Lorenzon in Pietro Mattioni leta 1962, sta sicer zgolj ocenila, da se je denimo v tridesetih letih 20. stoletja zgodila prava eksplozija mobilnosti, ko naj bi Furlanke kot migrantke, večinoma zaposlene kot služkinje, dosegle število 26.322 (Lorenzon 1962: 62–63; tudi Mlekuž 2005: 130). O migracijskih tokovih slovenskih deklet, ki so odhajala v notranjost Italije, pišejo tudi slovenski časopisi. Po eni strani pisci predvsem ob grozeči brezposelnosti podpirajo nove priložnosti za zaposlitev, skušajo celo spodbujati organizacijo podporne mreže in opozarjajo na za narodni obstoj nujno potrebo, da bi se za slovenske izseljence organizirala društva, ki bi primerno skrbela za vse njihove potrebe, po drugi strani pa izražajo skrb, da je s strani italijanskih oblasti podprta delovna migracija služkinj pravzaprav le krinka za še eno izmed asimilacijskih politik, ki so jih pospešeno izvajali na področju nekdanjega Avstrijskega Primorja:

»Fašisti so spravili s Primorskega v Italijo slovenske učitelje, uradnike in železničarje. Tudi problem služkinj bodo lahko rešili po fašistovski, oviralo jih bo le dejstvo, da so v italijanskih družinah samih slovenske služkinje bolj priljubljene kakor Italijanke, ker veljajo splošno za bolj poštene. Problem slovenskih služkinj je na vsak način vsaj tako aktualen kakor problem tržaške pristaniške krize.« (Slovenec, 29. 2. 1928; tudi prim. Slove-

nec, 20. 10. 1926; *Edinost*, 28. 4. 1923, 10. 8. 1926)

Čemu vse je botrovala ta delna preusmeritev migracijskega toka služkinj? Gotovo je imela odločilno vlogo povojna realnost, ki je z Rapalsko pogodbo (12. 11. 1920) prinesla na novo zarisano mejo med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS, poznejšo Jugoslavijo. Starega avstro-ogrskega imperija s Trstom kot oknom v svet ni bilo več. S tem je bilo tudi pristanišče odrezano od svojega tradicionalnega zaledja in je v konkurenci s preostalimi italijanskimi pristanišči začelo gospodarsko stagnirati, kljub temu da se je priseljevanje v mesto v medvojnem obdobju nadaljevalo in so bile slovenske služkinje še vedno zaželeni zaradi že kar stereotipne pridnosti: »Slovenskih služkinj je v Trstu veliko število. Razmere na kmetih so take, da morajo dekleta od doma. V Trstu pa tudi že po drugih mestih jih je mnogo. Gospodinje jih imajo rade, ker so pridne služkinje in rade ubogajo.« (*Jutro*, 4. 8. 1926) A kljub nenehnemu povpraševanju in ponudbi na trgu ter pozitivnim stereotipom v prid slovenskim služkinjam je Trst, tako kaže, za razliko od preostalih mest pestilo vse bolj zagrizeno sovražstvo fašistov do vsega slovenskega. Ta »obmejni fašizem«, ki si je izrazilo prizadeval za asimilacijo, je bil drugačen, bolj ortodoksen od vsega, s čimer so se soočala dekleta po mestih v notranjosti Italije (Prim. *Jutro*, 2. 3. 1928, 7. 2. 1931; *Slovenec*, 20. 10. 1926. Glej tudi Cergol Paradiž, Testen Koren 2021).

Kako je pritiske fašističnega režima čutila Milena? Služila je v družini, kjer so bili kot industrialci vsi globoko vpeti v delovanje fašistične stranke in se redno udeleževali sprejemov in zabav profašistično usmerjene elite. Bili so fašisti, a kot pove Renato, niso bili »tisti zagrizeni fašisti«, kot so jih bili tedaj že vajeni v domačem, danes obmejnem prostoru med Italijo in Slovenijo. Temu v prid govorijo tudi Milenini spomini, ki jih je posredovala pranečaku. Pripovedovala mu je, da ji

gospodarji nikoli niso rekli žal besede čez njene slovenske prijateljice, ki so jo tu pa tam tudi obiskale in so ob takšnih priložnostih govorile slovensko. V poletnem času, ko je vsa družina za mesec dni, največkrat tradicionalno v avgustu (ferragosto) počitnikovala ob morju in je na Mileno padla skrb za praktično res vse, je nemalokrat na družinjah gospodarjev s pripadniki fašistične stranke celo kuhala kavo in poskrbela, da so bili gostje zadovoljni. Tudi v Milanu je velikokrat kot strežnica sodelovala na sprejemih za višje sloje, ki so jih precej pogosto organizirali njeni delodajalci. Pri tem je občudovala izbrana oblačila gostov, zlasti povabljenih dam. Ves ta ležerni in bogati svet je bil zanjo nedosegljiv.

Na vprašanja, kako je resnično gledala na razmere, morda tudi (politični) vsakdan, ni nikoli neposredno odgovarjala. Morda preprosto ni hotela, ker je nenazadnje imela družino, pri kateri je preživela mladost in kjer je vzgajala deklico, do katere je najverjetneje gojila tudi materinska čustva, res rada. Namesto tega so iz nje, takrat ko je kazalo, da jo pravzaprav nobeden ne zares nagovarja ali pričakuje jasnih odgovorov, vrele zgodbe. Pripovedovala je o življenju, kot ga je doživljala. Prav ta pogled »od spodaj« pa ji je morebiti vseskozi omogočil zaznavo normativnih niš, s pomočjo katerih je lahko preigravala družbeno pravila tako, da jih je vsaj deloma sama določala, imela nad njimi moč, da so vodila k izbiram in dejanjem, ki so spreminjala in sooblikovala njeno življenje. In kot bi rekel Giovanni Levi – kot posameznica seveda ni mogla izničiti struktur družbenih hierarhij, a jih je lahko vsaj deloma zaobšla in s tem, kot radi rečemo pri izbirah v življenju, vzela usodo v svoje roke (Levi 1995: 11).

Medtem ko je družina počitnikovala bodisi v Toskani ali Liguriji, največkrat naj bi hodili v San Remo, pa tudi v Portofino, ter v bližino La Spezie, v Carraro, jih je Milena vedno spremljala. Tisti mesec je trdo delala. V najeti

Milena Ferletič z gospodarico na poletnih počitnicah v Sanremu, 5. 5. 1932 (fotografijo hrani R. Podbersič).

hiši je poleg vseh običajnih opravil in skrbi za otroka navadno pazila še na enega do dva dodatna otroka družin, s katerimi so se lastniki družili na dopustu, ter »stregla vsem njihovim muham«. Renato se iz pratetine pripovedi spominja, da ji je tisti mesec v letu predstavljal gromozanski napor in si je oddahnila, ko so se vrnili v Milan, kjer je življenje zopet potekalo po utečenih tirnicah in se je vrnila poznana rutina. Morebiti tudi zato, ker ni znala plavati in se je vse življenje bala vode. Kot otrok se je namreč skoraj utopila v reki Vipavi. Strah je ostal.

Na ponovno vprašanje, kako je bilo z Mileninim prostim časom, je Renato jasno odgovoril: »Obljubili so ji, a potem dejansko tega ni bilo.« Niti nekaj ur ob nedeljah, kaj šele daljši oddih, da bi obiskala domače. A bojda je res dobro plačilo pripomoglo, da je stisnila zobe in nadaljevala z delom. In ker ni imela nikoli prostih ur, se tudi ni družila s so-

rojaki, ki so bili kot slovenska skupnost v Milanu dokaj močni. Pomagali so si med seboj, se družili predvsem ob nedeljah, obiskovali slovensko sveto mašo.³ Milena prav zaradi nenehnega dela ni bila nikoli zares del te skupnosti. S slovenskimi prijateljicami se je najpogosteje srečevala v parku, na hitro, ko so skupaj varovale otroke. Na vprašanje, če so se služkinje v Milanu kakorkoli samoorganizirale, je Renato odkimal. Češ da bi mu Milka, če bi takšno društvo obstajalo, zagotovo o tem pripovedovala. Res pa je tudi, da je Milena služila v času, ko so fašistične oblasti uspele zatreti, pravzaprav prepovedati delovanje vseh slovenskih društev in organizacij v obmejnem, s slovensko manjšino naseljenem prostoru, od koder je Milena izhajala.⁴ A dekletom je ostala zaslomba v katoliški cerkvi, ki je pod svojim okriljem, kolikor je bilo mogoče, karitativno in v skrbi za moralno čistost, poskrbela za svoje vernice.

Eden izmed poglavitnih razlogov, zakaj je Milena ob sicer dobrem plačilu vzdržala tako dolgo, je bil njen delovni *moto*, nekaj, kar je, tako Renato, »imela vedno v glavi«: da ima doma mamo in mlajšo sestro Anico, za kateri je potrebno poskrbeti. Brat Jožef (roj. 1915), po domače Pepe, je bil leta 1935 vpoklican k vojakom in je služil pod italijansko zastavo, očeta Leopolda pa je že pred časom jugoslovanska propaganda z lažnimi obljubami zvalila v »obljubljeno deželo Makedonijo«, kjer

naj bi se cedila med in mleko. Tja so s pomočjo močne propagande po časopisju vabili Primorce kot posebno lojalne državljane. S sinom sta pristala v pokrajini, ki je bila 12 kilometrov oddaljena od Bitole. Ker je Leopold resnično verjel obljubam, je zastavil ne samo družinsko premoženje, temveč tudi svojo integriteto. Od šoka ob soočenju z revščino in lažmi si ni nikoli več opomogel. Vse življenje se je z garaškim delom počasi vračal proti domu, vendar se dejansko domov ni nikoli več vrnil. In prav tako je garaško delala tudi Milena, da je skrbela za mamo in sestro, ki sta bili popolnoma odvisni od nje.

Milena se je vrnila domov leta 1943. Razlog so bili močni letalski napadi na velika industrijska mesta severne Italije, med njimi tudi Milan, ki so bila še posebej na udaru. Doma je še naprej skrbela za mater in sestro in bila v skrbeh za brata, ki je bil medtem ponovno mobiliziran v italijansko vojsko in poslan na rusko fronto.⁵ Po vojni je, tako kot vsi mladi in manj mladi tedanjega časa, hodila denimo na udarniške akcije. Renatu je najbolj ostala v spominu pripoved o melioraciji potoka Lijak, kamo so peš hodili iz Vrtojbe. Zanimivo je, da je po drugi svetovni vojni za obdobje šestih let živela tudi v Ljubljani, kjer je kot kuharica – torej zopet delo, ki so ga opravljale tudi služkinje – delala najprej v zaporih tedanje politične policije Udbe, kjer ni dolgo zdržala, zatem pa le pol leta v vojni bolnici Mladika, kjer je bila sicer dobro plačana, a jo je močno skrbelo delo z jetičnimi in tuberkuloznimi bolniki. Zato je zaposlitev

³ Zanimivo je, da slovenska skupnost v Milanu še danes šteje okoli 500 Slovencev, večinoma podjetnikov. Imajo tudi svoje društvo Slovenci v Milanu. In še danes lahko obišejo enkrat mesečno slovensko mašo. Glej: Spletni vir 1.

⁴ Do konca dvajsetih letih preteklega stoletja je obmejni fašistični režim uspel prepovedati rabo slovenskega jezika v javnosti in poitalijančil krajevna imena. Leta 1927 so fašistični sekretarji obmejnih provinc s spomenico zahtevali ukinitvev slovenskih društev ter osnovali razvejano mrežo fašističnih organizacij. Dalje so zahtevali zamenjavo slovenskih učiteljev in duhovnikov z italijanskimi. V letu 1927 so bila tako ukinjena vsa društva, leta 1928 pa tudi prepovedane slovenske politične stranke, periodika in za podeželje tako pomembne zadružne zveze. Glej: Spletni vir 2.

⁵ Brat Jožef je bil na ruski fronti udeležen v bojih in hudem porazu italijanske vojske ob reki Don jeseni 1942. Z umikajočimi se enotami se mu je uspelo srečno vrniti v Italijo, pozneje pa je služil v t. i. posebnih bataljonih (it. *battaglioni speciali*). Septembra 1943, ko je kapitulirala Italija, se je vrnil domov, a kot pove Renato Podbersič, so ga takoj mobilizirali partizani, tako da je pod okriljem Kosovelove brigade dočakal konec vojne. Domov se je zares vrnil šele leto po končani vojni, po demobilizaciji iz Jugoslovanske armade. Sicer so mu ponujali možnost za vojaško kariero, a se za to ni odločil.

pustila in pričela služiti kot hišna pomočnica pri neki družini. Leta 1951 se je vrnila v Vrtojbo ter se pri svojih dvainštiridesetih letih (1954) poročila s Filipom in postala Milena Mozetič. Otrok nista imela, do moževe prežgodnje smrti leta 1970 sta skupaj živela v hiši, ki sta jo kupila v središču Mirna, ob reki Vipavi. Do odhoda v pokoj se je Milena preživljala z delom v tovarni pahištva Iztok Miren.

Renato se spominja, da je o punčki iz Milana, Adrijani, veliko slišal. Obžaluje, da si je zapomnil premalo podatkov, da bi jo lahko poiskal, navezal z njo ali njenimi potomci stike. Spominja se, da si je prateta vse do začetka sedemdesetih let preteklega stoletja redno dopisovala z Adrijano. Spomni se, da je bilo videti, kako sta bili navezani ena na drugo. Nenazadnje so bila dekleta, ki so pazila otroke, tako kot je to počela Milena, nemalokrat zanje kot nekakšne matere. Ko je Milka leta 1996 umrla, je Renato poskušal ta pisma najti. Neodgovorjeno ostaja vprašanje, ali jih je »pospravil« preveč zavzeti lastnik nove kashiče ali pa je to storila že Milka sama, v prepričanju, da tista vez naklonjenosti in ljubezni pripada samo njej in njenemu spominu.

Milenina zgodba sodi med tiste Proustovske *magdalenice*, ki so se v pričevanjski obliki ohranile v majhnem številu. Z naklonjenostjo se jih spominja pranečak in nam s tem ponuja priložnost, da jih ne samo iztrgamo pozabi, ampak oplemenitimo z zavedanjem o globljem razumevanjem možnosti, odločitev in življenjskih izbir deklet in žena, ki so kot služkinje in pozneje gospodinjske pomočnice v preteklem stoletju, pa tudi še danes, kar dobro poznamo iz našega obmejnega prostora, služile v gospodinjstvih večjih (italijanskih) mest. Da razmislimo tudi o univerzalnih vprašanjih, ki se dotikajo vseh nas: o problematiki izseljenstva, drugosti in drugačnosti, o tujstvu, pomenu vrnitve iz razvitega, bogatega urbanega okolja z vsemi pridobljenimi izkušnjami in znanjem zopet v domače okolje s svojimi zahtevami, obvezami in

pričakovanji, nenazadnje pa o emocionalni naklonjenosti in navezanosti ne samo na družinske člane, temveč tudi na tiste, s katerimi navežemo globoke, vseživljenjske vezi.

VIRI IN LITERATURA

Sogovorec:

Renato Podbersič, Nova Gorica, 18. 8. 2020.

Arhivski vir:

Zasebni arhiv Renata Podbersiča. Slikovno gradivo.

Časopisni viri:

Jutro, 4. 8. 1926; 9. 10. 1926; 7. 2. 1931; 19. 10. 1933.

Obljubljena dežela. *Edinost*, 28. 4. 1923.

Slovenci v Milanu. *Edinost*, 10. 8. 1926.

Slovenska dekleta v tujini. *Slovenec*, 20. 10. 1926.

Tudi služkinje je treba premestiti v Italijo! *Slovenec*, 29. 2. 1928.

Proti slovenskim služkinjam. *Jutro*, 2. 3. 1928.

Anon. 1960: Še o naših čečah, še o naših ženah. *Matajur*, št. 9, 1960, 1.

Literatura:

Bade, K. J. 2005: *Evropa v gibanju. Migracije od poznega 18. stoletja do danes*. Ljubljana: Založba I*cf.

Barbič, A., I. Miklavčič Brezigar 1999: Občasne migracije podeželskih žena na Goriškem. Gospodinjstvo delo v tujini – nuja in priložnost nekoč in danes. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, letnik 39, št. 3/4, 39–47.

Breschi, M., A. Kalc, E. Navarra 2001: La nascita di una città. Storia minima della popolazione di Trieste, secc. XVIII–XIX. V: R. Finzi, G. Panjek (ur.), *Storia economica e sociale di Trieste*. Trieste: Lint.

Budde, G.-F. 2000: La donna di servizio. V: U. Frevert, H.-G. Haupt (ur.), *L'uomo dell'Ottocento*. Bari: Editori Laterza, 2000, 142–173.

Cergol Paradiž, A., P. Testen Koren 2021: The excluded of the excluded? But still working. Trst/Trieste and (Slovene) Servants after World War I. V: *Acta Histriae* (v tisku).

Cooper, S. M. 2005: Service to servitude? The decline and demise of life-cycle service in England. V: *History of the Family*, 2005, št. 10, 367–386.

Hajnal, J. 1965: European Marriage Patterns in Perspective. V: D. V. Glass, D. E. Charled Eversley (ur.), *Population in History: Essays in Historical Demography*. London: Edward Arnold, 101–146.

Hajnal, J. 1983: Two Kinds of Preindustrial Household Formation. V: R. Wall, J. Robin, P. Laslett (ur.), *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge, 65–104.

Kalc, A. 2014: Žensko priseljevanje in zaposlovanje v Trstu na prelomu 19. in 20. stoletja. V: *Dve domovini* 40 (2014), 11–22.

Kodrič, M. 1990: Iz Rezije v Rim. Življenjska zgodba izseljenke – varuške. V: *Jadranski koledar 1991*, Trst, 1990, 99–102.

Laslett, P. 1977: Characteristics of the Western Family Considered over Time. V: P. Laslett (ur.), *Family life and Illicit Love in Earlier Generation*. Cambridge, 12–49.

Laslett, P. 1983: Family and Household as work Group and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared. V: R. Wall, J. Robin, P. Laslett (ur.), *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge, 513–564.

Levi, G. 1995: *Nematerialna dediščina: življenjska pot piemontskega eksorcista iz XVII. stoletja*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Lorenzon, O., P. Mattioni 1962: *L'emigrazione in Friuli*. Udine: Pellegrini.

Makuc, D. 1993: *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

Mitterauer, M. 1990: *Historisch-antropologische Familienforschung: Fragestellung und Zugangswesen*. Wien: Böhlau.

Mlekuž, J. 2004: Izbrani vidiki zaposlovanja beneških deklet v gospodinjstvih italijanskih mest: tiha, grenko-sladka, nikoli povsem izrečena in slišana zgodba. V: *Dve domovini · Two Homelands* 19, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 2004, 141–164.

Mlekuž, J. 2005: »Dikle«. Tiha zgodba. V: *Trinkov koledar za leto 2005*, Videm, 115–131.

Moch, L. P. 2003: *Moving Europeans: Migration in Western Europe since 1650*. Bloomington: Indiana University Press.

Moch, L. P. 2006: Men and Women in Paris, 1875–1925. Gender and Migration. V: *History / Gen-*

der / Migration conference, Paris: Ecole Normale Supérieure, 29. marec 2006, 1–13.

Rebeschini, M. 2006: La biografia come genere storiografico tra storia politica e storia sociale: questioni e prospettive di metodo. V: *Acta Histriae* 14 (2006), št. 2, 427–446.

Sarti, R. 2005: Conclusion. Domestic Service and European Identity. V: S. Pasleau, I. Schopp, R. Sarti (ur.), *The Modelization of Domestic Service. La modélisation du service domestique. Proceedings of The Modelization of Domestic Service*. Les Éditions de l'Université de Liège, 195–284.

Smith, S., J. Eatson (ur.) 1998: *Women, autobiography, theory: a reader*. Madison: The University of Wisconsin Press.

Testen, P. 2013: Plačano hišno delo, pravne norme in vsakdanja praksa: goriške služkinje v 19. in na začetku 20. stoletja. V: M. Verginella (ur.), *Dolga pot pravic žensk. Pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*. Zbirka Razprave FF Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete: Studia humanitatis, 2013, 185–212.

Testen Koren, P. 2019: Mesto žensk v biografiji. V: M. Ratej (ur.), *Biografija na prehodu v digitalnost*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 99–111.

Tilly, C. 1976: *Migration in modern European History*. Michigan: University of Michigan.

Verginella, M. 2006: *Ženska obrobja. Vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta.

Verginella, M. 2015: *La guerra di Bruno. L'identità di confine di un antieroe triestino e sloveno*. Roma: Donzelli editore.

Žagar, J. 1986: Služkinje v Ljubljani. V: *Traditio-nes* 15, 1986, 19–49.

Spletni viri:

Spletni vir 1: Associazione – Društvo. Sloveni a Milano – Slovenci v Milanu. <https://www.sloveniamilano.eu/> (dostop: november 2020).

Spletni vir 2: Muzej novejšje zgodovine Slovenije. Določitev slovenske zahodne meje v 20. stoletju. <https://www.muzej-nz.si/si/izobrazevanje/1357> (dostop: november 2020).

»Če kruhek pade ti na tla, poberi in poljubi ga!«

O dediščini pekarstva v Zgornji Vipavski dolini

JASNA FAKIN BAJEC

🏠 ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije

✉ jasna.fakin@zrc-sazu.si

Izveček: Članek predstavlja zgodovino peke kruha v Zgornji Vipavski dolini pred in dve desetletji po drugi svetovni vojni, ko je kruh predstavljal simbol bogastva in družbene vrednosti. Ker kruha ni bilo, so, po spominskih starejših sogovornikov, do njega imeli spoštljiv odnos. To se je kazalo tudi v ljudskih pregovorih ter šegah in navadah, povezanih s peko in hrambo kruha. Z izboljšanjem gmotnih razmer v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja se je pomen kruha v vsakodnevnem življenju spremenil, tudi zaradi ponudbe v pekarnah in trgovinah.

Gljučne besede: kruh, pekarstvo, pekarska obrt, Zgornja Vipavska dolina

Uvod

Ko v domači kuhinji zadiši po toplem kruhu, ravnokar pečenem, se marsikomu izmed nas vzbudijo različni občutki in spomini. Starejše generacije, rojene tik pred drugo svetovno vojno, se spomnijo na izredno revščino in pomanjkanje kruha. V vojni in nekaj let po njej so se morale mame in babice nekako znajti in dobesedno iz »nič« speči koruzno pogačo, ki je v Zgornji Vipavski dolini največkrat nadomeščala kruh. Več kruha je bilo kasneje, v šestdesetih letih 20. stoletja, ko so se gmotne razmere nekoliko izboljšale. Takrat so mame v večjih krajih za priboljšek tudi obiskale pekarno in poleg štruce črnega ali belega kruha za otroke kupile rogljičke. »*Joj, so bili dobri*«, se spomnijo starejši krajani iz Ajdovščine in Vipave, ki so o peki kruha, pekarskih in mlinarskih obrteh na Vipavskem spregovorili na etnoloških delavnicah, organiziranih v okviru operacije sodelovanja LAS »Domače in umetnostne obrti – dediščina in sodobnost«, ki se v Občini Ajdovščina izvaja

v letih 2019–2021 (s sredstvi Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja, ukrep LEADER). Projekt izvajata Razvojna agencija ROD Ajdovščina in Občina Ajdovščina kot predstavnik LAS Vipavska dolina, sodelavci ZRC SAZU, Inštituta za kulturne in spominske študije, pa smo bili v okviru projekta zadolženi za pripravo zgodovinske študije o mlinarstvu in pekarstvu v Zgornji Vipavski dolini in organizacijo etnoloških delavnic za starejše generacije in otroke. Zbrano zgodovinsko in etnološko gradivo je sodelavcem na projektu služilo kot osnova za iskanje novih pristopov in priložnosti za oživitve pomembnih vipavskih obrti. V pričujočem članku podajam glavne izsledke zgodovinske raziskave, v kateri smo pozornost namenili tudi spominom starejših ljudi. »*Bilo je uboštvo in težko*«, je bil najpogostejši stavek, ki so ga delili z nami.¹ Pogovor je stekel tudi o nekdanjih mli-

¹ Delavnice za upokoženke in upokojenke ter ženske, stare nad petdeset let, so potekale v sodelovanju z

nih, ki so se nahajali po celotni Zgornji Vipavski dolini (prim. Polžev mlin v Šturjah, Jochmanov mlin v Ajdovščini, Novakov mlin v Dolenjah, mlin na Uhanjah, mlin pri Vrtovinu idr.).² Zgodovinska študija je predstavljala tudi izhodišče za pripravo vsebine digitalnega učnega vira, ki ga sodelavci Inštituta za kulturne in spominske študije v sodelovanju z računalniškim podjetjem Arctur d.o.o. pripravljamo v okviru projekta *Dediščina v akciji*.³ Pri oblikovanju tehničnih in vizualnih rešitev učnega vira ter pridobivanju gradiva za njegovo vsebino so v šolskem letu 2019/2020 sodelovali dijaki Srednje šole Vena Piona iz Ajdovščine (3. letniki smeri gimnazija). Posneli so intervjuje s svojimi starši, starimi starši ali starejšimi sorodniki ter tako zbrali zanimive zgodbe, anekdote, misli, znanja ali

izkušnje o peki kruha in drugih pekarskih izdelkih v preteklosti in danes. V nadaljevanju prispevka navajam citate sogovornic iz etnoloških delavnic ter intervjuvancev, ki so jih posneli mladi raziskovalci.

Kratka zgodovina peke kruha

Na Slovenskem je vsakdanji ali praznični kruh vedno predstavljal veliko vrednost, njegova količina in vrsta pa merili življenjskega standarda, dobrote, človekove veljave in sposobnosti. To nam med drugim potrjujejo tudi ljudski pregovori, katerih pomen je še danes zelo aktualen. Vsi si namreč želimo sočloveka ali prijatelja, ki je »*dober kot kruh*«. Mladi, ki so končali svoje šolanje, gredo »*s trebuhom za kruhom*« in stremijo k temu, da bi bili čim prej »*pri svojem kruhu*« in delali v delovnem timu, kjer ti »*dobro režejo kruh*«. Tega se veseli tudi »*krušni oče*« ali očim. Če gredo otroci v svet, bodo kaj kmalu spoznali, »*če človek pol sveta obteče, najboljši kruh doma se peče*«, zato se bodo radi vračali v svoje domače kraje. Mnenje pekov in živilskih tehnologov se morda kreše pri pregovoru: »*Ne naredi kruha moka, ampak roka*.« Morda pa je za dober kruh potrebno tudi dobro, domače žito. Kruh je postal tudi pomemben simbol v religijah. Udeleženka delavnice v Vipavi je poudarila: »*Na omari je bil napis: 'Če kruhek pade ti na tla, poberi in poljubi ga.' To nam je tolko ostalo v glavi, da ni smela drobintinca z rok past. Toliko smo skrbeli za kruh. Do kosila nismo smeli kruha vzeti, popoldan pa je morala biti 4 ura, da so starši kruh razrezali. Če je ostalo od kosila, smo mogli najprej tisto pojesti. Se ni kruha delilo, kot ga imajo sedaj otroci*« (delavnica v domu starejših občanov v Vipavi, 9. oktober 2020).

Po raziskavah etnologa Janeza Bogataja, ki se je ukvarjal z dediščino kruha na Slovenskem, je navada, da so poljubili kruh, ki je padel na tla, izpričana vse do prvih let po drugi svetovni vojni tako na podeželju kot v mestih (Renčelj, Prajner, Bogataj 1993: 7).

Lavričevo knjižnico Ajdovščina oz. bralnimi srečanji, ki jih organizira Zdenka Žigon. V Dnevih evropske kulturne dediščine in Tednu kulturne dediščine (28. 9.–12. 10. 2019) smo se tako pogovarjali z varovanci Doma upokoencev v Vipavi in Ajdovščini ter sogovornicami in sogovornikom, ki v knjižnici obiskujejo knjižna srečanja ob kavi. Nekoliko drugačna pa je bila delavnica na Planini pri Ajdovščini, kjer so članice Društva gospodinj in dramske skupine Planina organizirale pekarsko delavnico in več kot 30 udeleženk naučile »male skrivnosti« peke koruznega in belega kruha ter planinčkov.

² Pri zbiranju etnografskega gradiva sta sodelovala tudi domačin Boris Blažko iz Lokavca, ki je leta 2013 skupaj z Davorjem Karneljem iz Goriškega muzeja uredil Bačarjevo knjigo o Mlinih (Bačar 2013), ter Jožef Krečič, upokojeni tehnolog iz Mlinotesta, mojster peke kruha ter ajdovski amaterski raziskovalec pekarn v Ajdovščini in Vipavi (Krečič 2017).

³ Glavni namen projekta, ki traja od 2019 do 2021, je osnovnošolcem in srednješolcem približati kulturno dediščino na zanimiv, ustvarjalen in sodoben način ter jih hkrati aktivno vključiti v njeno soustvarjanje in razvoj. Raziskovalci tudi raziskujemo nove pristope in orodja za učenje o lokalni zgodovini na način, da bodo mladi v dediščini prepoznali različne priložnosti za ustvarjanje in učenje. Prednost digitalnega učnega vira bo v tem, da uporabniki ne bodo pasivni prejemniki znanja, temveč bodo z iskanjem informacij, poslušanjem kratkih video in audio zgodb, opazovanjem, razmišljanjem, izpraševanjem, analizo fotografskega in drugega zgodovinskega gradiva ter preizkušanjem starih in novih receptov sami spoznali spreminjanje pomena in vloge kruha v preteklosti in sedanjosti. Digitalni učni vir bo za javnost dostopen v začetku šolskega leta 2021/22.

Na Slovenskem je kruh v pisnih virih prvič omenjen v 13. stoletju. Med starejše kruhe sodijo predvsem nekvašene vrste. Danes so se ohranili le mlinci in nekatere oblike okrašenega medenega kruha. Večinoma pa je na Slovenskem prevladovala priprava in peka kvašenih vrst (prav tam). Zanimivo je, da kruha ne moremo šteti kot najstarejšo slovensko jed, saj ni bil razširjen v vseh slovenskih pokrajinah. Ponekod ga sploh niso uživali vsak dan. Na Primorskem in v Alpah je kruh nadomeščala polenta. Na Planini pri Ajdovščini še danes starejši vaščani poudarijo, da so »*polento jedli vsak večer, marsikdaj tudi za zajtrk (frjšk)*« (Fakin Bajec 2012), saj kruha ni bilo.

V svetu pa ima kruh daljšo zgodovino. Pekli naj bi ga Babilonci pred 500 leti pred n. št. V Mali Aziji so našli krušno peč in ji določili starost 8000 let. Krušne peči so bile tudi v Egiptu v času faraonov, kjer naj bi znotraj pekli kruh, na zunanjih stenah pa mlince. Menili so, da je nastanek kruha čarovnija. Egipčani naj bi tudi odkrili kvašeno testo, ki so ga nekaj časa dali počivati, za priboljšek pa so mu umešali mleko, jajca, maščobe in razne začimbe. V Rimu so pri gladiatorskih igrah kričali »*kruha in iger*«, saj naj bi med igrami delili zastonj kruh. Za rimsko žitnico pa je veljal Egipt. Posebno vlogo je kruhu dalo krščanstvo, pri katerem ga je kot simbol ustoličil Jezus Kristus (Ovsec 2002: 6, 7). Poznano je še, da je bilo v 4. stoletju v Rimu kar tristo pekarn in navada je bila, da je pekov sin vedno prevzel očetovo obrt. Germani naj bi se s peko kruha seznanili okrog leta 500, pri Slovanih pa naj bi bila bolj poznana ovsena kaša. V 10. stoletju so nastali prvi pekovski cehi. Peka kruha je bila strogo nadzorovana, hkrati pa so cehi skrbeli za socialna vprašanja pekov in red (Ovsec 2002: 9). Peka, ki so ga večkrat zalotili pri goljufigah, so osramočenega izgnali iz mesta. V Ljubljani so jih za manjše prekrške oglobili, prevezali v t. i. sramotilno klado, za hujše prekrške pa v kletki

namakali v mrzli Ljubljani. Bili so lahko tudi ob obrt. Strogi red je tudi izboljšal kvaliteto kruha (Ovsec 2002: 8).

Po Bogataju kruh pri tradicionalnih glavnih obrokih na Slovenskem ni bil običajen. Uživanje kruha pri zajtrku, kosilu, večerji, razen ob večjih delih na kmetiji, ni bilo v navadi (Bogataj 1993: 8). Bil je za dopoldansko in popoldansko malico, ko so ga močili v belo ali črno vino. Otroci so ga za popoldansko malico dobili pozno popoldne, zvečer pa je šel »*kruh spat. Mama ga je takrat zaprla v predal in ga na ta način privarčevala za naslednji dan*«, je poudarila sogovornica iz Doma starejših občanov v Vipavi. Kasneje, v šestdesetih letih 20. stoletja, ko je bil kruh dostopen tudi v trgovinah, se je njegovo uživanje spremenilo in vključilo v vsakodnevne jedilnike.

Po slovenskih domovih je posebno vrednost imel bel kruh, pripravljen iz bele pšenične moke, ki je bil na mizi le ob večjih cerkvenih in življenjskih praznikih. V revnejših okoljih je beli kruh predstavljal sladico oziroma pogačo, ki je nadomeščala potico. V težkih družbenih razmerah in ob izjemnih zgodovinskih dogodkih (lakote, vojne, slabe letine) so ljudje poznali krušne mešanice, pri katerih so moki primešali krompir, fižol, semena ali celo drevesno lubje (Renčelj, Prajner, Bogataj 1993: 8). Proso ali proseno kašo so za pripravo kruha uporabljali vse do 19. stoletja, ko sta jo nadomestila koruza in krompir. Pogosta je bila tudi uporaba ječmena, ki je bil manj občutljiv in je prej dozorel (prav tam). Poleg pekovske obrti so na podeželju v zaledju mest (npr. Trst, Piran Izola, Koper) nekatere vaščanke doma pekle kruh in ga nosile prodajat v mesta. Imenovali so jih krušarice.

Peka kruha v Zgornji Vipavski dolini

V Zgornji Vipavski dolini so gospodinje največkrat spekle koruzni kruh, saj je bila koruza najbolj razširjena poljska kultura (Fakin Bajec 2015). Pšenico so v večjih količinah začeli sejati v 30. letih 20. stoletja. Nekoliko manj je bilo ajde, oves pa so uporabljali le za prehrano živali. V nekoliko višjih predelih (prim. Sanabor) so koruznemu kruhu namesto pšenične moke primešali rž ali zmlete rogljiče.

Po pripovedovanju sogovornikov so včasih koruzni kruh pekli enkrat do dvakrat na teden. Rekli so mu *turšen kruh* (Ajdoščina), *trščakov kruh* (Branik), *tršen kruh* (Planina, Gabrje). Po drugi svetovni vojni so kruh spekli v štedilniku (*špargetu*). Pred tem so prevladovale krušne peči, v katerih so spekli več hlebcev. Za veliko noč in božič so v njih pekli tudi vaščani, ki doma niso premogli peči. Babica dijakinje iz SŠ Venó Pilon, doma iz Lokavca, je povedala: »Za nas je bil kruh nebesa. Ko sem še bila prav mičkena, smo imeli ognjišče in smo kruh delali pod ogljem. Kozi-

co se je z žerjavico pokrilo. Se spomnim, ko je mama pekla za veliko noč v peči. Mi je nismo imeli, smo bili na fiti (v najemniškem stanovanju) in je nesla k sosedom in smo toliko čakali tisti kruh iz peči. Kako je dišal lepo. Ko sem šla delat in smo hodili mimo pekarné v Ajdoščini, je tisti kruh tako zadišal. Smo bili lačni kruha. Kruh je bil zlato« (intervju je posnela Maruša Blažko, maj 2020).

Starejši krajan iz Dobravelj, rojen v času med prvo in drugo svetovno vojno, pa je svojemu vnuku, dijaku SŠ Venó Pilon, takole razložil odnos do kruha: »Ko sem bil majhen, so nas starši učili, kako je treba spoštovati kruh. Če je padla mrvica kruha na tla, jo je bilo treba pobrat in poljubit. Je bil velik greh se s kruhom norca delat. Kruh se je zelo upoštevalo (spoštovalo – op. avt.). Mi doma smo imeli pol koruzne in pol pšenične moke. Jedli smo ga za frišk (zajtrk – op. avt.) in tudi drugače. Bel, pšeničen kruh je bil za praznike. Po vojni ni bilo v prosti prodaji kruha več let. Mislim, da enih deset let. Če je bil, je bil koruzen. Mama je celo krompir dajala v moko, da

Etnološka delavnica o peki kruha, pekarnah in mlinarstvu v Lavričevi knjižnici v Ajdoščini, dne 15. oktobra 2019 (foto: M. Stibilj, Lavričeva knjižnica).

Pekarska delavnica o »malih skrivnostih« peke kruha, ki so jo organizirale članice Društva gospodinj in dramska skupina iz Planine pri Ajdovščini, dne 11. oktobra 2019 (foto: J. Fakin Bajec).

jo je bilo več. Bilo je pomanjkanje« (intervju s svojim starim očetom je posnel Feliks Vrtovec Možina).

V marsikateri družini je kruh nadomeščala koruzna pogača. Revnejši so pogačo spekli vsake tri dni. Postala je zelo trda. Kjer pa je bilo več otrok, je mama dnevno pekla koruzno pogačo. Pogačo so otrokom pripravili, ko so gnali past ali pa zjutraj za zajtrk (Gabrje).

»Ves čas vojne, ko je bilo pšenične moke v pomanjkanju ali pa je sploh ni bilo, se je pekel koruzni kruh iz koruzne moke. Pri nas doma smo imeli posnemalnik za mleko. Iz posnetega mleka, ki se ga je zavrelo, da se je moka poparila in se je zjutraj spekla tanka pogača. Prav tako v peči štedilnika in to smo pojedli, preden smo šli v šolo. Imela je čudovito skorjico na vrhu. Bila je izredno dobra. Pri sosedovih še dolgo niso imeli pšenice, kot pri nas, in sem večkrat šla k sosedovim jest pogačo. Imeli so še ognjišče in so tisto pogačo spekli pod tako kovinsko ponev. Gor so dali žerjavico« (sogovornica je otroštvo preživela na Taboru pri Dornberku, sedaj živi v Ajdovščini. Zgodbo je povedala na delavnici v Lavričevi knjižnici v Ajdovščini, 15. oktober 2019).

Kasneje so okus pogače izboljšali z rezino pršuta.

»Za prvi november, ko smo prišli z žegna (pokopališča – op. avt.), zmeraj je bil mraz in pridemo domov in je mama spekla toplo pogačo iz špargeta. To je bilo super. Čez leta se je pridružila še pršuta, ma ta pogača je bila zelo dobra. V začetku je bila pogača samo iz koruzne moke, potem pa se je mešalo s pšenično. Sedaj mi ne rata nikoli taka pogača« (delavnica v Lavričevi knjižnici v Ajdovščini, 15. oktober 2019).

Testo so gnetili v posebni mizi, ki so ji rekli *mentrga*. V času gnetenja so v krušni peči že morala goreti drva. Ko so delali kruh iz pšenične moke, so naredili štruco. Pri koruznem kruhu pa so naredili hlebce. Za njegovo oblikovanje so uporabili posebno leseno skledo, saj je bil kruh zelo packast. Na Planini pri Ajdovščini so ji rekli *terila*. Preden so dali kruh v peč, se je naredilo križ.

»Mama je zmeraj kruh prekrižala, svet križ božji, je rekla in dala kruh v peč. Naša peč je bila za pet hlebcev, več ne. Ko smo bili manjši, je mama še vsakemu naredila en hlebček manjši, da smo tisto kmalu pojedli.

Je bilo toplo in fino» (Intervju s svojo babico je posnela srednješolka Tanaja Odar).

Pri sogovornici z etnološke delavnice v Vipavi so včasih tudi zmolili sv. Angel. V Sanaboru ni bilo navade, da bi kruh kupovali v pekarnah, temveč »*ko so šli vsi spat, ga je mama zamesila in spekla, da so ga imeli za drugi dan za v gozd. Se ni vedlo, da je štacuna (trgovina)*«, je poudarila varovanka doma starejših občanov v Vipavi.

Da je kruh ostal dalj časa svež, so ga zavili v platnen prt in spravili v shrambo ali *mentrgo*. Na Planini pri Ajdovščini pa so ga dali v *pomjrnške* koše in spravili v poseben, suh prostor. Lahko so ga tudi obesili pod strop, da niso prišle miši in je bilo bolj zračno. Prt je bil iz bombaža ali lana (*demast*).

Pri nekaterih družinah so imeli le en pekač za kruh. Tega niso nikoli pomili ali namažali z maščobo. Modrost starih mam je namreč bila, »*če bi pekač pomili, potem bi se kruh prijel*«. Kruh so stresli ven in pekač je ostal čist za naslednjo peko.

Ob slabih in sušnih letinah, ko koruza ali pšenica nista dovolj obrodili, so uporabljali razne dodatke. Sogovornica iz delavnice v Lavričevi knjižnici v Ajdovščini se je spomnila krompirjevega kruha. »*Ker ni bilo moke med vojno, so skuhalii krompir, zmečkali in dodali v testo. To je veljalo za kruh revežev. To je bil kruh iz stiske. Če nisi imel družga, je blo to. Če si lačen, je vse dobro. To je bilo za napolnit želodec.*« Tak kruh naj bi delali tudi v Podnanosu in Vipavi, Vrhpolju, manj v Ajdovščini, kjer ni bilo take revščine. Sogovornica iz Sanabora je še poudarila, da so doma včasih spekli »*rženi kruh, ki je bil bolj sladek. Med koruzno moko so tudi dali rženo moko, saj je bila včasih pšenica bolj redka. Včasih so dali tudi malo pšenične moke.*« Sogovornice na delavnicah so bile nekoliko nejevoljne, ker se danes tako povzdiguje droži, saj po njihovem spominu »*kruh iz droži ni nič novega*«. Temveč: »*Ves čas vojne smo imeli doma iz drožja narejene hlebčke. Jeseni, ko so se*

Članica Društva gospodinjskega s Planine v roki drži terilo – leseno posodo, s katero so včasih oblikovali koruzne hlebčke (foto: K. Kogoj, Občina Ajdovščina).

grozdne jagode kuhale in je prišla pena na vrh, so to pobrali in naredili iz moke in drožja take hlebčke, posušili in to je bil kvas za eno peko kruha. To se je dalo v vodo, da se je zmeščalo in potem se je zmeščalo normalno kot kvas« (delavnica v Lavričevi knjižnici v Ajdovščini, 15. oktober 2019).

Peka kruha v pekarnah

Na podeželju so kruh večinoma pekli doma, saj »*za pekarno ni bilo soudou*«. Po pripovedovanju je pek iz pekarnice v Črničah sam prodajal kruh po trgovinah, ne hišah. Od trgovine do trgovine ga je nosil v *oprtnjaku (brejni)*. V Ajdovščini so bile po spominih sogovornikov tri pekarnice. V središču mesta (na placu) sta bili Pilonova (Meningova pekarna) in Ruštjeva pekarna (stali sta prav blizu druge drugi), v Šturjah, na začetku Polževe ulice, pa Širčeva pekarna. Lastnik Pilonove oz. Meningove pekarnice je bil oče priznanega ajdovskega umetnika Vena Pilon. Po drugi svetovni vojni je Ruštjevo in Meningovo pekarno

Posušen, doma narejen kvas iz vinskih kvasovk, moke in vode (foto: K. Kogoj, Občina Ajdovščina).

prevzelo živilsko podjetje Mlinotest (Krečič 2017). Pekarni sta sledeč arhivskim podatkom, ki jih je dobil Jožef Krečič, med seboj sodelovali in se skupaj borili za cene kruha, ki so jih potrdili na ajdovski občini. V času med svetovnjima vojnoma so poleg večjih štruc pekli še bige, rogljičke in drobiž. Iz tega časa je poznana slika na platnu *Kruh* umetnika Vena Piona (danes v lasti Pilonove galerije). Po ustnem pripovedovanju naj bi Pilon narisal vrste kruha, ki so jih pekli v pekarni njegovega očeta. Ko so se politične in gospodarske razmere tik pred drugo svetovno vojno izostrile, niso več prodajali drobiža, temveč: »Bile so le dve vrsti kruha. Črn in bel. To je veljalo za Pilonovo in Ruštjevo pekarno. Dobilo se je tudi enoten kruh – črn kruh z malo otrobov. Bile so štruce, bil je dober kruh. Proti koncu 50. let 20. stoletja pa so ponovno začeli peči in prodajati kifeljčke in žemljice. Potem so bile znane tudi ajdovske kremšnite, ki so jim rekli paštekreme« (de-

lavnica v Lavričevi knjižnici v Ajdovščini, 15. oktober 2019).

Sogovorniki iz Ajdovščine so tudi spomnili, da so iz okoliških hiš v pekarno nosili peč testo kruha. »Poleti nam je mama zamesla kruh in nam dala v culco in smo nesli v pekarno peč. Dali so nam en papir, gor so bile številke. Eno številko smo prinesli domov, drugo so dali na culco. To je bilo včasih, bolj poleti, ko mama ni hotela doma kurit. [/.../ Zgodilo se je lahko enkrat ali dvakrat na leto, ko sem bila grozno pridna, me je teta peljala s sabo v pekarno in mi je kupila tisti rogljiček. Bil je malo zviti in na vrhu je bil potresen s cukrom. Bil je maslen« (delavnica v Lavričevi knjižnici v Ajdovščini, 15. oktober 2019).

Druga sogovornica, ravno tako iz Ajdovščine, pa je dodala: »Kruh so nam dali v tavelč – prtiček, ki so ga prej pomokali, zvezali in nesli. Paziti smo morali, da po poti ne bo testo vzhajalo in oni so spekli, nekaj zaračunali. V Pilonovi pekarni so imeli tudi neko mašino za piškote. Doma smo zamesili testo za piškote in bli so na meter. Prve piškote smo tudi mi nosili k Pilonovem. Oni so imeli tudi prepečence iz maslenega testa, na vrhu so bile luknjice, da je bilo zračno in to se je dalo bolnikom, ki so imeli tuberkulozo. Bilo pa je trajno« (delavnica v Lavričevi knjižnici v Ajdovščini, 15. oktober 2019).

Po vojni so v pekarno nosili peč tudi potice, saj se v električnem štedilniku niso spekle tako dobro kot v njihovih pečeh.

V Vipavi je bila zelo poznana Poniževa pekarna. Pekli so bel in črn kruh, kifeljčke, najbolj pa so bili poznani po kremnih rezinah (*kremšnitah* oziroma *paštakremah*). Veščin priprave in peke kremnih rezin se je naučil zadnji gospodar, ko je kot pekarski vajenec delal v Italiji. Za kremne rezine so pekli tudi testo: »Delali so vlečeno testo, morali so ga večkrat pregnesti. Krema je bila ista, kot se sedaj dela. Bile so troslojne,« je zaupala žena zadnjega lastnika. Z delom so začeli že zelo zgodaj, da so kruh dobili delavci, ki so zgodaj

zjutraj odhajali na delo v gozd. Na delavnici v Vipavi so se spomnili dveh pekov, ki sta delala v pekarni, to sta bila Rafko Naglost in Jože Mohorčič. Pekli so tudi pecivo in piškote, ki so jih prodajali v trgovini ali različnih sejnih.

V Logu, ko so bile molitve ob šagri Device Marije, so vozili tudi kruh in razne izdelke (piškote, kifeljčke), kar se je tam prodajalo. Zanimivo je bilo za prodajo. Kifeljčki so bili tudi zaviti. Bil je izreden dogodek, ko so si jih lahko privoščili. Niso bili navadni. Bili so zapečeni.

Krajanka iz Sanabora pa se je spomnila, da so v pekarni kupili tudi rogljiče – po dva skupaj. Delali so jih iz testa za kruh. Vaščani so si redko privoščili sladice. »*Mi nismo vedli, kaj je paštakrema.*« Bilo je preveč dobro, ampak tudi drago. Vendar iz Sanabora niso hodili v pekarno, saj »*kdo pa je vedel, da obstaja pekarna, vse smo doma spekli.*«

Zaključne misli

Danes je odnos do kruha precej drugačen in velikokrat zelo mačehovski, če ga primerjamo z odnosom v časih lakote in skromnega življenja med in po drugi svetovni vojni. Pogovori o kruhu so med starejšimi sogovorniki vzbudili močne čustvene odzive žalosti in jeze, vendar tudi lepe in zanimive zgodbe, ki jih velja še naprej zbirati kot pomembno lokalno in nacionalno dediščino. Podobnega mnenja so bili tudi dijaki, ki so ob pogovorih s starejšimi spoznali pomen kruha v preteklosti in razmišljali, kako simbol svetosti, blaginje in bogastva prenesti v digitalni svet kot digitalni predmet. Na vprašanje, kaj mladim sporočiti z zbranim gradivom, pa je eden od dijakov poudaril: *Kar je meni najbolj ostalo v spominu s starim očetom [pri intervjuju – op. avt.], kar so mene tudi kot majhnega že učili, je, da sam kruh kot res najbolj osnovno hranilo, kljub temu da je najbolj osnovno, ga je treba najbolj spoštovat. Nikoli ne metat v smeti /.../ magari, če je suh, magari ga dat*

kokušem, če se le da. Ali pa do te mere poskrbet, da se ne kupi preveč, da se ne posuši, če nimamo kokuši, da ga ne zavržemo. In da se kruh postave, to mi je tudi mama poudarjala, pravilno, da se ga nikoli ne obrne narobe, to se mi zdi tudi pomembno, ker s tem naj bi načeloma izkazali nespoštovanje. To se mi zdi najbolj okvirno, da se naučimo nekega spoštovanja do osnovnega hranila in potem, ko cenimo osnovno hranilo, na katerem smo razvili našo civilizacijo, da se lahko naučimo cenit tudi ostalo hrano in ostale stvari. Je neka osnova, na kateri se naučimo cenit. Vrednota.« K temu nauku bi morali stremeti vsi, saj je od vseh nas odvisno, kako se bo pekarška dediščina, ki v sebi nosi ogromno čustev, družbenih vrednot in pomenov za razvoj naše kulture, ohranjala, razvijala in prenašale na mlajše rodove.

Literatura:

Bačar, S. 2013: *Voda, stopa, mlin: dokumentirana mlini na območju današnje občine Ajdovščina v zgodovinskih virih in zapisih*. Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk.

Stanislav, R., M. Prajner, J. Bogataj 1993: *Kruh na Slovenskem*. Ljubljana: Kmečki glas.

Fakin Bajec, J. 2015: *Furlanska koruza in polenta v poljedelski in kulinarčni tradiciji Zgornje Vipavske doline. Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, št. 12, 23–29.

Fakin Bajec, J. 2012: »*Poljnto smo jejli vsak večjr, košn buot magari td zo frjšk*«; o pridelavi koruze, ličkanju in kuhanju polente na Planini med preteklostjo in izzivi v prihodnosti. Planina: Društvo gospodinj in dramska skupina Planina pri Ajdovščini.

Krečič, J. 2017: *Mlinotest: 150 let: brez moke ne bo kruha*. Ajdovščina: Mlinotest Živilska industrija.

Ovsec, J. D. 2002: *Kruh – od zgodovine do simbola. V: Daj nam danes naš vsakdanji kruh*. Cerklje na Gorenjskem: samozaložba J. D. Oberč.

Od planine do Planike in onkraj¹

Oris zgodovine sirarstva v Posočju

ŠPELA LEDINEK LOZEJ

🏠 ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje

✉ spela.ledinek@zrc-sazu.si

Izvleček: Prispevek oriše zgodovino sirarstva v Posočju: od arheoloških pričevanj o rimskodobnem sirarstvu, srednjeveških pisnih virov in pospeševanja združnega sirarstva v drugi polovici 19. stoletja do sodobne tržne proizvodnje. Sirarstvo se je – ob dokumentiranih alternativnih vizijah – od druge polovice 20. stoletja osredinjalo v kobariški mlekarni, ki je bila sprva v lasti Splošnega trgovskega podjetja Planika, kasneje pridružena zagrebškemu podjetju Josip Kraš, od leta 1995 pa je tam poslovala Mlekarna Planika, hčerinska družba Kmezijske zadruge Tolmin.

Gljučne besede: sirarstvo, dediščina, Posočje, Kobarid, Tolmin, Planika

V Posočju je bilo dokumentiranih več različic legende, po kateri naj bi domačine sirarstva naučil divji mož:²

»En divji mož se ga je napil, tako da so ga lahko zvezali. Prosil jih je, naj ga spustijo, in da jim pove, kaj se lahko naredi iz mleka. Pokazal jim je, kako se sir dela, skuto in maslo. Potem so ga spustili. Ko so ga spustili, pa jim je dejal, da bi jim še več povedal, če ga ne bi spustili.«³

Zaradi razširjenosti legend na širšem alpskem območju in na Apeninskem polotoku (Grafenauer 1958: 50–51) domnevamo, da legenda izpričuje stik indoevropskih priseljencev s predindoevropskim prebivalstvom, od katerega naj bi prevzeli znanje izdelovanja sira. Navedeno potrjujejo tudi arheološka odkritja: najzgodnejši ostanki mlečnih lipidov na lončevini v Evropi datirajo v čas med 5500 in 5000 p. n. št. (McClure idr. 2018), na alpskih območjih v čas okoli 4000 p. n. št., v visokogorskih območjih Centralnih in Vzhodnih Alp pa v prvo tisočletje p. n. št. (Carrer idr. 2018). Sklepamo torej, da so železnodobni prebivalci v Posočju že poznali tehnologijo predelave mleka v izdelke, ki jih je bilo moč prenašati in hraniti ter zatem uživati preko zime oz. z njimi trgovati. Neposredni dokaz o rimskodobnem sirarstvu je po mnenju Mihe Mlinarja (2019: 14) odlomek poznorimskega sirarskega cedila, ki so ga arheologi našli v visokogorskem najdišču Goričica nad planino Zagreben.

Na podlagi sporov za pašnike med Langobardi in Slovani je Simon Rutar domneval, da so »laški pastirji prvi začeli planine graditi

¹ Naslov pričujočega prispevka je navdihnila razstava *Od planine do Planike*, ki jo je leta 2010 ob strokovnem sodelovanju Tolminskega muzeja postavila Mlekarna Planika (Spletni vir 1). Imena zbirke se je domislil Miha Mlinar (Grego in Mlinar 2019: 6). Gre za razširjeno uvodno poglavje članka o znamenju in prilaščanju tolminskega sira (Ledinek Lozej 2020), ki ga je avtorica spisala v okviru raziskovalnega programa *Dediščina na obrobjih* (P5-0408) in ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Avtorica se zahvaljuje vsem sogovornicem, ki so sodelovali pri raziskavi, predvsem pa osebju Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici.

² Zatolmince pa jaga baba oziroma divja žena, kot sta zapisali Helena Ana Čujec Stres in Špela Stres (2008: 188).

³ Na tem mestu smo priobčili različico legende iz Breginja, ki jo hranimo v Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU (Dijaški arhivu Janeza Dolenca (1957–88)) in jo je objavila Barbara Ivančič Kutin (2016: 174).

ter Slovence planšarstva in sirarstva učiti« (Rutar 1882: 18) oziroma, na drugem mestu, »da so se od Italijanov naučili naši Slovenci sir delati«, kar naj bi dokazovali italijanska utež in mera (Rutar 1882: 72). Če pustimo vne- mar ahistorično nacionalizacijo preteklosti, bi lahko pritegnili Rutarju v tem, da so slo- vansko govoreči prišleki prevzeli sirarsko znanje bodisi od (romaniziranih) staroselcev⁴ bodisi od romansko govorečih zakupnikov planinskih pašnikov z beneškega in furlan- skega nižavja.

Pisni viri, ki omenjajo sirarstvo v Posočju, segajo v 14. stoletje, in sicer so v urbarju za Tolminsko iz leta 1377 navedene številne da- jatve v siru (*caseus*) (Kos 1948: 33). Domneva- mo, da gre za oblikovan sir z določeno težo

in protivrednostjo v denarju (Fischione 1998).⁵ Medtem ko je v tolminskem urbarju že omenjen bovški sir (*caseus de Plezio*) (Kos 1948: 33), pa je po dosedanem vedenju najz- godnejša navedba »sira iz Tolmina« (*Forma- ggio di Tolmino*) na videnskem ceniku iz leta 1756. Na ceniku so poleg tolminskega sira na- vedeni še »pravi bovški sir« (*Formaggio di Plezzo vero*) in »boljši rezijanski sir« (*Forma- ggio di Resia della miglior qualità*). Tolminski sir je imel precej nižjo ceno od slednjih dveh, zanj je bilo treba odšteti 6 soldov za libro, za slednja dva pa kar 16 soldov (Fischione 1998: 21–23).

Do druge polovice 19. stoletja je bil sir na Tolminskem večinoma iz mešanega ovčjega in/ali kozjega mleka⁶ ter posnetega kravjega

⁴ Uvodoma zapisana legenda lahko potemtakem izpri- čuje tudi stik slovanskih prišlekov z (romaniziranimi) staroselci, kot sta ugotavljala Vilko Novak (1961: 123–134) in Tone Cevc (2006: 242).

⁵ Za en sir je je v urbarju iz leta 1377 na različnih mestih navedena vrednost šest denarjev, za polovico sira tri denarje (Kos 1948: 34).

⁶ Pridelava sira iz izključno ovčjega in kozjega mleka je bila (Valenčič 1990: 34) in je še vedno značilna pred- vsem za Bovško.

Gradnja tovarne mlečnih ploščic in namazov v letih 1979 in 1980 (PANJ 735 Planika Kobarid, t. e. 31, a. e. 48).

mleka.⁷ Opis izdelave sira iz mešanega mleka v planini Razor je leta 1854 v *Arhivu za povjestnico jugoslovensko* priobčil Tomaž Rutar (1854) (Ledinek Lozej 2017; Grego 2019). Korennejših strukturnih sprememb je bilo sirarstvo – primerljivo kot v drugih avstrijskih deželah – deležno v drugi polovici 19. stoletja z državnim pospeševanjem govedoreje, planinske paše in predelave mleka. Avstrijsko cesarsko kraljevo kmetijsko ministrstvo je tako od leta 1868 razpisovalo podporo in nagrade za izboljšanje planinskega gospodarstva in sirarstva, s katerimi je želelo pospešiti nastajanje sirarskih društev.⁸ Za izboljšanje in (re)organizacije mlekarstva na Goriškem in

v Posočju je zaslužen Fran Povše, strokovni učitelj in kasneje ravnatelj deželne kmetijske šole v Gorici ter odbornik v goriški kmetijski družbi. Že leta 1869 je na predavanju v goriški deželni dvorani opisal delo in organizacijo švicarskih zadružnih sirarn, ki so omogočale predelavo večjih količin mleka, in priporočil, da bi tudi na Goriškem pričeli z izdelovanjem sira po švicarskem vzoru (Povše 1870: 18–17, 26, 36–37). Na njegovo pobudo je Goriška kmetijska družba leta 1871 izdala prevod knjige Gustava Wilhelma *Planšarstvo* ter 1873 povabila švicarskega sirarja Müllerja, in, ko ta ni imel večjega uspeha, sledeče leto njegovega rojaka Thomasa Hitzza. Thomas Hitz je kot prvo uredil sirarno v poljubinski planini Razor, kjer je med 11. junijem in 22. avgustom vodil tečaj sirarstva. Poročilo v časopisu *Soča* kaže, da so tistega leta v planini izdelovali poleg skute kar tri vrste sira – ementaler, ovčji in tolminski sir.⁹ Domnevamo lahko, da je Hitz v planini vpeljal izdelovanje sira po švi-

⁷ Sir iz posnetega mleka so ponekod oziroma občasno izdelovali še v 20. stoletju in so ga imenovali *čuč* (intervju, 5. 7. 2011). Krvaje mleko so posnemali zaradi maslarstva; maslo je bilo namreč do druge polovice 19. stoletja glavni tržni proizvod (Valenčič 1990: 34; Ledinek Lozej 2013: 74).

⁸ Leta 1870 sta bili tako npr. razpisani dve nagradi po 600 goldinarjev in zlate svetinje »za sirarske družbe ali tovarišije«, ki so šteje najmanj deset članov in so predelale dnevno več kot 400 bokalov (564 litrov) mleka v polnomasten sir, in še tri darila po 300 goldinarjev in srebrne svetinje za sirarne, ki so taisto količino predelala v polmasten sir (B. n. a., 1868: 183–184).

⁹ »Pri vsem tem se je letos posrečilo, dobili so za sir veliko več ko poprejšnja leta in prodali so Ementhalerja, nekaj ovčjega in nekaj Tolminskega gospodu Marcu v Gorici« (B. n. a. 1874: 4).

Gradnja tovarne mlečnih ploščic in namazov v letih 1979 in 1980 (PANG 735 Planika Kobarid, t. e. 31, a. e. 48).

carskem zgledu, torej izključno iz kravjega mleka, usirjenega pri nekoliko višji temperaturi ter oblikovanega v večjih modelih (tj. ementaler), sira iz ovčjega mleka in sira iz mešanega mleka, kakor so ga do tedaj izdelovali v planinah. Vsekakor je pridobil zaupanje tamkajšnjih kmetov in pastirjev in, po uspešni pašni sezoni, dosegel, da se je 15. novembra 1874 združilo enajst poljubinskih kmetov in ustanovilo mlekarsko zadrugo. Poljubinskemu zgledu so v sledečih desetletjih sledile še mlekarne v Ljubinju, Zatoľminu, Čadrgu, Ravnah, Idrskem, Prapetnem, Dolju, Volčah, Gabrjah, Krnu in Žabčah. Po uradni statistiki naj bi bilo na Tolminskem leta 1891 osemnajst mlekarskih in planšarskih zadrug, ki so pozimi delovale v dolini, poleti pa v planini, v nekaterih krajih pa so imeli celo po dve zadrugi (Valencič 1990; Krajnik 2006; Žagar 2018; Grego 2019).

Thomas Hitz je v sledečih letih ob podpori Goriške kmetijske družbe poučeval mlekarstvo tečajnike iz Posočja in Bohinja.¹⁰ Leta 1894 ga je kot potujoči učitelj sirarstva nasledil njegov učenec Josip Leban, ki je zatem obiskal planine in mlekarska društva ter opozarjal sirarje na pomanjkljivosti. Leta 1896 je mlekarne v Bovcu, Kobaridu, Idrskem, na Livku, v Volčah in pri Sveti Luciji (Mostu na Soči) obiskal mlekarski nadzornik pri kmetijskem ministrstvu Vincencij Charausek (Grego 2019: 40).

Po opustošenju v prvi svetovni vojni in priključitvi območja Italiji sta s sirarskim izobraževanjem nadaljevala potujoči učitelj mlekarstva Ciril Šavli ter vodja krajevne prefektore in kasneje župan Tolmina Matteo Marsano.¹¹ Prav po njuni zaslugi je bila leta

1933 v Tolminu ustanovljena mlekarna skupaj z mlekarsko šolo, v kateri so se izobraževali sirarji, delujoči v vaških in planinskih sirarnah. Za vse sirarje je bil obvezen enomesečni tečaj (Fischione 1998: 25; Grego 2019: 48).

Po drugi svetovni vojni so se tako na območju cone A kot B Julijske krajine ustanovljale nabavne in kasneje živinorejske zadruge.¹² Po priključitvi območja k Jugoslaviji sta bili uvedeni agrarna reforma in obvezna oddaja mleka. Mleko se je zbiralo v državnem obratu Mlekopromet (kasneje Melkosir), urejenem v prostorih nekdanje mlekarske šole v Tolminu.¹³ Kmetje so se vključevanju v zadruge in obvezni oddaji mleka upirali ter so pogosto nadaljevali z lastno predelavo in prodajo mlečnih izdelkov.¹⁴

ново Goriške leta 1918 pripravil Henrik Tuma. Rokopis se nahaja na Raziskovalni postaji ZRC SAZU v Novi Gorici, v Arhivu dr. Henrika Tume, deloma pa je bil objavljen tudi v prispevku v *Jadranskem almanahu* (Tuma 1924).

¹² Poročilo upravnega odbora Okrajne zadružne zveze v Tolminu za poslovno leto 1954 na rednem zboru 3. 6. 1955 (PANG 282, t. e. 1) in zapisnik o ustanovni skupščini Živinorejske zadruge z omejenim jamstvom v Tolminu, 28. 4. 1946 (PANG 282, t. e. 7).

¹³ Zapisnik 3. izredne seje odbora živinorejske zadruge z 31. 1. 1947 (PANG 282, t. e. 7).

¹⁴ Zgovoren je primer zatoľminskih kmetov, ki so se marca 1949 uprli zahtevi, da bi dotedanja vaška mlekarna postala zadružna. Ker so mlekarne zapečatili, so mleko zlili v odtočni kanal. Uprava državne varnosti je zaprla štiri člane krajevnega odbora. Žene zaprtih in spreved Zatoľmincev z zastavami in nekaterimi partizani na čelu, ki so se jim pridružili še delavci na lokalni infrastrukturi in matere vaških padlih borcev, so sledeči dan v povorki odkorakali pred toľminski zapor in dosegli, da so bili člani krajevnega odbora izpuščeni (Vidmar 2016: 320; Grego 2019: 54–55). Jeseni istega leta je podjetje Mlekosir Tolmin poslalo Poverjeništvu za državno nabavo Okrajnega ljudskega odbora Tolmin predlog za kaznovanje trinajstih kmetov iz Zatoľmina, ker niso zadostili predpisani obvezni oddaji niti do polovice. Gre za velike kmete z velikimi družinami, ki jim je bila predpisana oddaja tudi do 10.000 litrov mleka. Označeni so bili za nasprotnike socializma in črnborzijance: »Vsi zgoraj navedeni živinorejci so najbolj premožni kmetje, zavirači socializma, ki na vse ostale živinorejce v krajevnem ljudskem okraju Zatoľmin s svojim ravnanjem vplivajo, da tudi ostali ne oddajajo, kakor bi bilo potrebno. Razvidno je iz samega poročila oddaje, da ti živinorejci po juliju niso oddali

¹⁰ V času delovanja v Poljubinju in v planini Razor je izučil 12 sirarjev. Marko Grego (2019: 35, 39) ugotavlja, da je Thomas Hitz v Posočju deloval do leta 1880, verjetno pa še kasneje.

¹¹ Matteo Marsano je tudi avtor popisa posoških planin *I pascoli alpini dell'alto e medio Isonzo* (1932). Za preučevanje posoškega sirarstva je indikativen tudi popis planin, ki ga je v okviru Sveta za gospodarsko ob-

Sodobna proizvodnja sira v Mlekarni Planika (foto: Š. Ledinek Lozej, 2017).

Spremembe na področju kmetijstva (npr. ukinitve kmečkih delovnih zadrug oziroma njihova reorganizacija v kmetijske zadruge) v začetku leta 1951 so prinesle Ureditveni program mlekarstva za Tolminsko. Ta je predvidel graditev dveh novih mlekarsko-sirarskih obratov, in sicer sirarne v Kobaridu ter nove mlekarnice in tovarne mlečnega sladkorja v Tolminu, ter postopno dokončno opustitev vaških mlekarn, ki naj bi, kot piše v programu, »ne zadoščale več tehnološkim in sanitarnim

nobenih količin sira ali pa prav malo, čeprav so v teh mesecih tudi proizvajali od njihovih krav mleko. Prav tako nam je dobro znano, da živinorejci iz Zatoľmina so zamenjavali sir za vino in druge prehranske artikle, ter ga tudi prodajali po črni borzi po zelo pretiranih cenah. Obveznosti do države pa ne upoštevajo in se na vse načine izgovarjajo, da krave nimajo mleka, da so jalove [...]» (PANG 486, t. e. 1; nav. po. Vidmar 2016: 325).

zahtevam tržišča«. ¹⁵ Sledeče leto je bilo tako na zasedanju Zadrúžnega sveta v Tolminu ustanovljeno Splošno trgovsko podjetje Planika, ¹⁶ z gradnjo sirarne so v Kobaridu pričeli leto zatem. ¹⁷ Kljub načrtovanemu začetku proizvodnje konec leta 1956, ¹⁸ je kobariška

¹⁵ Predlog za ureditev sirarstva na Tolminskem v zvezi z gospodarsko problematiko sirarne v Kobaridu in mlekarnice v Tolminu, 15. 12. 1958 (PANG 735, t. e. 2, a. e. 2).

¹⁶ Na podlagi 23. člena Uredbe o ustanavljanju in delu trgovskih podjetij (Ur. l. FLRJ 6-49/52) je Okrajna zadrúžna zveza Tolmin izdala 21. 6. 1952 odločbo o ustanovitvi Zadrúžnega trgovskega podjetja Planika Tolmin (PANG 282, t. e. 7; PANG 974, t. e. 22).

¹⁷ V dopisu Okrajnega ljudskega odbora Tolmin Privrednemu savjetu Federativne narodne republike Jugoslavije, 14. 9. 1954 (PANG 282, t. e. 7), je kot začetek gradnje navedeno leto 1952, v Sklepu Okrajne zadrúžne zveze o ustanovitvi podjetja Zadrúžna sirarna Kobarid (26. 1. 1955) pa je naveden Sklep Zbora zadrúžnikov z dne 24. 4. 1953 (PANG 735, t. e. 2, a. e. 2).

¹⁸ Letno poročilo Sirarne Kobarid, 28. 2. 1958 (PANG 735, t. e. 2, a. e. 2).

mlekarna pričela obratovati šele v začetku leta 1957.¹⁹

Primerljivo kot povojna obvezna oddaja mleka tudi odkup mleka s strani tolminske in kobariške mlekarne ni potekal gladko.²⁰ Zaradi nizke odkupne cene so kmetje nadaljevali z utečeno in bolj dobičkonosno skupno predelavo v »divjih mlekarnah«, kot so tovrstne samoorganizirane oblike sirarstva imenovali v dokumentih Območne združne zveze (OZZ).²¹ Leta 1954 je bilo tako na območju tolminske okrajne združne zveze še 71 vaških mlekarn;²² medtem ko je bilo delovanje tistih v delokrogu tolminske Planike ovirano,²³ so kobariške do odprtja sirarne v Kobaridu dopuščali. Po odprtju kobariške sirarne spomladi 1957 pa so se tudi slednje prelevile v vaške zbiralnice mleka, saj Okrajni ljudski odbor ni ugodil prošnjam okoliških kmetijskih združenj za podaljšanje obratovanja mlekarn.²⁴ Da so se kmetje upirali obvezni oddaji,

je razvidno iz Predloga za ureditev sirarstva na Tolminskem, ki je bil pripravljen prav zaradi slabega poslovanja kobariške mlekarne v prvih dveh letih obratovanja. Proizvajalci naj bi »nudili močan odpor proti oddaji mleka v sirarno in iskali razne načine in oblike, kako bi obdržali v rokah vaško predelavo mleka v mlečne izdelke, računajoč na ugodne konjunkturne momente, kateri so periodično vladali v prvih povojnih letih za mlečne izdelke. V zvezi s tako vaško miselnostjo ter ugodnimi pogoji unovčevanja mlečnih izdelkov so pričeli večji kmetovalci sami predelovati mleko v sir in maslo, manjši in tudi večji pa so organizirali predelavo z združenimi močmi« in mlečne proizvode spričo maloobmejnega prometa prodajali v Čedadu in Gorici.²⁵ Kot rešitev je bilo predlagano, da bi Planika v vaških mlekarnah zaposlila mlekarje, ki bi zbirali oziroma predelovali mleko, ter si tako zagotovili odkup oziroma nadzor nad predelavo.²⁶ Tako so bili do sredine 70. let v vaških in poleti tudi v tistih planinskih sirarnah, iz katerih niso uspeli zagotoviti odvoza mleka s cisternami ali preko mlekovodov, zaposleni Planikini sirarji. Omenjena rešitev je

¹⁹ Dovoljenje za konstituiranje komunalnega podjetja Zadrúna sirarna v Kobaridu, 19. 2. 1957 (PANG 735, t. e. 2, a. e. 2); Letno poročilo Sirarne Kobarid, 28. 2. 1958 (PANG 735, t. e. 2, a. e. 2). Še istega leta je bila ustanovljena Gospodarska poslovna zveza Tolmin, katere del je postal obrat kobariške sirarne; prim. Sklep okrožnega gospodarskega sodišča v Kopru za vpis v register gospodarskih organizacij, 26. 8. 1957 (PANG 974, t. e. 22).

²⁰ Prim. npr. Zapisnik posvetovalne medzadrúne seje kmetijskih združenj in Zadrúnega trgovskega podjetja Planika Tolmin ter Zadrúne klavnice Tolmin, 17. 1. 1954 (PANG 282, t. e. 7), pa tudi zapisnike živinorejskih odsekov vaških združenj, kjer se je dosledno opozarjalo na obvezno oddajo mleka združenjam, npr. Zapisnik izredne seje kmetijske združenja Zato Tolmin z dne 7. 12. 1955 (PANG 501, t. e. 1, a. e. 6).

²¹ Ugotovitve uprave OZZ Tolmin o nepravilnih odnosih odgovornih oseb uprave trgovskega podjetja Planika Tolmin v zvezi z nalogami podjetja v odnosih do združenj v času drugega polletja 1952, 19. 1. 1953 (PANG 282, t. e. 7).

²² Poročilo upravnega odbora Okrajne združne zveze v Tolminu za poslovno leto 1954 na rednem zboru OZZ 3. 6. 1955 (PANG 282, t. e. 1).

²³ Sklepi sprejeti na seji Gospodarskega sveta OLO Tolmin dne 3. 11. 1954 za delo v živinorejski službi (PANG 282, t. e. 2).

²⁴ In sicer livške zadrúge za sirarne na Jevščku, Livških Ravnah in v Plohih, drežniške za mlekarne v Drežnici, Drežniških Ravnah, na Koseču in v Magozdu, borjan-

ske za obrata v Potokih in Stanoviščah, breginjske za mlekarne v Breginju, Podbeli in Sedlu, starijske za mlekarne na Svinu in v Starem selu, sužijske za tamkajšnji obrat ter trnovske za mlekarne na Idrskem in v Trnovem. Presenetljivo pa je dobila obratovalno dovoljenje livška mlekarne, prim. Predlog za ureditev sirarstva na Tolminskem v zvezi z gospodarsko problematiko sirarne v Kobaridu in mlekarne v Tolminu, 15. 12. 1958 (PANG 735, t. e. 2, a. e. 2).

²⁵ Predlog za ureditev sirarstva na Tolminskem v zvezi z gospodarsko problematiko sirarne v Kobaridu in mlekarne v Tolminu, 15. 12. 1958 (PANG 735, t. e. 2, a. e. 2). O problematiki prim. tudi Poročilo Okrajnega ljudskega odbora Tolmin s posveta o odkupu pitane goveje živine in mleka, 1. 2. 1963 (PANG 735, t. e. 3, a. e. 2).

²⁶ Poleg tega je bila v ureditvenem načrtu predlagana še ureditev čezmejne trgovine z mlečnimi izdelki. Prek meje naj bi bilo dovoljeno prenašati le mlečne izdelke, »ki imajo registracijo in so dovoljeni pri nas v tržnem prometu, tj. mlečne izdelke z etiketo odnosno žigom«; gl. Predlog za ureditev sirarstva na Tolminskem v zvezi z gospodarsko problematiko sirarne v Kobaridu in mlekarne v Tolminu, 15. 12. 1958 (PANG 735, t. e. 2, a. e. 2).

bila kompromis med centralizirajočimi težnjami države ter avtonomnostnimi stremljenji kmetov.

V že omenjenem predlogu ureditve mlekarstva je bila navedena tudi združitev kobariške sirarne in tolminske Planike, do katere je prišlo leta 1959.²⁷ Z ukinitvijo gospodarskih poslovnih zvez se je leta 1961 Planika osamosvojila,²⁸ sledeče leto pa prenesla poslovni sedež iz Tolmina v Kobarid.²⁹ Leta 1963 je tolminski obrat prenehal delovati, prav tako je bila dokončno opuščena misel na izgradnjo tovarne mlečnega sladkorja,³⁰ zato pa se je okrepilo poslovno sodelovanje Planike z velikim jugoslovanskim agroživilskim podjetjem Josip Kraš iz Zagreba. Od leta 1967 je Mlekarska industrija Planika Kobarid³¹ delo-

vala kot neodvisen obrat in od leta 1973 kot Temeljna organizacija združenega dela (TOZD) zagrebškega podjetja.³² Leta 1989 se je v okviru reform gospodarskega sistema in preoblikovanja podjetij združila v enotno podjetje Josip Kraš (Spletni vir 2). V času sodelovanja se je tako glavina mleka, tudi tistega iz visokogorskih planinskih pašnikov, ki je preko mlekovodov in cistern prispelo v Kobarid, predelala v mleko v prahu – za prehrano dojenčkov ter za izdelavo okusnih in vsem poznanih bajader, ledenih kock in griot.

Po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške leta 1991 je bila kobariška enota Kraša preoblikovana v Kraš Planika d.o.o.³³ Vzporedno s preoblikovanjem zagrebškega Kraša v delniško družbo leta 1992 (Spletni vir 3) sta se v Zgornjem Posočju oblikovali dve zadrugi, in sicer Kmetijsko gozdarska zadruga Tolmin kot naslednica Temeljne organizacije kooperantov Tolmin (TOK)³⁴ in Tolminska kmečka zadruga.³⁵ Sledeče leto so se kooperanti obeh zadrug združili v enotno Kmetijsko zadrugo Tolmin (KZ Tolmin), ki je dobila po stečaju TOK leta 1994 v začasno upravljanje nje-

²⁷ Zapisnik Delavskega sveta Mlekarnice Kobarid, 13. 4. 1959; Zapisnik desetega zasedanja Delavskega sveta obrata Planika Tolmin, 27. 5. 1959; Odločba občinskega ljudskega odbora Tolmin o pritrditvi k pripojitvi, 28. 7. 1959 (PANG 735, t. e. 2, a. e. 2).

²⁸ Izvleček iz zapisnika delavskega sveta obrata Planika Tolmin, 12. 8. 1960; izvleček iz zapisnika izrednega občnega zbora Gospodarske poslovne zveze Gorica – Šempeter pri Novi Gorici, 23. 12. 1960; Odločba Občinskega ljudskega odbora Tolmin, 28. 12. 1960; Akt Gospodarske poslovne zveze Gorica o ustanovitvi podjetja za nakup in predelavo mleka Planika Tolmin, 30. 12. 1960; Dovoljenje Občinskega ljudskega odbora Tolmin za konstituiranje Podjetja za nakup in predelavo mleka Planika v Tolminu; 6. 2. 1961; Sklep Okrožnega gospodarskega sodišča v Kopru o vpisu v register gospodarskih organizacij, 18. 3. 1961 (PANG 974, t. e. 32).

²⁹ Odločba Okrožnega gospodarskega sodišča Koper o vpisu predloga Podjetja za nakup in predelavo mleka Planika Tolmin za spremembo sedeža v sodni register, 31. 10. 1962; Odločba Občinskega ljudskega odbora Tolmin Podjetju za nakup in predelavo mleka Planika Tolmin; 17. 12. 1962 (PANG 974, t. e. 32); Sklep Okrožnega gospodarskega sodišča v Kopru o vpisu spremembe sedeža, 24. 12. 1962 (PANG 735, t. e. 2, a. e. 2).

³⁰ Prim. Izjava Sekretariata izvršnega sveta za kmetijstvo in gozdarstvo Ljudske republike Slovenije o ukinitvi obrata Tovarne mlečnega sladkorja v Tolminu, 30. 10. 1963; Izvleček iz zapisnika seje Delavskega sveta podjetja Planika Kobarid o ukinitvi proizvodnje v Podjetju za izdelavo mlečnega prahu v Tolminu, 28. 12. 1963 (PANG 735, t. e. 3, a. e. 2).

³¹ Podjetje za nakup in predelavo mleka Planika Tolmin se je s sklepom delavskega sveta s 23. 12. 1965 preimenovalo v Mlekarsko industrijo Planika Kobarid. Prim. Izvleček iz zapisnika šeste redne seje delavskega sveta podjetja Planika, 29. 12. 1965 (PANG 735, t. e.

2, a. e. 2); Sklep Okrožnega gospodarskega sodišča v Kopru, 1. 3. 1966 (PANG 974, t. e. 32).

³² Razpis referenduma o potrditvi sklepa delavskega sveta o integraciji Mlekarske industrije Planika Kobarid s Tvorničico čokolade, bombona i keksa Josip Kraš Zagreb, 28. 11. 1966 (PANG 735, t. e. 3, a. e. 2); Oglas o pripojitvi podjetja; Sklep Okrožnega gospodarskega sodišča v Ljubljani, 10. 7. 1973 (PANG 735, t. e. 2, a. e. 2); Prijava Mlekarske industrije Planika Kobarid za izbris podjetja zaradi pripojitve, 7. 2. 1967; Sklep Okrožnega gospodarskega sodišča v Kopru o izbrisu mlekarske industrije Planika iz registra gospodarskih organizacij, 7. 3. 1967 (PANG 974, t. e. 32).

³³ Odločba Poduzeća Josip Kraš o ustanovitvi družbe z omejeno odgovornostjo, 24. 10. 1991 (PANG 735, t. e. 3, a. e. 2).

³⁴ Temeljna organizacija kooperantov Tolmin se je leta 1979 izločila iz TOZD Planika in se organizirala v okviru delovne organizacije Josip Kraš, prim. prijavo na okrožno sodišče v Zagrebu (PANG 735, t. e. 2, a. e. 2).

³⁵ Prva je imela, kot izpričuje Sklep o organiziranju Kmetijsko gozdarske zadruge Tolmin z. o. o. z dne 26. 6. 1992, 148 podpisnikov (PANG 501, t. e. 2, a. e. 14), Tolminska kmečka zadruga pa 38 ustanovnih članov (intervju, 5. 5. 2020).

no premoženje.³⁶ Ker je bila zadruga ustanovljena z namenom odkupa kmetijskih pridelkov, predvsem mleka članov, ki so do tedaj poslovali s Kraš Planiko, so konec leta 1994 pri Kmetijsko gozdarski zadrugi Idrija najeli manjšo mlekarino v Cerknem ter ustanovili hčerinsko Mlekarino Planika d.o.o. Po stečaju Kraša Planike leta 1995 je novoustanovljena Mlekarina Planika odkupila opremo kobariške mlekarne in sprva zasedla ter zatem najela obrat. Obrat, ki je bil do privatizacije Kraša v lasti zadruge, je dobila šele z odločbo Upravnega sodišča leta 2010.³⁷

Od leta 1995 pa do danes sta postali Mlekarina Planika in KZ Tolmin³⁸ najpomembnejša kmetijsko-živilska akterja v Zgornjem Posočju ter primera uspešnih agroživilskih podjetij na državni ravni. Kobariška Planika je četrta največja mlekarina v Sloveniji s 5 do 7 % deležem na državnem tržišču in 65 zaposlenimi. Odkupi okoli devet milijonov litrov mleka letno po višji ceni kot druge mlekarne od 100 kmetov v Zgornjem Posočju, Cerknem in na Banjšicah. Kot pravijo, »si prizadevajo za kakovost izdelkov«, ki jih proizvajajo iz nehomogeniziranega mleka, s krajevno pridelanimi dodatki (med, konopljinu olje, brin, ti-

mijan, soška postrv) in ki temeljijo na preteklem sirarskem znanju (npr. albuminska oziroma sirarska skuta).³⁹ V nekdanjih proizvodnih prostorih so ob strokovni pomoči Tolminskega muzeja uredili tudi razstavo *Od planine do Planike* (Grego in Mlinar 2019), ki je ob svoji desetletnici delovanja zabeležila več kot deset tisoč obiskovalcev (Blazetič 2020). Planikini ekonomski in multiplikatorni učinki kmetijsko-živilskih oskrbovalnih verig so bili pozitivno ocenjeni tudi v literaturi s področja kmetijske ekonomije (Schemmer idr. 2010; Borec in Prišenk 2015; Prišenk idr. 2016).

Mlekarina Planika in njeni predhodnici, Kraš Planika ter Sirarna Kobarid, so bile – kljub dokumentiranim nasprotovanjem obvezni oddaji mleka in samoniklim oblikam organizacije predelave v vaških sirarnah – pomembne pri ohranjanju lokalnega kmetijstva, mlekarstva in sirarstva. Omogočile so, da se je tudi v času najbolj intenzivne industrializacije v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja ohranilo kmetijstvo in sirarstvo, s tem da so zagotavljale odkup mleka oziroma celo sirarje za predelavo v vaških in planinskih sirarnah. Prav iz žilavega in odpornega kmetijstva so v novih družbenogospodarskih okoliščinah konec 90. let prejšnjega stoletja, poleg Mlekarne Planike, vzbrstele tudi avtonomne sirarske pobude – bodisi v okviru Sirarskega društva Tolminc, Društva rejcev drobne Bovške, zasebnih sirarjev ali revitalizirane predelave mleka v okviru agrarnih in pašnih skupnosti v vaških in planinskih sirarnah.⁴⁰ Prav ti v siceršnjo monolitno sirarsko prakso in ponudbo Posočja vnašajo pestrost – od diletantstva do mojstrstva, od ohranjanja tradicionaln(ej)ših oblik predelave do

³⁶ Lastniško nasledstvo nad osnovnimi sredstvi, ki so bila v letih med 1976 in 1980 prenesena iz zadruge na kobariško Planiko in zatem na Kraš, je že leta 1992 skušala izkazovati Kmetijsko gozdarska zadruga Tolmin (prim. osnutek dopisa kmetijsko gozdarske zadruge Tolmin podjetju Josip Kraš glede vračila zadružnega premoženja, PANG 501, t. e. 2, a. e. 14).

³⁷ Povzeto iz podatkov na spletni strani Mlekarne Planika (Spletni vir 2), Upravnega sodišča RS (Spletni vir 4) in intervjujev (7. 7. 2017; 8. 5. 2018; 5. 5. 2020).

³⁸ Kmetijsko gozdarska zadruga Tolmin, ki je sprva le odkupovala mleko, je svojo dejavnost razširila na kmetijske trgovine za potrebe oskrbe svojih članov, ki so jim sledile še trgovine z mešanim blagom in klavnica. V letu 2019 je tako štela 201 člana iz občin Tolmin, Kobarid, Bovec in Kanal ob Soči ter imela v lasti sedem živilskih trgovin, šest mesnic, kmetijsko trgovino, klavnico, bife, gradbeno trgovino, servis drobne kmetijske mehanizacije in hidravlike, trgovino s tekstilom in obutvijo, trgovino z gospodinjstvi pripomočki in darili, proizvodnjo mesnih izdelkov Salamerija Alpja ter družbo Mlekarina Planika Kobarid (Spletni vir 5).

³⁹ Povzeto iz podatkov na spletni strani Mlekarina Planika (Spletni vir 2), terenske dokumentacije in intervjujev (7. 7. 2017; 8. 5. 2018).

⁴⁰ V letu 2019 se je tako – sledeč terenskim podatkom avtorice – sirilo v 18 planinskih sirarnah. Za devetdeseta leta gl. Koren 2006.

odprtosti za inovacije. Vzdržujejo in razvijajo avtonomne kmetijske in sirarske prakse, ki so ena izmed ključnih identifikacijskih in reprezentacijskih prvin Zgornjega Posočja.

Še več, pogosto so prav podobe tovrstnega neindustrijskega (tradicionalnega in planinskega) sirarstva tiste, ki jih Mlekarna Planika rabi pri predstavljanju in promociji lastne (industrijske) dejavnosti v različnih medijih: od že omenjene razstave, podob in gesel (npr. geslo »s planin na tradicionalen način«) na spletišču (Spletni vir 2), »domačega« kotička v prodajalni, do – zgolj simbolnega in ne formalnopravnega – sklicevanja na kontinuiteto z Zadružno sirarno Kobarid (Spletni vir 6). Medtem ko je današnje gmočno obvladovanje posoškega sirarstva Mlekarnarstva Planika neizpodbitno, pa je simbolno privzemanje »tisočletne kulture«⁴¹ in s tem vizije razvoja sirarstva (lahko) sporno. Odmevalo je na primer v sporih glede znamčenja tolminskega sira (gl. Ledinek Lozej 2020). Želeli bi si, da v času strukturne nostalgije in rastoče turistične industrije marketinška integracija dediščinstva ne vodi zgolj v uprizorjanje avtentičnosti, marveč, kot so kmetje v upiranju vsiljenim zunanjim pobudam v preteklosti že večkrat dokazali, v grajenje na lastnih virih in avtonomnih vizijah temelječe prihodnosti. In to ne le sirarstva.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri in dokumentacija:

Pokrajinski arhiv Nova Gorica (PANG):

PANG 282 Okrajna zadružna zveza Tolmin

PANG 501 Kmetijska zadruga Tolmin

PANG 735 Planika Kobarid

PANG 974 Okrožno sodišče Nova Gorica

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU):

Inštitut za slovensko narodopisje, Dijaški arhiv Janeza Dolenca (1957–1988).

Inštitut za slovensko narodopisje, Terenska dokumentacija (intervjuji, terenski zapiski) avtorice. Raziskovalna postaja Nova Gorica, Arhiv dr. Henrika Tume

Časopisni viri:

Blazetič, N. 2020: Za zaprtimi vrati nadaljujejo z delom. *Primorske novice*. 8. 4. 2020, 9.

B. n. a. 1868: Razpis daril za pospeh mlekarstva. *Novice* 28/23, 183–184.

B. n. a. 1874: Kmetijske in trgovske vesti. *Soča* 7/47, 19. 11. 1874, 4.

Povše, F. 1870: O mlekarstvu in sirarstvu s posebnim ozirom na razne razmere. *Novice* 28/1: 2; 28/2: 7; 28/3: 17–18; 28/4: 26; 28/5: 36–37.

Literatura:

Borec, A. in J. Prišenk 2015: From Niche to Volume with Integrity and Trust: Full Case-study Report: Planika – Slovenia. V: *Healthy Growth*. <https://orgprints.org/29240/13/29240.pdf> (dostop: 29. 10. 2020).

Carrer, F. idr. 2016: Chemical Analysis of Pottery Demonstrates Prehistoric Origin for High-Altitude Alpine Dairying. V: *PLoS ONE* 11/4. April 21. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0151442> (dostop: 29. 10. 2020)

Cevc, T. (ur.) 2006: *Človek v Alpah; Desetletje (1996–2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah*. Ljubljana: Založba ZRC.

Fischione, A. 1998: *Sirarstvo na Tolminskem, Kobarishkem in Bovškem*. Ljubljana: Kmečki glas.

Grego, M. 2019: Etnološki pregled pašništva v Posočju. V: Grego, M. in M. Mlinar 2019: *Od planine do Planike: Vodnik po razstavi v Mlekarni Planika*. Tolmin: Tolminski muzej, 22–61.

Grego, M. in M. Mlinar (ur.) 2019: *Od planine do Planike: Vodnik po razstavi v Mlekarni Planika*. Tolmin: Tolminski muzej.

Ivančič Kutin, B. 2016: Bivališča »krivopet«: Lokacije in mikrotoponimi. *Studia Mythologica Slavica* 19, 169–185.

Kos, M. 1948: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo: Urbarji Slovenskega Primorja* 2. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti.

Koren, D. 2006: *Mlečne planine v Zgornjem Posočju: O življenju in gospodarjenju na planinah* s

⁴¹ S »tisočletno kulturo« sirarstva namigujemo na naslov knjige *Tolminsko sirarstvo: Tisočletna kultura* (Žagar 2018).

predelavo mleka. Bled: Javni zavod Triglavski narodni park.

Krajnik, I. 2006: *Mlekarsko združništvo na Tolminskem: Razvoj v obdobju od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne in fenomen dvojnih mlekarskih zadrug na Tolminskem*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani.

Ledinek Lozej, Š. 2012: Dairying in the Alpine Pastures in Slovenia. V: Z. Uherek in J. Otčenášek (ur.), *Traditional food in the Central Europe: History and changes*. Prague: Institute of Ethnology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 65–80.

Ledinek Lozej, Š. 2017: »Od Slemenca do Krna je več planin, katere razne imena imajo, in v katerih se dober sir in skuta, po raznosti bolj ali manj tolste paše, in obilnosti kozjega in ovčjega mleka narejata«: Tolminske planine sredi 19. stoletja v zapisu Tomaža Rutarja. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici* 14: 28–32.

Ledinek Lozej, Š. 2020: Znamčenje tolminskega sira. V: *Traditiones* 49/3: (v tisku).

Marsano, M. 1932: *I pascoli alpini dell'alto e Medio Isonzo*. Gorizia: Cattedra Ambulante d'Agricoltura per la Provincia di Gorizia.

McClure, S. B. 2018: Fatty Acid Specific $\delta^{13}C$ Values Reveal Earliest Mediterranean Cheese Production 7.200 Years Ago. *PLoS ONE* 13/9: 5. september. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0202807> (dostop: 30. 10. 2020).

Mlinar, M. 2019: Arheološki pregled pašništva v Posočju. V: Grego, M. in M. Mlinar 2019: *Od planine do Planike: Vodnik po razstavi v Mlekarni Planika*. Tolmin: Tolminski muzej, 12–21.

Novak, V. 1961: Die Stellung des Alpwesens in Slowenien zwischen dem germanischen und romanischen Raume. V: *Volkskunde im Ostalpen-raum*. Graz, 123–134.

Prišenk, J. idr. 2016. The Economic Viability of Value-based Food Chain for Dairy Farms in Mountain Regions: An Econometric Analysis Approach. *Mljekarstvo* 66/3: 231–38. DOI: <https://doi.org/10.15567/mljekarstvo.2016.0308>

Rutar, T. 1854: Razor. V: Kukuljevič Sakcinski I. (ur.), *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 3, 223–226.

Rutar, S. 1882: *Zgodovina Tolminskega, to je: Zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerčno ž njih prirodznanskim in statističnim opisom*. Gorica: Hilarijanska tiskarna.

Schemmer, M., A. Matscher in A. Borec 2010: The Perception of Quality Aspects for Mountain Products in Long Supply Chains – Cases from Slovenia and Austria. V: Darnhofer, I. (ur.), *Building Sustainable Rural Futures: The Added Value of Systems Approaches in Times of Change and Uncertainty*. Vienna: BOKU, 1588–1598. http://ifs.a.boku.ac.at/cms/fileadmin/Proceeding2010/2010_WS4.1_Schermer.pdf. (dostop: 30. 10. 2020).

Tuma, H. 1924: Naše planine. V: *Jadranski almanah* 1924, 76–94.

Valenčič, V. 1990: Začetki organizacije našega mlekarstva. V: *Kronika* 38/1-2, 30–43.

Vidmar, J. 2016: Nadzor in represija v prvem desetletju jugoslovanske oblasti na severnem Primorskem (1945–1955): Primer okrajev Gorica in Tolmin. Doktorska disertacija. Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije.

Wilhelm, G. 1873: *Planšarstvo*. Gorica: C. kr. kmetijska družba Goriška.

Žagar, V. 2018: *Tolminsko sirarstvo: Tisočletna kultura*. Tolmin: Samozaložba.

Spletni viri:

Spletni vir 1: Mlekarna Planika. Sirarski muzej Kobarid. <https://www.mlekarna-planika.si/muzej-sirarstva-kobarid/> (dostop: 5. 5. 2020).

Spletni vir 2: Mlekarna Planika. Naša zgodba. <https://www.mlekarna-planika.si/nasa-zgodba/> (dostop: 29. 10. 2020).

Spletni vir 3: Kraš. <https://www.kras.hr/si/onas/o-nas/zgodovina-krasa/1990> (dostop: 29. 10. 2020).

Spletni vir 4: Upravno sodišče Republike Slovenije. <http://sodisce.si/ursr/odlocitve/2010040815247929/> (dostop: 5. 5. 2020).

Spletni vir 5: Kmetijska zadruga Tolmin. <http://www.kz-tolmin.si/predstavitev/> (dostop: 19. 3. 2020).

Spletni vir 6: Mlekarna Planika. Novice. <https://www.mlekarna-planika.si/uncategorized-sl/testna-novica-1/> (dostop: 29. 10. 2020).

Terski zgodbi o hudiču

DANILO ZULJAN KUMAR

🏠 ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

✉️ DZuljan@zrc-sazu.si

Izveček: V prispevku sta prikazani dve zgodbi iz zahodne Benečije, kjer se govori tersko narečje, ki se osredinjata na lik hudiča ali zlodeja. V prvi zgodbi je hudič prikazan kot nekdo, ki ga pameten kmet prebrisano pretenta, v drugi pa hudič v podobi čudovitega črnolasega mladeniča zavaja mlado, zalo, toda vzvišeno in ošabno dekle.

Ključne besede: tersko narečje, pripovedništvo, lik hudiča

Prispevek prikazuje dve zgodbi iz zbirke Brune Balloch *Lučice na oknah* (2018) s podnaslovom *Naš svet pouan naposebnosti – il nostro mondo pieno di meraviglia*, ki se osredinjata na bajeslovni lik hudiča ali zlodeja. V slovenskih pripovedih se hudič ljudem velikokrat prikazuje v živalski podobi ali v antropomorfnih podobah, največkrat kot lovec, gospod ali vasovalec, in nima veliko podobnosti s teološko podobo padlega angela (Kropej 2008: 334). V obravnavanih pripovedih je prikazan kot nekdo, ki ni dovolj pameten in ga ljudje pretentajo, kot lik, ki se mu ljudje posmehujejo, ali pa kot nekdo, ki hoče ljudi pretentati tako, da se jim prikazuje v živalski podobi ali v antropomorfnih podobah kot pol človek, pol žival ali mlad fant.

V pripovedi z naslovom *Hudič an kontadin* pameten kmet hudiča, ki hoče to isto narediti njemu, na prebrisan način pretenta. Hudič se kmetu ponudi, da mu bo pomagal delati na njivi, če mu ta da to, kar »prileze« (vzklije) iz zemlje. Kmet hudiču poda lopato, sam pa se usede pod drevo in opazuje, kako hudič pripravi zemljo za sajenje krompirja. Kmet nato posadi krompir in ta raste. Poleti zlodej hodi na njivo gledat, kako krompir poganja, in se smeje kmetu, češ, kako bo sam pobral celotno letino. Jeseni pa kmet izkoplje iz zemlje krompir in hudiču pusti krompirjevko. Naslednje leto se hudič spet prikaže in

želi v zameno za pomoč od kmeta to, kar zra-
ste pod zemljo. Prebrisan kmet tokrat posadi
koruzo, jo pobere, hudiču pa pusti prazna
stebila. Ta se, potem, ko vidi, da kmetu ne
more do živega, osramočen vrne v pekel (Bal-
loch 2018: 168–169).

Xudič an kontadin

'Dan člo'vek je naprau'ju ña'a' ñi:ueço za
usjá:tə kampiɛr. Je pər'šu təx ñè:mə 'dan
xudi:č an mo je 'jaɥ: »Če mə 'daš tʉo, kə
veliçze² zʉoɾ na tlà:te ñi:ue, ja tə 'çon³
pomà:t diç'latə.«

'Te mò:ž mo je rá:do⁴ 'daɥ ləpà:to tu ró:ke
an on je 'šu poç'i'uatə tu siçnço. Kər zem'ja
je ča'kala 'nəme⁵ siçme, kontadi:n⁶ je us'jaɥ
nja'a kampiɛr.

T'je poliçte zlùoði je xo'du pole'jat, kà:ko je
liçpo rá:stlo bí:ujje⁷ an se je smé:ju.

¹ Ter. ña'a 'njega' = 'svojo'; v terskem in nadiškem narečju se samostalniški zaimek v roditeljski rabi v pomenu pridevniškega svojilnega zaimka.

² Ter. vəlīçtə 'izlesti' = 'pokukati, vznikniti iz zemlje'. Glagol volesti vsebuje psl. predpono *vy-, ki jo je v drugih slovenskih narečjih in knjižnem jeziku izpodrinila predvsem predpona iz-, npr. še ter. vekopati 'izkopati', veruti 'izruvatí', vlašja 'spomladi' velomiti 'polomiti (koruzo)'.
³ Ter. tiçt(ə), ja 'çon 'hoteti hočem' se rabi v vlogi pomožnega glagola za tvorbo prihodnjega časa.

⁴ Ter. rá:do 'z veseljem'.
⁵ Ter. 'nəme 'samo' (← furl. nome 'samo').

⁶ Ter. kontadi:n 'kmet' (← furl. contadin 'kmet').
⁷ Ter. bí:ujje 'cima krompirja, krompirjevka'.

T'je u jè:sen kontadì:n je veko'pu 'uon z zé:mje nja'a kampiær, an 'koš za ko'san a je zne'su damò:u. Zlùodjo je pù:stu bí:ujje, 'tej kə so b'lə dakò:rdo.⁸

Rabjà:no⁹ zlùodi se je uor'nu t'je u pa'ku, kər je vì:du, kə ni 'mu 'nəč.

Drù:o lięto vlà:žja¹⁰ se je s'pe poka'zu ospodà:r od te nì:ujje an zlùodi mo je 'jau, da mo 'će pomà:tə ko'pat, će tē:le 'bot mo je bięu dà:u 'tuə, kə je b'lo zrà:stlo pod zé:mjo. Mò:š mo je 'jau da 'ja, mo je 'dau ləpà:to tu ró:ke an je 'šu tu sięncə poči'uat.

'Kər je b'lo 'nəme za usjà:tə, te fù:rbast¹¹ mò:š je us'jau sie'rak.¹²

T'je u jè:sen je velo'mu panò:le¹³ debè:le tej brà:če¹⁴ an zlùodjo je pù:stu čəngə'je.¹⁵

'Te se je rab'ju an kontadì:n mə je 'jau: »Al nì:sə vię'du, kə mi mo'mo obutí:lo¹⁶ debè:lo an bí:stro muža'ne?«¹⁷

An a je pù:stu z us'tam od'pərtəx.

Hudič in kmet

Nek človek je pripravljal svojo njivo, da bi v njej posadil krompir. K njemu je prišel hudič in mu je dejal: »Če mi daš, kar prilze iz te njive, ti bom pomagal delati.« Ta mož mu je z veseljem dal lopato v roke in šel počivat v senco. Ko je zemlja čakala samo še na seme 'je bila pripravljena za

sajenje', je kmet posadil krompir. Poleti je hodil hudič gledat, kako je lepo rasla krompirjevka in se je smejal.

Jeseni je kmet izkopal iz zemlje svoj krompir in ga koš za košem znosil domov. Zlodeju pa je pustil krompirjevko, kot sta bila zmenjena.

Zlodej se je jezno vrnil v pekel, ker je videl, da ne more ničesar narediti.

Drugo leto spomladi se je spet prikazal gospodar njive in zlodej mu je dejal, da mu bo pomagal kopati, če mu tokrat da tisto, kar zraste pod zemljo.

Mož mu je dejal, da ja, dal mu je lopato v roke in šel v senco počivat.

Ko je bilo potrebno le še posejati, je kmet prebrisano posadil koruzo.

Jeseni je polomil koruzo, debelo kot roke, in zlodeju pustil le stebila.

Ta se je razjezil in kmet mu je dejal: »Ali nisi vedel, da imamo mi debelo obuvalo in bistre možgane?«

In ga je pustil odprtih ust.

V drugi zgodbi se hudič kot zli demon prikaže čudovitemu, toda ošabnemu in vzvišene-mu dekletu v podobi lepega črnolasega fanta. Ko dekletu ugotovi, s kom ima opravka, se po pomoč zateče k mami, ta pa k duhovniku. Dekletu oba predano pomagata, da se dokončno reši vpliva hudiča (Balloch 2018: 288–290).

Če liép mò:ro

Tlà:te¹⁸ pra'vəce,¹⁹ kə so liépo učí:le otro'ke an te mlá:de, nam jex so pra'vələ, kər smo xodí:lə x lontri:ne.²⁰

⁸ Ter. dakordo 'dogovorjen/-a/-o' (← it. d'accordo 'dogovorjeno').

⁹ Ter. rabjà:no 'jezno' (← furl. rabiāt, inrabiāt 'jezen').

¹⁰ Ter. vlà:žja 'spomladi' (← kor. vīlaž 'pomlad', izpeljanka iz vilázati, vilésti 'ven lesti'). Enaka pomenska motivacija je pri besedi vigred. Razvila se je iz *vygrędb, izpeljanke iz glagola *vygręsti 'ven iti', ki je sestavljen iz psl. *vy 'iz' in *gręsti 'iti'. Spomladi rastline prihajajo ven, tj. klijajo (*Spletni vir 3*: geslo vigred).

¹¹ Ter. fù:rbast 'prebrisan' (← it. furbo 'prebrisan').

¹² Ter. sie'rak 'koruza' (← kor. nem. Sirk 'rastlina Sorghum, koruzi podobna kulturna rastlina s podolgovratimi po-voščeniimi listi in lati z veliko semeni').

¹³ Ter. panò:la 'koruzni storž s koruzo' (← furl. panóle 'koruzni klas, koruzni storž').

¹⁴ Ter. brà:č 'roka' (← furl. brač 'laket, roka').

¹⁵ Ter. čəngə' 'koruzno steblo' (nejasno; ~ furl. cjanusse 'koruzno steblo').

¹⁶ Ter. obutí:lo 'obuvalo'.

¹⁷ Ter. muža'ne 'možgani', možgani so v subjivskem govoru terskega narečja srednjega slovničnega spola.

¹⁸ Ter. tlà:te 'ta tukaj'.

¹⁹ Terska beseda pra'vəca, pri kateri je viden premik naglasi za en zlog proti koncu besede v trozložnicah (primerjaj npr. še so pra'vələ 'so pravili') pokriva širše pomensko polje kot knjižna beseda pravljica, saj jo govorci terskega območja uporabljajo kot sopomensko besedi zgodba.

²⁰ Ter. lontri:na (← it. dottrina 'verouk'). Verouk so imeli pred ali po maši.

Je b'la na xci:²¹ liēpa tej²² sò:nce paj²³
braur'jasta²⁴ ... an supè:rba,²⁵ tej 'majd'na²⁶
drù:a xci:.

Je b'la si:mpər²⁷ pred špielnan,²⁸ kə se je
mè:rkata²⁹ an li:spala.³⁰

N'je³¹ mà:tə je je pra'vəla, kə belè:ča,³² rè:
an pri:de: je brú:nost,³³ kə nardi: d'naa³⁴
človiēka lí:ēpaa, ée'lix ni:ma d'naa
muzi:kəca³⁵ tej n'je.

O'na ni pošlu'shala, tà:ko je stà:la usè:lix pred
spielnan dó:yo čà:sa.

'Dan dà:n tu špielne je se je pərka'zu 'dan
liēp 'sin tu 'černo obliēčen: o'na a je
počè:la³⁶ bó:žat an uo'ritə: »'Če³⁷ liēp
mò:ro³⁸ ... 'kej kə me plažà:š³⁹ ... « an tà:ko
nap'rej. 'On se je posmie'xu⁴⁰ an tjonəka'da⁴¹
je 'šu u 'nəč, tej kə je pər'su 'yon z ní:ča.

'Ta xci: a je počè:la⁴² ča'kat pred špielnan ...

²¹ Beseda hči v terskem narečju poleg 'hči' pomeni tudi 'dekle'.

²² Ter. tej 'kot'.

²³ Ter. paj 'pa, ampak'.

²⁴ Ter. braur'jasta 'vzvišena' (← furl. braure 'hrabrost pogum, vzvišenost').

²⁵ Ter. supè:rba 'ošabna' (← it. superba 'ošabna').

²⁶ Ter. majd'na 'nobena' (← it., furl. mai 'nikoli, nikdar' + sln. edna (pslovan. *(j)edínъ 'en, eden')).

²⁷ Ter. si:mpər (← furl. simpri 'vedno, zmeraj').

²⁸ Ter. špielən 'ogledalo' (prim. nem. Spiegel 'ogledalo').

²⁹ Ter. mè:rkata (prim. nem. merken 'paziti, opazovati').

³⁰ Ter. li:spata < morda po premetu iz lipšati *'lepšati', to pa iz nar. primernika lipši za knjiž. lēpši, ali < *līčpati, to pa po progresivni asimilaciji iz *līčьbati, izpeljanke iz *līčьba, ki se ohranja v bolg. līdžba, češ. ličba 'ličenj' (Spletni vir 3).

³¹ Ter. n'je mà:tə 'njena mati'.

³² Ter. belè:ča 'lepota' (← furl. bielege, it. bellezza 'lepota').

³³ Ter. brú:man 'marljiv, priden' (← srvnem. vrum 'vrl, korigen, pobožen').

³⁴ Ter. d'naa < ednega; po izpustu glasu g in vokalni harmoniji (nenaglašeni e > a).

³⁵ Ter. muzi:kəc (← furl. music 'gobec' (pri živalih), fig. tudi 'obraz' + sln. -əc).

³⁶ Ter. počè:tə 'začeti'.

³⁷ Ter. ée 'kako' (← furl. ce 'kako').

³⁸ Ter. mò:ro 'črn, črnolas' (← it. moro 'črn, črnolas', furl. mōr 'črn, črnolas').

³⁹ Ter. plažà:tə 'biti všeč' (← furl. plasé 'ugajati, biti všeč').

⁴⁰ Ter. posmie'xatə se 'zasmejati se'.

⁴¹ Ter. tjonəka'da 'nenadoma, tedaj'.

⁴² Ter. počè:tə 'začeti'.

Kər je se je pərka'zu, je počè:la s'pe na'zaj
uori:tə: »'Če liēp mò:ro ... 'kej kə me
plažà:š, 'kuo⁴³ bəl dà:la ja za te miē't!«

»'Ja paj 'bəl 'tu⁴⁴ 'tuo du šic'o.«

An 'kar je jà:tə⁴⁵ te besie'de, mo se so
pərsta'vəle rój:je⁴⁶ or na la'ye.

'Ta xci: je počè:la se tré:stə tej ší:ba an
preštrà:šena u'sa je utek'la borlò:č⁴⁷ təx n'je
mà:me.

Mà:ma se je žé:nala, kər jo je vi'dala, tej ée
je b'la vi'dala še o'na zluō'dja.

Prej ko moriētə spe se polož'tə z zdrá:ujan,⁴⁸
za to xci: je š'lo 'yon veli:ko čà:sa an è:tu, tu
nje uá:sə, je biēu ospuōt, kə je diēlu u'bi
liēpo, kə je viēdu an z'nu⁴⁹ še⁵⁰ za
psikò:loga: 'on an má:ma je so pomà:lə se
venes'tə!⁵¹

Mà:ma je ni na'xala stà:t z ro'kə tu ro'ke: jo
je učí:la ší'uatə, ples'tə, zametà:tə⁵² k'rox,
prà:tə, čis'tətə, ku'xatə an ta xci: se ni paj
'maj 'vič pərsta'vəla⁵³ pred 'dan špielən.

⁴³ Ter. 'kuo 'kaj'.

⁴⁴ Ter. 'tu 'hotel'.

⁴⁵ Ter. jà:tə 'dejati, reči'.

⁴⁶ Ter. rój:je 'rogovi'.

⁴⁷ Ter. borlò:č 'kričē' (← furl. berlā 'kričati'); v terskem narečju se veliko rabi deležje oziroma deležijski polstav na -č, ki zaznamuje trajanje ali ponavljanje. Deležje na -č se v subijjskem govoru tvori tudi pri glagolih, pri katerih se v slovenskem knjižnem jeziku tvori deležji na -e ali -aje, npr. sub. smejuč : slov. knj. smeje, sub. jokuč : slov. knj. jokaje, sub. gleduč : slov. knj. glede, sub. skakuč : slov. knj. skakaje (Zuljan Kumar 2013: 240).

⁴⁸ Ter. moriētə se spe polož'tə z zdrá:ujan (moči se položiti z zdravjem 'spet ozdraviti, priti k sebi').

⁴⁹ Ter. je diēlu u'bi liēpo, kə je viēdu an z'nu (je delal bolj lepo, kot je vedel in znal 'je delal najboljše, kot je znal').

⁵⁰ V terskem narečju se členek še uporablja v pomenu člena 'tudi'.

⁵¹ Ter. beseda se venes'tə vsebuje psl. predpono *vy- 'iz' in pomeni 'izvleči se'.

⁵² Ter. zametà:tə (zametati) 'zamesiti'.

⁵³ Ter. pərsta'vəta se (pristaviti se) pomeni 'postaviti se'.

Kako lep črnolasec

Te pravljice, ki so bile poučne za otroke in mladostnike, so nam pripovedovali, ko smo hodili k verouku. Bilo je neko dekle, lepo kot sonce, toda vzvišeno in ošabno kot nobeno drugo dekle.

Vedno je bilo pred ogledalom, se opazovalo in ličilo. Njena mati ji je vedno govorila, da lepota pride in gre, da je marljivost tista, ki naredi človeka lepega, četudi nima takega obraza, kot je njen. Dekle ni poslušalo, ampak je vseeno stalo pred ogledalom dolgo časa. Nekega dne se je v ogledalu prikazal lep fant, oblečen v črno. Ona ga je začela božati in govoriti: »Kako lep črnolasec ... kako si mi všeč.« In tako naprej. On se je nasmehnil in nenadoma izginil v nič, tako kot je nič prišel.

Dekle je pred ogledalom začelo čakati ... Ko se je prikazal, je spet začela govoriti: »Kako lep črnolasec ... kako si mi všeč. Kaj bi jaz dala, da bi te imela.«

»Jaz pa bi hotel tvojo dušico.«

In ko je izrekel te besede, so se mu na glavi postavili rogovi.

Dekle se je začelo tresti kot šiba in kriče je stekla k svoji mami. Mama se je prekrizala, ko jo je videla, kot bi bila videla zlodeja tudi sama. Preden je to dekle ozdravelo, je preteklo veliko časa in v njeni vasi je bil duhovnik, ki se je trudil, kot je vedel in znal tudi kot psiholog: on in njena mama sta se dekletu pomagala izvleči. Mama ji ni nehala stati ob strani: učila jo je šivati, plesti, zamesiti kruh, prati, čistiti, kuhati in to dekle se ni nikoli več postavilo pred ogledalo.

Seznam kratic in krajšav:

furl. = furlansko,
it. = italijansko,
kor. = koroško,
nem. = nemško,
psl. = praslavansko,
ter. = tersko

VIRI IN LITERATURA

Literatura:

Balloch, B. 2018: *Lučice na oknah: naš svet pouan naposebnosti = Il nostro mondo pieno di meraviglia*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko = Cividale del Friuli: Circolo culturale [Ivan Trinko].

Faggin, G. 1985: *Vocabolario della lingua friulana 1-2*. Del Bianco editore: Udine.

Kropej, M. 2008: *Od ajda do zlatoroga: Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva.

Šlenc, S. 2006: *Veliki italijansko-slovenski slovar*. DZS: Ljubljana.

Zuljan Kumar, D. 2013: Neosebne glagolske oblike in gradnja podrednih stavkov v subjektivnem terskem govoru. *Jezikoslovni zapiski* 19, 237-254.

Spletni viri:

Spletni vir 1: Erat, J. 2008: *Furlansko-slovenski slovar*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici. <http://sabotin.p-ng.si/~jezik/furlanscina> (dostop: oktober 2020).

Spletni vir 2: *Grande Dizionario Bilingue Italiano-Friulano*. Udine: ARLEF. <https://arlef.it/it/grande-dizionario-bilingue-italiano-friulano> (dostop: oktober 2020).

Spletni vir 3: Snoj, M. 2009: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC, ZRC SAZU. Spletna različica iz leta 2015. <https://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar> (dostop: oktober 2020).

Razmišljanja o »novem« vsakdanjiku

Strah in meje v času epidemije

KATARINA ŠRIMPF VENDRAMIN

🏠 ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje

✉ katarina.srimpf@zrc-sazu.si

Izveček: Ukrepi v času epidemije covid-19 so prinesli občutenja in zaznavanja različnih meja, takšnih, ki so bile pred tem že porušene in zabrisane – meje države, meje regije, meje občine – ter novih ali vsaj manj zaznavanih – meje naših stanovanj in domov, nas samih in osebnega prostora. Zaznavanja različnih meja, pogojena s strahom, so postala v tem času stalnica in del vsakdanjika.

Ključne besede: epidemija, vsakdanjik, meje, nadzor, strah

Trenutno živimo v posebnih časih, čudnem stanju duha, polnem negotovosti in strahu, ki sta posledica epidemije virusa covid-19. Naše življenje zaznamujejo ukrepi, s katerimi vlade in epidemiologi poskušajo nadzorovati širjenje virusa, a istočasno z njimi vzbujajo tudi nelagodje in strah. To čustvo pogosto prevladuje v vsakdanjih pogovorih med ljudmi v času epidemije, sredi katere trenutno živimo. Sama sem ga zaznala tako v naključnih pogovorih z drugimi, kakor tudi v svojih lastnih odzivih. Izrazi, ubeseditve strahu so se, še posebej v t. i. prvem valu, v pogovorih pojavljali tako pogosto in na tako različne načine, da sem nanje postala bolj pozorna. Skozi prispevek bom tako poskusila pokazati, v kakšnih kontekstih sem to čustvo zaznavala in na kakšen način.

Strah je močno čustvo. Je odziv na zaznavanje grožnje ter ključni motivacijski dejavnik, ki ljudem in drugim vrstam omogoča preživetje (*Spletni vir 1*). Po drugi strani je strah ime, kot pravi filozof Zygmund Bauman, ki ga damo svoji negotovosti, nevednosti pri spopadanju z grožnjo (Bauman 2006: 2). V svoji knjigi na temo strahu je zapisal, da je strah najbolj grozljiv in strašljiv, kadar je »razširjen, razpršen,

nejasen, nevezan, nezasidran, prosto plavajoč, brez jasnega naslova ali vzroka; kadar nas preganja brez vidne rime ali razloga, ko je grožnja, ki bi se je morali bati, povsod, vendar je ni nikjer videti« (prav tam). In ravno te misli ubesedujejo strah, ki je vseprisoten sedaj, v času pandemije covid-19. Pravzaprav to ni nič nenavadnega, saj je epidemija uresničenje enega od večjih strahov današnje družbe, ki jo znanstveniki z različnih področij, od filozofije, sociologije in antropologije kulture, teologije, ekonomije, politike ter drugih, označujejo tudi kot »kulturo strahu« (Strahovnik 2012: 51). V takšni kulturi strah ni več samo čustvo ali odziv na percepcijo nevarnosti, ampak je postal kulturni idiom, s katerim izražamo naraščajoče nelagodje glede našega mesta v svetu (Füredi 2006: vii). Ta način delovanja dodatno krepi tudi popularna kultura oz. mediji, ki nas vsakodnevno bombardirajo z vizualnimi podobami in informacijami v filmih, oddajah in novicah o bližajočih se nesrečah in katastrofah, pa najsi bodo to človeškega ali naravnega vzroka (Füredi 2006: vii–viii).

V preteklosti so ljudje strah povezovali z jasno oblikovanimi grožnjami. Smrt, bolezen ali lakota so bile tiste konkretne in resnične

grožnje, ki so bile predmet strahov (Füredi 2006: 1). Danes pa se kot grožnjo oz. nevarnost vidi že samo občutenje strahu. Tako v »kulturi strahu prežechih nevarnosti nikoli ne zmanjka, možnosti za strahove so vedno nove in nove, od epidemij, pandemij, dodatkov v hrani, škodljivega sevanja, terorističnih napadov, nevarnosti, ki na nas prežijo za zidovi našega doma, računalniških črvov, ki bodo ustavili svet in podobno« (Strahovnik 2012: 52). V trenutni situaciji, ki jo doživljamo s pandemijo, pa so eksistencialni strahovi, torej strah pred smrtjo in boleznijo, združeni s kulturo strahu, kar se odraža v naših odzivih, delovanju in mišljenju.

Že ob hitrem premisleku lahko ugotovimo, da se čustvo strahu – v povezavi z življenjem v času pandemije covid-19 – pogosto pojavlja v kontekstu meja. Na eni strani telesnih meja nas samih in v odnosu do drugih, meja naših domov ter drugih ne tako fizičnih in otipljivih, občinskih, regijskih in državnih meja.

Če najprej pogledamo občutek strahu v povezavi z nami samimi. Strah pred lastno okužbo nas je v tem »korona času« pripravil tudi do različnih včasih na videz bizarnih dejanj. Opustili smo rokovanje,¹ nosimo maske

in si zakrivamo obraz, temeljito si umivamo roke, če naštejemo samo tista dejanja, ki najbolj zaznamujejo ta čas. V začetku leta nas je večina v strahu pred okužbo mrzlično kupovala razkužila in zaščitne maske, strah oz. skoraj že panika je povzročila, da je npr. sredi februarja v Novi Gorici in okolici zmanjkalo obojega, in to še preden je bil sploh zabeležen prvi primer okužbe v Sloveniji. Za zaščito lastnega telesa smo razvili tudi telesne tehnike, kot je npr. odpiranje vrat in pozdravljanje s komolcem, sezivanje brez dotikanja, potiskanje nakupovalnega vozička z dvema prstoma itn. Da bi zaščitili lastno telo, s(m)o ob prihodu iz

¹ Današnji stisk roke ima zelo dolgo prazgodovino in kaže, da sega vsaj 3000 let nazaj, ko je bil prvič upodobljen na starogrških reliefih in na nagrobnikih. Po večini je bilo rokovanje v preteklosti povezano z namenom posredovanja miroljubnih namenov med oboroženimi moškimi. Z odprtjem desne roke z odprto dlanjo so lahko dokazali, da niso oboroženi. Tudi gibanje rok gor-dol in tresenje je bilo videti kot način razkritja orožja, morebiti skritega v rokavu. Po raziskavah zgodovinarjev pa rokovanje kot vsakdanja gesta pozdrava in sprejemanja sega v 16. stoletje. Kljub temu pa je bilo rokovanje v elitnih krogih pred letom 1800 večinoma neznano ali pa strogo omejeno na prijateljske kroge (*Spletni vir 3*).

Meja med Gorico in Novo Gorico (Trg Evrope, april 2020) v času prvega vala epidemije (foto: Š. Ledinek Lozej).

trgovine počeli stvari, ki jih sicer nismo, kot razkriva naslednji zapis: *»Ko sem prišel domov, sem se najprej slekel do golega, oblačila vrgel v pranje in se stuširal z vročo vodo. Skušal sem odplakniti morebitne viruse, ki bi se lahko prebili do kože. Vsi deli telesa, s katerimi sem se v trgovini dotaknil česarkoli, so se mi zdeli onesnaženi, nečisti«* (Podjed 2020: 13). Počeli smo in še počnemo marsikaj, da zaščitimo meje lastnega telesa v upanju, da se izognemo okužbi.

Čeprav nam epidemiologi in zdravniki že ves čas govorijo, da je fizična distanca eden od temeljnih ukrepov za preprečevanje in zajezitev okužb z virusom covid-19, pa se v upoštevanju tega priporočila in drugih dejanjih v kontekstu vsakodnevnega življenja kaže strah pred drugimi oz. pred potencialno okuženimi drugimi ljudmi, ki jih srečujemo. V začetku leta, v februarju, ko v večjem delu Slovenije virus covid-19 še ni bil glavna tema pogovorov in s(m)o ljudje ob zahodni meji že z osuplostjo spremljali dogajanje na drugi strani, v Italiji, ter z grozo poslušali o številu okuženih in poročilih in opozorilih tamkajšnjih zdravnikov, ki so svoje delo primerjali z delom v vojnih razmerah, sem sama občasno v pogovorih že zaznala, da je v ljudeh naraščal strah, strah pred stikom s sosedi Italijani, strah pred boleznijo. Virus se je namreč nevarno bližal. Devedega marca, ko so nato v Italiji razglasili karanteno za ves severni del države, tudi sosednjo pokrajino Furlanijo-Julijsko krajino, so Italijani, ki so bili sicer dobrodošli in zaželeni gosti krajev ob meji, naenkrat postali nezaželeni. To se ni odražalo samo v pogovorih, ampak tudi v dejanjih. Tako sva imela z možem ob povratku iz službe priložnost opazovati nenavaden prizor ob lokalnem bencinskem servisu, ki stoji tik ob meji. Množica Italijanov se je, ne meneč se za karanteno, ki jo je odredila njihova država, in očitno ob obilju prostega časa, namenila napolniti gorivo v svoje avtomobile kot po navadi preko meje. Ker so s tem resno ovirali promet, je tja prišla tudi policija.

Da so nezaželeni gosti, je jasno kazal besen policist, ki je sredi križišča jezno krilil in pošiljal voznike z italijanskimi registrskimi tablicami domov: *»Andate a casa! Pojdite domov!«* je kričal. A nelagodje v odnosu do Italijanov se je čutilo že nekaj tednov prej. Ko so italijanski mediji začeli navajati podatke o okuženih v bližnjih krajih v Furlaniji-Julijski krajini, so na Goriškem organizatorji pričeli množično odpovedovati dogodke. Tudi Raziskovalna postaja ZRC SAZU bi morala 27. februarja imeti predstavitev nove številke revije *Izvestja*, a med ljudmi se je že čutilo nelagodje in strah. Tako smo tudi sodelavke Postaje iz Ljubljane dobile priporočilo, naj se dogodek odpove, in sicer z razlago, da smo tukaj bližje meji in tako teoretično bolj izpostavljeni virusu. A tudi sicer so se ljudje takrat že spraševali, ali je virus res že med nami, so ga v mesto morda že prinesli Italijani, ki so vsakodnevno prihajali v novogoriške trgovine, lokale, gostilne, ali je virus morda prinesel kdo, ki hodi čez mejo na delo. Med ljudmi se je čutil strah pred »drugim«, ljudmi izza meje.

S povečanjem števila okužb tudi v Sloveniji se je strah pred tistimi »drugimi«, ki bi lahko bili vir okužbe, prenesel na slehernika. Tudi sama sem podlegla temu strahu. Zadnji vikend februarja, ko sem šla na neko prireditev, sem imela nenavaden, neprijeten občutek. Strah me je bilo. Strah, da se bom na prireditvi okužila. Kaj pa, če sem že okužena, kaj, če bom jaz okužila nekaj 100 ljudi, ki bodo z mano v istem prostoru? Še bolj izražen strah pred »drugim« je opisal antropolog Dan Podjed (2020) v knjigi z avtoetnografskimi zgodbami svojega vsakdanjika med pandemijo covid-19. Izkušnja strahu, ko je med potjo do mlekomata srečal neznanca, ga je toliko pretresla, da jo je zapisal: *»Preden sem se odpravil ven, sem si nadel hlače, trenerko in bundo ter si na glavo poveznil slušalke ter čeznje potegnili še kapuco. Tako sem se skušal vidno in zvočno izolirati od okolice in preprečiti, da bi me na cesti kdorkoli spoznal in začel prijatelj-*

ski klepet. // Kako nas bo strah preoblikoval? In kdo bodo zaslužkarji nove pandemije, ki nas je spremenila v zapečkarje namesto v zombije? O tem sem razmišljal med poslušanjem zgodbe in v mraku opazil postavo, ki se je iz daljave pomikala proti meni. Skoraj prepričan sem bil, da je možki. Začel sem se umikati na eno stran pločnika, da bi se mu izognil. Tudi on se je začel pomikati, in to na isto stran pločnika. Umaknil sem se na drugo stran. On tudi. Postal sem živčen, saj me je skrbelo, da bi lahko – če bi šlo tako naprej – trčila in se dotaknila drug drugega. V teh dneh to seveda ni priporočljivo. Ko sva bila le še tri, morda štiri metre narazen, sem ga pogledal in zaznal strah tudi v njegovih očeh. // Ko sem prižvenketal do mlekomata, me je oblival hladen pot. Strah, strah, strah ...» (Podjed 2020: 39–41).

Že označevanje virusa kot kitajski virus ali virus iz Vuhana ter posledična nezaupljivost do Azijcev (Spletni vir 3), kasneje pa v povezavi z večjim izbruhov v Italiji tudi do Italijanov ter nato do tistih, ki so šli v začetku leta na smučanje v Italijo, sedaj pa predvsem naše distanciranje in vzdrževanje fizične/socialne distance oz. meje do vseh, jasno odražata strah do »d drugega«. Ta, pogosto manjvredni »drugi«, ki nam sicer služi za konstruiranje in razumevanje lastne identitete skozi opazovanje njihove drugačnosti (Gingrich 2004; Giddens 2005), v tem času ni toliko drugačen v svojem obnašanju, ampak je potencialni vir okužbe in zato nevaren.

V tem času niso aktualne samo telesne in socialne meje, ampak so sprejeti ukrepi v nas spet vzbudili tudi občutek za meje, ki so bile pred tem že porušene ali povsem nepomembne – meje občin, meje regije, meje države. Z vladnimi odloki so politiki z namero zajezitve širjenja virusa prepovedali prehajanje teh meja in če nam pred tem meje občin in meje regij niso bile povsem jasne in se prehajanja le-teh pogosto nismo niti zavedali, smo sedaj morali te meje ozavestiti. Vsi smo

se tako v nekem trenutku spraševali: »Kje bo (lahko) kontrola? Ali sploh imam zadosten razlog, da grem iz občine?« Ne samo prepoved prehajanja občinskih meja, dodaten strah in nemir (je) med ljudmi vnaša(lo) tudi »zapovedano« sledenje izjemam in izpolnjevanje potrdil za prehode občinskih meja, saj nam (je) za neupravičen prehod grozi(la) kazen.

Od začetka 90. let 20. stoletja je Evropska unija gradila idejo o svetu brez nacionalnih meja, toda današnja realnost je povsem drugačna. Sicer so se že pred pandemijo korona virusa zaradi različnih vzrokov, od terorističnih napadov, do migracijskih kriz, začele ponovno vzpostavljati meje, graditi zidovi in dvigovati ograje (Donnan in drugi 2018: 344–245), a šele leto 2020 je prineslo nazaj vso težo državnih meja. Mejna kontrola, potni listi in fizično zapiranje meja so (spet) postali del (nove) realnost, ki je bila vzpostavljena z namenom preprečevanja širjenja okužb.

Sama živim v občini, ki je kot nekakšen polotok sredi italijanskega ozemlja, zato je zaprtje meje v prvem t. i. *lock-downu* še posebej vznemirilo ljudi. Vznemirilo je predvsem kmete, ki obdelujejo zemljo na obeh straneh meje. V začetku leta so se tako spraševali, ali bodo letos lahko do konca obrezali vse svoje trte in pozneje pobrali sadje. Tudi vsi tisti, ki so dnevno hodili v službe v Italijo, so bili vznemirjeni, saj v občini ni ostal odprt niti en mejni prehod, do najbližjega odprtega pa je pol ure vožnje iz glavnega kraja občine. Prav tako pa je ta odlok pomenil, da lahko iz občine prideš samo po dveh cestah, kajti vse ostale poti iz občine vodijo čez mejne prehode z Italijo.

Zaprtje državne meje oziroma njen poostreni nadzor pa se ni dotaknil samo prebivalcev obmejnih območij, ampak tudi drugih, saj so ukrepi mnogim onemogočali stik z družinami, prijatelji in partnerji, tudi v času, ko so bile »notranje meje« prosto prehodne. Strah pred posledicami, ki bi sledile neupoštevanju zakonskih določil, ki so omejevala prehod nacionalne meje, pa so pripeljale tudi do racio-

nalnega iskanja rešitev z namenom upoštevanja predpisov in istočasno ohranjanja čezmejnih stikov. Tako mi je prijatelj pripovedoval o svojih izkušnjah z mejami, v katerih se jasno izrazi strah pred uradnim postopkom na meji in morebitnimi posledicami: »Saj veš, da je M. na Hrvaškem. Prvič ko sem šel k njemu, sva šla v toplice, samo zato, da sva dobila dokazilo, saj veš za potrdilo. In potem se sprašuješ, kaj je tega treba. Lahko bi bila doma in bi srečala samo njegove starše, tako pa sva bila tam v hotelu na samopostrežnem zajtrku, kjer se nihče ni držal priporočil, in v termah, v bazenu. Koliko ljudi je v bazenu z maskami!?! Potem sva se pozanimala. In za vsako, ko sem šel k njemu mi je napisal potrdilo, kot dokazilo, da nisem bil v Srbiji, da ne bi dobil karantene. // Prvič, ko sem šel čez, sem bil ves prestrašen, nisem vedel, kaj me čaka. Sicer so večinoma zamahnili z roko. // Avgusta, ko sem se vračal, pa sem dobil odločbo za karanteno. Sicer so bili prijazni in profesionalni. Me je na meji vprašal, kako to, da sem ostal, in ko sem rekel, da zaradi partnerja in družine, s katero se zaradi situacije nismo videli že pol leta, je bil razumevajoč in človeški« (Terenski zapis 9. 11. 2020).

Sklep

Vsa naša dejanja in zgodbe ter povečan občutek strahu, ki so posledica pandemije covid-19, lahko do neke mere razumemo kot posledice fluidnega strahu, kot ga je opredelil Bauman – ki je eno svojih zadnjih javnih predavanj imel v okviru festivala eStoria leta 2015 v Gorici. To je strah brez očitnega vira, izpeljani strah, ki je posledica ponotranjenja vizije sveta, ki vključuje negotovost in ranljivost (ki se vzbudi zaradi pomanjkanja zaupanja v razpoložljive obrambe in ne zaradi obsega ali vrste dejanskih groženj). Kajti svet je »poln nevarnosti, ki lahko kadar koli udarijo z malo ali nič opozorila // v primeru nevarnosti pa je malo možnosti za pobeg ali uspešno obrambo« (Bauman 2006: 3). In čeprav realna gro-

žnja v virusu covid-19 obstaja ter jo je potrebno jemati resno, pa dodaten strah med ljudmi spodbujajo tudi medijske objave, ki nam z novicami, kot so: koliko ljudi je bilo tisti dan na testu pozitivnih, koliko jih je umrlo, v kateri občini je največ okuženih, ves čas sporočajo, da nas pravzaprav mora biti močno strah, saj našo varnost, blaginjo in celo življenja na vsakem koraku spremljajo prežeče nevarnosti (Füredi 2006, 23–50, Strahovnik 2012: 54).

Svoj doprinos k povečanemu občutku strahu imajo tudi politične odločitve. Bauman nas v tej zvezi opozarja na načine, kako se sodobna država, sicer že pred pandemijo covid-19, predstavlja kot sposobna obvladovati strah tako, da državljanse varuje pred nepredvidljivimi grožnjami za njihov obstoj, tudi z dvigom meja. Sam je bil prepričan, da je država v tem pogledu v veliki meri propadla ter je sama spodbudila nove strahove, hkrati pa je skušala odgovornost za obvladovanje tveganj prenesti na področje posameznika (Bauman 2006: 6). Na primer država, ki je našla svoj razlog za strah, državljanse prisili v poslušnost v zameno za domnevno zaščito pred grožnjami za njihov obstoj. In ker so te obljube zaradi različnih razlogov nerealne, je dolžna preusmeriti poudarek »zaščitite pred strahom« iz nevarnosti za socialno varnost na nevarnosti za osebno varnost. Tako boj proti strahovom prenese »navzdol« na področje individualnih »življenjskih politik« vsakega posameznika (Bauman 2006: 4). To so vsekakor mehanizmi, ki jih lahko spremljamo v obdobju te pandemije. Vendar pa »politike strahu« v kontekstu korona krize ni mogoče preučevati samostojno, ampak jo je treba predstavljati kot večplastno in prepleteno s kompleksnim izzivom sodobne liberalne demokracije (*Spletni vir 1*). Pa vendar zgodbe ljudi o njihovem doživljanju vladnih ukrepov, ki so tudi pod vplivom »politik strahu«, tudi v kontekstu meja, širijo naše razumevanje meja in mejnih praks onstran institucionalnih diskurzov. Pripovedi o (političnih) mejah in doživljanju ljudi v času pande-

mije nam namreč razkrivajo stališča do preteklih dogodkov in njihovih posledic, ki ne sledijo nujno uradni zgodovini ali političnim diskurzom (*Spletni vir 2*), in jih je zato toliko vredneje preučiti.

Danes, ko pišem ta prispevek, smo sredi t. i. drugega vala in vnovičnega *lock-downa*, z istimi oz. podobnimi ukrepi kot prvič. Od pomladi do sedaj, ko smo v mesecu novembru, smo se dodobra spoznali z emocijami strahu in nelagodja. Strah, ki ni samo individualno čustvo, ampak ga lahko razumemo tudi kot kolektivno, družbeno izkušnjo (*Spletni vir 2*) je, kot se zdi, s pandemijo ves svet spremenil v enotno afektivno skupnost, prepojeno s strahom, ki bo/je nekatere zaznamoval bolj in druge manj, posledice te emocije pa se bodo (lahko) čutile še dolgo po obdobju izrednega stanja (Badurina 2020: 131). Se ga bomo lahko znebili ali bo to čustvo v tem času dodobra preoblikovalo našo družbo? Ne vem. A že sedaj je jasno, da je realna nevarnost tega virusa globoko biosocialna in vpliva na naša telesa, um in skupnost ter da si bomo to obdobje še dolgo zapomnili, tudi zaradi čustev, kot sta strah in negotovost. Kajti spomini se naravno prepletajo s čustvi in značilno je, da si posamezniki pogosto zapomnijo čustvene dogodke bolj kot nečustvene. Močna čustva, kot je tudi strah, v povezavi s pomembnimi epizodami v življenju pa je težko ali nemogoče pozabiti (*Spletni vir 2*). Zato bodo »korona zgodbe«, telesne tehnike in druge prakse in rituali, ki so nastali v tem obdobju, še dolgo odmevali med nami in bodo vir preučevanja različnih raziskovalcev.

VIRI IN LITERATURA

Literatura:

Badurina, N. 2020: Strah: društveno pamčenje i (ne)narativni odpor. V: *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* let. 57, št. 1, 131–133.

Bauman, Z. 2006: *Liquid Fear*. Cambridge, Malden: Polity Press.

Donnan, H., B. Thomassen in H. Wydra 2018: The political anthropology of borders and territory: European perspectives. V: Wydra H. in B. Thomassen (ur.), *Handbook of Political Anthropology*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 344–359.

Füredi, F. 2006: *Culture of fear revisited: risk-taking and the morality of low expectation*. London, New York: Continuum International Publishing Group.

Giddens, A. 2005: *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Stanford: Stanford University Press.

Gingrich, A. 2004: Conceptualising Identities: Anthropological Alternatives to Essentialising Difference and Moralising about Othering. V: Baumann G. in A. Gingrich (ur.), *Grammars of Identity / Alterity: A Structural Approach*. New York: Berghahn Books.

Podjed, D. 2020: *Antropologija med štirimi stenami: spoznavanje družbe in sebe med pandemijo*. Ljubljana: Založba ZRC.

Strahovnik, V. 2012: Kultura strahu in kultura (za)upanja. V: Juhant J., V. Strahovnik in B. Žalec (ur.), *Kako iz kulture strahu?: tesnoba in upanje današnjega človeka*. Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, str. 51–62.

Spletni viri:

Spletni vir 1: Degerman, D., M. Flinders in M. T. Johnson 2020: In defence of fear: COVID-19, crises and democracy. V: *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. <https://doi.org/10.1080/13698230.2020.1834744> (dostop: 22. 10. 2020).

Spletni vir 2: Lauren, K. 2012: Fear in Border Narratives: Perspectives of the Finnish-Russian Border. *Folklore*. V: *Electronic Journal of Folklore* let. 52, 39–62. <http://www.folklore.ee/folklore/vol52/lauren.pdf> (dostop: 22. 10. 2020).

Spletni vir 3: Oxlund, B. 2020: An Anthropology of the Handshake. V: *Anthropology Now* let. 12, 39–44. <https://doi.org/10.1080/19428200.2020.1761216> (dostop: 22. 10. 2020).

Spletni vir 4: Reny, T. T. in Matt A. B. 2020: Xenophobia in the time of pandemic: othering, anti-Asian attitudes, and COVID-19. V: *Politics, Groups, and Identities*, 1–24. <https://doi.org/10.1080/21565503.2020.1769693> (dostop: 28. 5. 2020).

Poročilo o delu

sodelavcev ZRC SAZU, Raziskovalne postaje
Nova Gorica od 1. 1. 2020 do 31. 12. 2020

PERSONALNI SESTAV

V letu 2020 so strokovno in raziskovalno delo na ZRC SAZU, Raziskovalni postaji v Novi Gorici (dalje RP) opravljali: doc. dr. **Danila Zuljan Kumar** (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, koordinatorka delovnih aktivnosti na RP); dr. **Jasna Fakin Bajec** (Inštitut za kulturne in spominske študije); dr. **Katarina Šrimpf Vendramin** in doc. dr. **Špela Ledinek Lozej** (Inštitut za slovensko narodopisje); dr. **Petra Testen Koren** (Inštitut za kulturno zgodovino, polovično sodelavka Filozofske fakultete); pridr. prof. dr. **Neva Makuc** in dr. **Petra Kolenc** (Zgodovinski inštitut Milka Kosa); dr. **Alenka Di Battista** (konservatorica ZVKDS, OE Nova Gorica, do 30. 4. 2020 v dopolnilnem delovnem razmerju na ZRC SAZU) in **Klavdija Figelj** (do 30. 4. 2020) (Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta) ter prof. dr. **Branko Marušič**, znanstveni svetnik v pokojju.

GOSTOVANJA NA UNIVERZAH IN OSTALIH RAZISKOVALNIH INŠTITUCIJAH

Danila Zuljan Kumar:

Od 1. 1. do 31. 1. 2020 je gostovala na Univerzi v Padovi, Oddelku za jezikovne in literarne študije.

PEDAGOŠKO DELO NA UNIVERZI V NOVI GORICI

Neva Makuc:

V okviru programa Kulturna zgodovina na Fakulteti za humanistiko je nosilka predmetov *Uvod v študij zgodovine* in *Zgodovina historiografije*.

Petra Testen Koren:

V okviru programa Kulturna zgodovina na Fakulteti za humanistiko je v poletnem semestru 2019/2020 izvajala seminar/vaje pri predmetu *Kulturna zgodovina slovenskega prostora*.

PEDAGOŠKO DELO NA PODIPLOMSKI ŠOLI ZRC SAZU

Špela Ledinek Lozej:

V okviru modula Slovenske študije – tradicija in sodobnost je nosilka predmeta *Dediščine, dedišinski procesi in prakse*.

MENTORSTVO

Danila Zuljan Kumar:

Mentorica mladi raziskovalki Urški Vranjek Ošlak na doktorskem študiju v okviru ZRC SAZU, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša.

Špela Ledinek Lozej:

Mentorica Mancil Filak na doktorskem študiju na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo (v okviru Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).

ČLAN KOMISIJE

Danila Zuljan Kumar:

Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko: mentorica Tanji Maučec pri diplomskem delu *Botanična terminologija v govoru vasi Šempas* (zagovor: 15. 7. 2020).

Neva Makuc:

Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko: članica Znanstvenega sveta študijskega programa Humanistika III. stopnje.

Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko: članica komisije za zagovor diplomskega dela študenta programa Kulturne zgodovine.

PREDAVANJA, REFERATI NA KONFERENCAH IN SIMPOZIJH

Jasna Fakin Bajec:

Western Kentucky University (ZDA), 18.–19. 8. 2020: predavanje *Landscape Perception and Traditional Knowledge for Sustainable Development of UNESCO Skocjan Caves Area, Slovenia* (prispevek nastal v sodelovanju z raziskovalci iz Mreže univerz Parka Škocjanske jame) in sovedenje spletne delavnice *Significance of Cultural Heritage in Karst Management: 2030 Agenda for Sustainable Development* (skupaj z D. Kranjc iz Parka Škocjanske jame) na spletni mednarodni konferenci *Conservation of Fragile Karst Resources: A Workshop on Sustainability and Community in support of UNESCO science programs*.

Ljubljana, 27. 10. 2020: predavanje *Kulturna dediščina, skupnost, EU projekti in lokalni razvoj* v okviru predmeta *Etnološke regionalne raziskave Slovenije* (2. stopnja, 1. letnik) na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, UL.

Gorica (Italija), 13. 11. 2020: predavanje *Kulturna dediščina – medij za sodelovalne in prijateljske odnose med skupnostmi* na 55. Incontro Culturale Mitteleuropeo, *Humanitas: Arte, Kultur, Sožitje, Tiara, Mosaico, (Mittel)Europeo*, v organizaciji Instituta per gli incontri culturali Mitteleuropei.

Špela Ledinek Lozej:

Koper in Indianapolis (ZDA), 30. 6. 2020: predavanje *Camino as sacred journey?: some reflections from Slovenia* na spletni konferenci *Sacred Journeys* v organizaciji Fakultete za turistične študije Turistica Univerze na Primorskem in Univerze v Indiani (skupaj z N. Rogelja Caf).

London (Združeno kraljestvo), 30. 8. 2020: predavanje *Slovenian foodways: Heritage-making at the crossroads of the Alps, the Mediterranean, the Pannonian Basin and the Balkan Peninsula* na 5. bienalni konferenci Association of Critical Heritage Studies (ACHS) *Futures* v organizaciji Univerze v Londonu.

Ljubljana, 9.–15. 11. 2020: *Mleko, kafe in sir: Razmislek o vizualni etnografiji*. Predavanje in etnografski film na posvetu *Vidiki vizualne etnografije v Sloveniji* v okviru Dnevov etnografskega filma 2020.

Neva Makuc:

Nova Gorica, Grad Kromberk, 18. 2. 2020: predavanje *Goriška v novem veku – identiteta večjezične in obmejne dežele* v organizaciji Goriškega muzeja.

Petra Testen Koren:

Trst (Italija), 24. 1. 2020: prispevek z naslovom *Trst/Trieste and (Slovene) servants after World War I* na mednarodni konferenci *Women and post-war transitions: work* v okviru projekta EIRENE (skupaj z A. Cergol Paradiž) na Università degli studi di Trieste, Dipartimento di studi umanistici. Ljubljana, Dvorana Slovenske matice, 2. 9. 2020: prispevek z naslovom *Beneške »dikle« v Matajurju (1950–1973)* na *Posvetu o Simonu Rutarju in Beneški Sloveniji*.

Katarina Šrimpf Vendramin:

Zagreb (Hrvaška), 28. 9. 2020: prispevek z naslovom *Kategorizacija humornega korona gradiva - metodološki izzivi* na mednarodni konferenci *COVID-19 u humanističkoj perspektivi: mutacije straha i kulturne promjene* na Institut za etnologiju i folkloristiku v Zagrebu.

Danila Zuljan Kumar:

Ljubljana, Dvorana Slovenske matice, 2. 9. 2020: prispevek z naslovom *Mladi in slovenska identiteta v Beneški Sloveniji* na *Posvetu o Simonu Rutarju in Beneški Sloveniji*.

Novo mesto, Knjižnica Mirana Jarca, 17. 9. 2020: prispevek z naslovom *Bajeslovna bitja Terskih dolin = Mythic creatures of the Ter valleys* na mednarodnem znanstvenem simpoziju *Večnaslovniška odprtost pravljic*.

IZOBRAŽEVALNE DELAVNICE IN OKROGLE MIZE**Jasna Fakin Bajec:**

Ajdovščina, april–maj 2020: izvedba (video-učne ure) izobraževalnega programa *Kulturna dediščina na razpotju med lokalnimi in kulturnimi procesi in medkulturnimi praksami* za dijake 3. letnikov gimnazije Srednje šole Venca Pilon (skupaj z M. Lemut Bajec).

Sežana, 10. 1. 2020: vodenje delavnice *O kulturni dediščini skozi svet sodobne tehnologije*, program ekonomski tehnik, pri predmetu *Robotika*.

Ajdovščina, 8. 10. 2020: Osnovna šola Šturje: predavanje *Gastronomski turizem in dediščina kulinarike v Zgornji Vipavski dolini* pri izbirnem predmetu *Turistična vzgoja*. Pomoč učencem pri pravi raziskovalne naloge za program *Turizmu pomaga lastna glava* Turistične zveze Slovenije.

Občina Komen, 24. 10. 2020: predavanje *Kulturna dediščina kraške gmajne* in soorganizacija spletne delavnice *Dediščina in etnobotanika kraške gmajne* (v sodelovanju s Društvom Planta) v okviru kulinaričnega festivala *Mesec kraške kuhinje* in čezmejnega projekta Kaštelir.

Občina Komen, 21. 11. 2020: predavanje *Kraška zelišča in užitne divje rastline v življenjskih in letnih šegah in navadah* ter soorganizacija spletne delavnice *»Za vsako bolezen rožca raste«; o uporabi zelišč in divjih rastočih rastlin nekoč in danes* (v sodelovanju z Društvom Planta) v okviru kulinaričnega festivala *Mesec kraške kuhinje* in čezmejnega projekta Kaštelir.

Petra Kolenc:

Ljubljana, Slovenska matica, 2. 9. 2020: soorganizacija znanstvenega simpozija o Simonu Rutarju in Beneški Sloveniji (skupaj z D. Zuljan Kumar in Slovensko matico).

Špela Ledinek Lozej:

Park Julijskih Predalp (Italija), 8. 6. in 16. 6. 2020: virtualna delavnica v okviru projekta 100 % lokalno (skupaj s C. Luminatijem in F. Teston).

Bohinj in Triglavski narodni Park, 9. 6. in 16. 6. 2020: virtualna delavnica v okviru projekta 100 % lokalno (skupaj z M. Godina Golija, C. Luminatijem, E. Logar in F. Teston).

Ljubljana (ZRC SAZU), 22. 1. 2020: soorganizacija okrogle mize *Benečija, tako blizu in tako daleč* (skupaj z M. Bofulin in J. Ježovnikom).

Ljubljana (ZRC SAZU), 5. 2. 2020: soorganizacija in sodelovanje v razpravi o ustanovitvi telesa za etična vprašanja v raziskovanju (skupaj z R. Benčinom in M. Urbanc).

Ljubljana (ZRC SAZU), 12. 11. 2020: soorganizacija virtualnega dogodka *Znanost – med raziskovalno integriteto in plagiatorstvom* (skupaj z R. Benčinom, M. Pečetom, A. Pogačnikom, M. Seručnikom in M. Urbanc).

Danila Zuljan Kumar:

Ljubljana, Slovenska matica, 2. 9. 2020: soorganizacija znanstvenega simpozija o Simonu Rutarju in Beneški Sloveniji (skupaj s P. Kolenc in Slovensko matico).

Vila Vipolže, 19. 11. 2020: organizacija in izvedba virtualne okrogle mize z naslovom *Vloga kulture in umetnosti v izrednih razmerah* (v sklopu Gradnikovih večerov 2020).

PREDSTAVITVE, GOVORI IN DRUGI JAVNI NASTOPI

Alenka Di Batistta:

Nova Gorica, 19. 8. 2020: predstavitev žepnice *Občinska stavba v Novi Gorici* in voden ogled po občinski stavbi v okviru prireditve *Knjižnica pod krošnjami*.

Nova Gorica, 26. 8. 2020: sodelovanje pri predstavitvi žepnice *Občinska stavba v Novi Gorici* (skupaj z K. Mohar, S. Kerševanom in K. Kosič).

Jasna Fakin Bajec:

Komen, 14. 2. 2020: Govor na občinski proslavi ob spominu na požig Komna, Branika, Divč, Tomačevice in Malega Dola ter izgon krajanov v Nemčijo pred 76 leti.

Petra Kolenc:

Nova Gorica, 22. 12. 2020: predstavitev 44. številke *Goriškega letnika: zbornika Goriškega muzeja* (skupaj z A. Ferleticem in T. Gerbec) na Gradu Kromberk, Goriški muzej.

BIBLIOGRAFIJA

Alenka Di Batistta:

Bibijana (Biba) Bertok. V: *V ospredje: pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja*, Ljubljana 2020, str. 24–29.

Dušana Šantel Kanoni. V: *V ospredje: pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja*, Ljubljana 2020, str. 180–185.

Ljerka Finžgar. V: *V ospredje: pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja*, Ljubljana 2020, str. 66–71.

Ravnikarjevi stanovanjski bloki v Novi Gorici. Ljubljana: Založba ZRC, 2020 (v tisku).

Klavdija Figelj:

Meblo, the Contemporary Design that Built the Identity of the City. V: Mohar, K., B. Vodopivec (ur.), *Mapiranje prostorov modernističnih mest v kontekstu načel CIAM-ove Atenske listine: zbornik prispevkov Mednarodne konference projekta Mapiranje urbanih prostorov slovenskih mest v zgodovinskem okviru: Nova Gorica in njeni konteksti*, Nova Gorica, 11.–13. marec 2020 = *Mapping the*

spaces of modernist cities within the context of CIAM's Athens charter: proceedings of the International Conference of the Project Mapping the Urban Spaces of Slovenian Cities from the Historical Perspective: Modernism in Nova Gorica and its Contexts, Nova Gorica, March 11–13, 2020. 1. e-izd. Ljubljana: Založba ZRC. 2020, 142–155, spletni vir: <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/1912/7929/1202-2>.

Meblo, the Contemporary Design that Built the Identity of the City. V: *International Conference Mapping the Spaces of Modernist Cities within the Context of CIAM's Athens Charter: Programme and Abstracts = Mednarodna konferenca Mapiranje prostorov modernističnih mest v kontekstu načel CIAM-ove Atenske listine: program in povzetki*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2020, spletni vir: https://uifs.zrc-sazu.si/sites/default/files/programska_ng_web_ok.pdf, str. 20.

Judovsko pokopališče v Rožni Dolini. V: Seražin, H. (ur.), *Umetnost na stičišču kultur: Mestna občina Nova Gorica*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 92–95.

Nastanek Nove Gorice. V: Seražin, H. (ur.), *Umetnost na stičišču kultur: Mestna občina Nova Gorica*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 122–127.

SNG Nova Gorica in Goriška knjižnica Franceta Bevka. V: Seražin, H. (ur.), *Umetnost na stičišču kultur: Mestna občina Nova Gorica*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 134–139.

Cerkev Kristusa Odrešenika. V: Seražin, H. (ur.), *Umetnost na stičišču kultur: Mestna občina Nova Gorica*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 140–143.

Stanovanjska gradnja. V: Seražin, H. (ur.), *Umetnost na stičišču kultur: Mestna občina Nova Gorica*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 144–149.

Industrijska kulturna dediščina. V: Seražin, H. (ur.), *Umetnost na stičišču kultur: Mestna občina Nova Gorica*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 150–153.

Slikarstvo po drugi svetovni vojni. V: Seražin, H. (ur.), *Umetnost na stičišču kultur: Mestna občina Nova Gorica*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 162–167.

Jasna Fakin Bajec:

Vključevanje skupnosti v razvoj in upravljanje kulturne dediščine v aplikativnih evropskih projektih. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, let. 60, št. 1, str. 90–100.

An integrated approach to the revitalization, safeguarding and management of cultural heritage: how to establish a durable and active local group of stakeholders. V: *Annales, Ser. hist. sociol.*, 2020, let. 30, št. 2, str. 285–298.

Procesi ustvarjanja kulturne dediščine na razpotju med neoliberalizmom in prostovoljstvom v okviru dediščinskih društev. V: *Etnolog*, 2020, let. 30, (v tisku).

Kulinarični potep po Vipavski dolini, Krasu in Goriških brdih. V: Kladnik, D. (ur.), *Slovenija IX: ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva, Vodniki Ljubljanskega geografskega društva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, str. 139–168.

Liški pust. Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, Register nesnovne kulturne dediščine, maj 2020 (skupaj z N. Testen, Občina Kanal ob Soči).

Vzreja avtohtone Soške postuvi. Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, Register nesnovne kulturne dediščine (skupaj z Ribiško družino Tolmin, Ribiško družino Soča, Občina Kanal ob Soči).

»Če kruhek pade ti na tla, poberi in poljubi ga!« O dediščini pekarstva v Zgornji Vipavski dolini. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 17 (2020), str. 40–47.

Uredniško delo:

Community-sourced cultural heritage valorization model. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, spletni vir: <https://doi.org/10.3986/9789610504450>.

Priročnik za vrednotenje kulturne dediščine s pomočjo vključevanja lokalne skupnosti, spletni vir: <https://www.interreg-central.eu/Content.Node/NPA-Handbook2020-A5-SI-72dpi.pdf>.

Petra Kolenc:

Velika ledena jama v Paradani med ledarstvom, speleologijo in turizmom. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 17 (2020), str. 15–25.

Cerkev sv. Antona Padovanskega na Lokvah. V: *ProLoko* 2020, (v tisku).

Uredniško delo:

Goriški letnik: Zbornik Goriškega muzeja, št. 44. Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, 2020 (skupaj s T. Gerbec in A. Ferleticem).

Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici, 17 (2020), Nova Gorica: ZRC SAZU, 2020.

Špela Ledinek Lozej:

Planšarstvo v Furlaniji-Juljski krajini. V: *Življenje v Alpah: Življenje v Alpah nekoč in danes – od prve obljudenosti visokogorskega sveta pred več tisoč leti do trajnostnega razvoja turizma danes: Zbornik posveta 6. oktobra 2017 v Stari Fužini v Bohinju*. Bohinjska Bistrica: ArheoAlpe, zavod za kulturo, izobraževanje in turizem Bohinj; Stara Fužina: Turizem Bohinj, str. 94–101.

Tolminc cheese scuffles behind closed doors. V: *Palaver*, 9/2 (2020), str. 209–224.

Planinska paša in predelava mleka. *Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine*, 7. 4. 2020 (skupaj z A. Jerin).

Cevc, Tone (1932–2007). V: *Slovenska biografija*, spletni vir: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1022640/> (skupaj z M. Godina Golija).

Živeti s Šavrinko. *Heriskop*, spletni vir: <https://dediscina.zrc-sazu.si/sl/2020/09/ziveti-s-savrinko/#page-content> (skupaj z N. Rogelja Caf).

Znamčenje tolminskega sira. *Traditiones* 49/3 (2020), (v tisku).

Od planine do Planike in onkraj. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 17 (2020), str. 48–57.

Uredniško delo:

Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, št. 49 (3) (gostujoča sourednica, skupaj s K. Šrimpf Vendramin). Ljubljana: Založba ZRC, 2020.

Neva Makuc:

Goriška deželna zavest in identitetne dinamike na habsburško-beneškem obmejnem prostoru v luči (samo) oznak šolajoče se mladine. V: *Acta Histriae* 17 (2020), št. 1, str. 127–140.

Drobci iz korespondence Franca Kosa in Henrika Tume: Frančišek Borgia Sedej. V: *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* (2019), št. 43, str. 121–132.

Prispevek k osvetljevanju korespondence dr. Henrika Tume: pisma Josipu Dolganu. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 17 (2020), str. 26–31.

Branko Marušič:

In jaz pojdem z njimi. O narodnem heroju Janku Premrlu – Vojku ob stoletnici rojstva. V: *Primorski dnevnik*, 7. 3. 2020, št. 57, str. 11.

Pretvarjanje zgodovine – izjava 140 podpisov. V: *Delo, Sobotna priloga* (Prejeli smo), 14. 3. 2020, št. 61, str. 30.

Tako je bilo trpljenje. V: *Svobodna beseda*, april 2020, št. 54, str. 11.

Devetdesetletnica zgodovinarke dr. Milice Kacin-Wohinz. V: *Zgodovinski časopis*, 74/2020, št. 1–2, str. 234–242.

O Edvardu/Edku Ferjančiču - Tarasu. V: *Primorski duhovnik Edvard Ferjančič - Taras (1898–1957)*. Nova Gorica: OZZB za vrednote NOB et. al., 2020, str. 18–32.

O nastajanju Nove Gorice. V: *Umetnost na stičišču kultur. Umetnostnozgodovinski oris Mestne občine Nova Gorica Mestna občina Nova Gorica*. Ljubljana, Založba ZRC, 2019, str. 9–15.

Ponatis V: *Umetnost na stičišču kultur. Mestna občina Nova Gorica*. Ljubljana, Založba ZRC, 2019, str. 12–19.

[O Janku Premrlu – Vojku]. Zavrnil prirejene in neresnične trditve o njegovi smrti. V: *Svobodna beseda*, julij 2020, št. 57, str. 15.

O Novi Gorici in o okoliščinah njenega nastajanja. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 17 (2020), str. 3–14.

Ravničan Štefan Širok (1849–1890), profesor klasičnih jezikov v Rusiji. V: *Koledar GMD 2021*, str. 108–113.

Petra Testen Koren:

Milena Ferletič in njene *magdalenice* iz časa, ko je služila v Milanu. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 17 (2020), str. 32–39.

Sledi prelomov v zapiskih Neže Rejec iz Poljubinja. V: *Tolminski zbornik*, str. 155–172 (soavtorstvo z U. Strle, v tisku).

(War)Fare: Women Behind the Isonzo Front Line and the Issue of Food. V: *Guerra senz' armi*. Rovereto: Museo Storico Italiano della Guerra, (v tisku).

Uredniško delo:

Ljubljanski izobraženci skozi čas: izobraževanje Ljubljančanov na dunajski univerzi 1392–1917. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019. 524 str., ilustr. Zbirka Življenja in dela, 23, Biografske študije, 16. Avtor Alojz Cindrič, sourednik Martin Grum.

Katarina Šrmpf Vendramin:

Sodobna raba pripovednega izročila v občini Rogaška Slatina in okolici. V: *Traditiones* 48/3 (2019), str. 93–111.

Anton Mrkun in Ljubič Tone: Narodopisna knjižnica. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60/2 (2020), str. 75–76.

Razmišljanja o »novem« vsakdanjiku: strah in meje v času epidemije. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 17 (2020), str. 62–67

Uredniško delo:

Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, št. 49 (3) (gostujoča sourednica skupaj s Š. Ledinek Lozej). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020.

Danila Zuljan Kumar:

Identity and discursive practices of Friulians and Slovenes in the Province of Udine, Italy, in recent decades. V: *Dialectologia: revista electrònica*, 2020, št. 24, str. 273–296.

The agricultural lexis of the village of Medana (the Goriška Brda region, Slovenia) from the point of view of the Slavic-Romance language contact. *Open Geosciences* (v tisku).

Zakaj je nadiško narečje v Italiji slovensko narečje: strokovno mnenje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. (skupaj z N. Gliha Komac, J. Gostenčnik, J. Ježovnikom, K. Kenda-Jež, M.

Šeklijem in J. Škofic). V: *Jezikoslovni zapiski: zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*, 2020, 26, št. 1.

Terski zgodbi o hudiču. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 17 (2020), str. 58–61.

Pivo. V: *Delo*. 8. 8. 2020, spletni vir: <https://www.delo.si/magazin/zanimivosti/pivo>.

REDNA IN IZREDNA DEJAVNOST

Jasna Fakin Bajec:

Strokovno sodeluje z Društvom gospodinj in dramske skupine Planina pri Ajdovščini in Društvom za razvoj kmetijstva in turizma na Krasu Planta. Je članica uredniškega odbora revije *Andragoška spoznanja*.

V letu 2020 je svoje raziskovalno delo s področja razumevanja in uporabe kulturne dediščine v sodobnem svetu usmerila v razvoj pet-zvezdičnih turističnih paketov na Krasu. V sodelovanju s člani društva Planta in Območno razvojno agencijo ORA d.o.o. s Sežane nadaljuje razvoj gastronomskega turističnega paketa *Kras/carso food tour: Doživeto okušanje Krasa*. S člani Društva Planta je sodelovala pri pripravi turističnega gastronomskega spominka »*Kraška gmajna v šalčki*«, za katero je društvo prejelo zlato priznanje za kulinarčni in gastronomski spominek v Mediteranski Sloveniji, ki ga je podelila Turistična zveza Slovenije.

V sodelovanju z Društvom gospodinj iz Planine je pripravila kulinarčni in gastronomski spominek »*Poljnto smo jejli vsak večjr ...*«.

V sodelovanju z Občino Kanal ob Soči je pripravila dokumentacijo za vpis liškega pusta in vzreje avtohtone soške postrvi v Register nesnovne kulturne dediščine Republike Slovenije.

V sodelovanju s Petro Testen Koren (ZRC SAZU, Inštitut za kulturno zgodovino) sodeluje v zgodovinski raziskavi o tekstilnih delavkah in hišnih pomočnicah na Komenskem Krasu. V letu 2020 je bilo izvedenih več intervjujev s starejšimi krajankami iz Občine Komen.

Petra Kolenc:

Od leta 2015 je članica ožjega uredniškega odbora *Goriškega letnika: zbornika Goriškega muzeja* ter izvršna urednica *Izvestja* Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici.

Od avgusta 2017 je del delovne skupina za pripravo kandidature Poti miru – dediščina 1. svetovne vojne za vpis na Unescov Seznam svetovne dediščine.

Sodeluje pri pripravi programov za EPK, je avtorica ideje o knjigotrškem središču, ki je bilo upoštevano pri pripravi Lokalnega programa za kulturo pri MONG.

Od leta 2008 je urednica knjižne zbirke *Besede s Planote*, ki izdaja publikacije s področja Trnovske planote.

Špela Ledinek Lozej:

Špela Ledinek Lozej je članica znanstvenega sveta Narodne in študijske knjižnice v Trstu, akcijske skupine 6 EUSALP, širšega uredniškega odbora *Goriškega letnika*, enciklopedije *Dedi* in *Heriskopa*. Koordinirala in pripravila je vpis enote *Planinska paša in predelava mleka* v Register nesnovne kulturne dediščine Republike Slovenije ter zastopa Ministrstvo za kulturo RS v mednarodni delovni skupini za pripravo vpisa *Alpske dediščine prehrane* na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva.

Neva Makuc:

Od leta 2015 je članica širšega uredniškega odbora *Goriškega letnika: zbornika Goriškega muzeja*.

🌐 Petra Testen Koren:

V sodelovanju z Jasno Fakin Bajec (ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije) v okviru ERC Advanced Grant projekta EIRENE (Post-war transitions in gendered perspective: the case of the North-Eastern Adriatic region) proučuje položaj tekstilnih delavk in hišnih pomočnic na Komenškem Krasu. V letu 2020 je bilo izvedenih več intervjujev s starejšimi krajkankami iz Občine Komen.

Življenja in dela, Biografske študije. Testen, Petra (urednica 2015–). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015–.

Življenja in dela, Kulturnozgodovinske študije. Testen, Petra (urednica 2013–). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006–.

Članica mednarodnega uredniškega odbora *Retrospektiv*, Znanstvene revije za zgodovino pisje in sorodna področja.

Od leta 2020 je članica ožjega uredniškega odbora *Novega Slovenskega biografskega leksikona* in področna urednica (balet).

🌐 Danila Zuljan Kumar:

Koordinira delo na RP Nova Gorica, pripravila je program dela RP Nova Gorica za leto 2020 za Znanstveni svet ZRC SAZU ter vsebinski in finančni načrt dela za 2020 za projekt *Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa* za sofinancerja, to je MONG. Skupaj s P. Kolenc je pripravila polletno in letno finančno poročilo o projektu *Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa*. Zbrala je predloge sodelavk RP ZRC SAZU v Novi Gorici za EPK. V okviru tega skupaj z dr. Tanjo Gomiršek iz Goriškega muzeja in ZKMTŠ Brda pripravlja vsebinsko obogatitev pohodnih poti po Brdih. Sodeluje v slovensko-italijanski skupini, ki pripravlja dokumentacijo za vpis pokrajine Brda/Collio/Cuei na Unescov seznam kulturne dediščine. Sodelovala je pri prijavi mednarodnega evropskega projekta z naslovom Cultural GONG, katerega vodilni partner je bila Fakulteta za umetnost Univerze v Novi Gorici. Jezikovno je pregledala *Izvestja* ter različne dokumente, povezane z RP Nova Gorica,

Je članica nadzornega odbora ZKMTŠ Občine Brda, v okviru katerega se ocenjuje projektne predloge na razpis Zavoda.

🌐 Katarina Šrampf Vendramin:

Strokovno sodeluje s folklornimi skupinami po Sloveniji, v zadnjih letih še posebej intenzivno s skupinami na Goriškem (Folklorna skupina Gartrož, Folklorna skupina Razor Tolmin, Folklorna skupina Na placi iz Šempetra).

Od leta 2018 je članica uredniškega odbora strokovne revije s področja folklorne dejavnosti *Folklornik*.

Od leta 2015 je strokovna spremljevalka srečanj odraslih folklornih skupin na srečanjih v organizaciji Javnega sklada za kulturne dejavnosti Republike Slovenije.

SODELOVANJE PRI TEKOČIH PROJEKTIH IN PROGRAMIH ZRC SAZU

Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa

(Projekt sofinancirata Mestna Občina Nova Gorica in Občina Brda)

Jasna Fakin Bajec:

V letu 2020 je v sodelovanju z Zavodom za turizem Nova Gorica in Vipavska dolina, Mestno občino Nova Gorica in Društvom Humanistov Goriške pripravila raziskovalni projekt *Nova Gorica – mesto v gibanju*, v katerem so bile zasnovane aktivnosti za participativno raziskovanje, ohranjanje in vzdržno rabo urbane dediščino Nove Gorice z vključevanjem različnih ciljnih skupin (zlasti starejših generacij in mladih) ter za skupno pripravo kulturnih, turističnih in izobraževalnih programov. Predlagane aktivnosti je Društvo Humanistov Goriške prijavilo v program Nova Gorica – Evropska prestolnica kulture 2025. Hkrati se bo del zastavljenih nalog izpeljalo v okviru projekta FARO: the Dissonant Heritage in European Towns – Creating a European narrative of contested identities through citizens' participation (Evropa za državljane), ki ga od leta 2020 vodi Mestna občina Nova Gorica.

Petra Kolenc:

Specialna znanstvena knjižnica Raziskovalne postaje v Novi Gorici (Biblioteka SAZU, Hn) ter knjižnica in arhiv dr. Henrika Tume:

Vodi specialno znanstveno knjižnico RP v Novi Gorici (COBISS Biblioteka SAZU, Raziskovalna postaja, Hn) ter skrbi za arhiv in knjižnico dr. Henrika Tume. Knjižnica je tudi v letu 2020 obogatila svoj fond z zamenjavami, nakupi ter darovi. V letu 2020 je bilo skupaj izposojenih 122 enot knjižničnega gradiva. Novo katalogiziranih v sistemu Cobiss pod Hn je bilo 85 enot. Inventariziranih je bilo tudi dodatnih 8 enot drobnega tiska goriškega (primorskega) domoznanstva (skupaj 530 enot) ter 98 enot preostalega (predvsem) periodičnega tiska, ki ga postopoma vključujemo v vzajemno katalogizacijo.

Popis Tumove pisemske zapuščine:

Od maja 2020 poteka metapodatkovni popis in digitalizacija Tumove zapuščine: digitaliziranih in v metapodatkovno bazo je bilo vpisanih 115 pisem iz Tumove pisemske zapuščine [črka A].

Špela Ledinek Lozej:

Etnološko raziskovanje dediščine in predvsem dediščintovrnih praks in procesov na stičišču vzhodnih Alp in severnega Jadrana.

Neva Makuc:

Ob arhivskem raziskovalnem delu v Furlaniji-Juljski krajini nadaljuje z evidentiranjem različnega gradiva, pomembnega tudi za slovensko zgodovino. Posebno pozornost posveča raziskovanju noveške zgodovine slovensko-italijanskega obmejnega prostora.

Danila Zuljan Kumar:

Priprava monografije o skladijskih vprašanih slovenskega narečnega jezika na primeru briškega in nadiškega narečja.

Katarina Šrimpf Vendramin:

Sistematično delo na raziskovanju preteklih in sodobnih oblačilnih praks, temelječih na dediščini zahodnega slovenskega narodnostnega prostora.

MEDNARODNI IN NACIONALNI RAZISKOVALNI TER APLIKATIVNI PROJEKTI

WOP – Walk of Peace: Trajnostni razvoj dediščine prve svetovne vojne med Alpami in Jadranom (vodja projekta na ZRC SAZU izr. prof. dr. Petra Svoltjšak, Zgodovinski inštitut Milka Kosa)

Petra Kolenc:

Sodelavci ZRC SAZU v sklopu projekta WOP preučujejo umetniške odgovore na prvo svetovno vojno in s tem povezane teme o begunstvu in povojni obnovi Posočja in Furlanije, ki predstavljajo posebej pomembno sporočilo Poti miru. Izvajajo se arhivske raziskave in zbiranje podatkov o padlih vojakih avstro-ogrske vojske na soški fronti (posebej za območje Banjške planote in Krasa).

Mapiranje urbanih prostorov slovenskih mest v zgodovinskem okviru. Modernistična Nova Gorica in njeni konteksti, aplikativni projekt ARRS (L6-8262) 2017–2020, (vodja projekta na ZRC SAZU doc. dr. Helena Seražin, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta)

Alenka Di Battista in Klavdija Figelj:

Umetnostnozgodovinski projekt obravnava nastanek povojnega modernističnega mesta Nova Gorica, njegovo urbanistično zasnovo, vlogo in pomen njegovih javnih in arhitekturnih spomenikov ter razvoj mesta od nastanka do danes. V okviru projekta potekajo temeljne umetnostnozgodovinske znanstvene raziskave povojnega urbanizma in modernistične arhitekture, ki bodo omogočile podrobne podlage za osnovanje smernic za boljše varovanje povojne dediščine na naših tleh ter pomagale podati temelje za pripravo ustreznih urbanističnih in konservatorskih načrtov podobnih urbanih naselij. Raziskovanje se namreč osredotoča tudi na študij primerljivih, podobno zasnovanih mest zlasti na področju Slovenije in celotne bivše Jugoslavije. Rezultati projekta bodo tako pripomogli k umestitvi povojne dediščine v širši jugoslovanski in evropski kontekst, znotraj katerih doslej še ni bila (ustrezno) identificirana in ovrednotena, in bodo služili kot vzorčni primer za raziskovanje modernistične arhitekturne in urbanistične dediščine drugih slovenskih mest, raziskovalne pristope pa bo moč aplicirati tudi na druga, podobno zasnovana evropska mesta.

Projekt je bil s prvotno predvidenega zaključka 30. 4. 2020 podaljšan do 30. 10. 2020. Nadaljevalo se je pisanje znanstvenih in strokovnih besedil ter s tem povezano delo v arhivih in knjižnicah in zbiranje fotografskega gradiva za spletno stran www.novagoricaart.si (Manuela Dajnko, Klavdija Figelj, Simona Kermavnar, Danila Zuljan Kumar), predvsem za bazi Osebnosti in Spomeniki. Nejc Bernik je pripravil plastnice za grafično 3D predstavitev nastanka in rasti mesta Nova Gorica skozi čas, ki služi kot osnova za mapiranje mesta z različnih vidikov. Ob tem je potekalo tudi topografsko delo za umetnostno topografijo MONG, ki so ga poleg članov projektne skupine izvajali še Blaž Kosovel, Simona Kermavnar in Zavod Dvorec G (izmere in izrisi arhitekturnih posnetkov sakralnih objektov).

Za marec načrtovano mednarodno znanstveno konferenco z naslovom *Mapping the Spaces of Modernist Cities within the Context of CIAM's Athens Charter = Mapiranje prostorov modernističnih mest v kontekstu načel CIAM-ove Atenske listine* smo zaradi epidemije covid-a 19 izvedli med 26. in 28. 8. 2020 v Veliki sejni dvorani Mestne občine Nova Gorica; konferenca je hkrati potekala tudi po spletu. Vsi prispevki so bili simultano prevajani in s tem dostopni tudi široki javnosti. Ob konferenci smo poleg programske knjižice s povzetki referatov in plenarnih predavanj izdali tudi e-konferenčni zbornik (<https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/book/1912>), ki sta ga uredili Katarina Mohar in Barbara Vodopivec. Na konferenci so sodelovali skoraj vsi člani projektne skupine:

referate so imeli Nejc Bernik, Klavdija Figelj, Tanja Martelanc, Helena Seražin in Barbara Vodopivec, posameznim sekcijam so predsedovali Alenka Di Battista, Franci Lazarini, Tanja Martelanc, Katarina Mohar, Helena Seražin in Barbara Vodopivec. V program vključeno javno predstavitev žepnice *Občinska stavba v Novi Gorici* je povezovala njena urednica, Marjeta Ciglencečki.

V letu 2020 smo poleg že omenjenega e-zbornika izdali še več drugih publikacij: umetnostni vodnik *Umetnost na stičišču kultur: umetnostnozgodovinski oris Mestne občine Nova Gorica* (2019) in njegov angleški prevod *Art at a cultural crossroads: Art historical outline of the Nova Gorica Municipality* (2020), ter v angleščino prevedeno protokolarno knjigo *Art at a cultural crossroads: Municipality of Nova Gorica* (2020), ki so plod sodelovanja inštitutskih sodelavcev (Helena Seražin, Gorazd Bence, Tina Košak, Vesna Krmelj, Franci Lazarini, Katarina Mohar, Mija Oter Gorenčič, Andreja Rakovec, Barbara Vodopivec in Andrea Furlan), sodelavcev Raziskovalne postaje ZRC v Novi Gorici (Branko Marušič, Klavdija Figelj) in sodelavcev Goriškega muzeja Kromberk – Nova Gorica (Katarina Brešan). V tisku pa je tudi žepnica *Stanovanjska gradnja v Novi Gorici* (2020) Alenke Di Battista in Helene Seražin. Zelo odmevna sta bila tudi prispevka v *Izvestjih* 2019 Alenke Di Battista (*Zametki novogoriškega hotela Park*) in Klavdije Figelj (*Lehrmanovi Argonavti, želja po izvirnosti za vsako ceno*).

Ves čas projekta je potekala tudi promocija rezultatov, od javnih vodstev (Alenka Di Battista po občinski stavbi v Knjižnici pod krošnjami), javnih predstavitev publikacij (tiskovne konference) in intervjuji v lokalnih in državnih javnih tiskanih in radijskih občilih. Rezultate projekta smo javno predstavili 29. septembra 2020 v Veliki sejni dvorani Mestne občine Nova Gorica.

 100 % lokalno, aplikativni raziskovalni projekt financiran iz programa Alpine Region Preparatory Action Fund II - ARPAF II (vodja projekta na ZRC SAZU doc. dr. Špela Ledinek Lozej, Inštitut za slovensko narodopisje)

Špela Ledinek Lozej:

Potrošnike vse bolj zanimajo »vrednote«, povezane s kmetijsko-živilskimi proizvodi. Te vrednote so povezane z lokalno pridelavo in predelavo, načrtnim vključevanjem majhnih ali srednje velikih kmetij in z okolju prijaznejšimi načini pridelave. Projekt se osredotoča na krepitev kratkih kmetijsko-živilskih oskrbovalnih verig na območju Alp, ki jih v tem projektu razumemo kot množico vzajemno sodelujočih deležnikov pri lokalni pridelavi in predelavi.

 Historične interpretacije 20. stoletja (vodja programa prof. dr. Oto Luthar, Inštitut za kulturne in spominske študije)

Jasna Fakin Bajec:

Program se med drugim osredotoča na politike spomina (revizionizem, vpliv popularne kulture, vpliv inštitucij na popularne interpretacije zgodovine ...). V primerjalni perspektivi obravnava spremembe v spominski krajini v srednji in jugovzhodni Evropi in s poglobljenim primerjalnim razmislekom odkriva razsežnosti (re)apropriacije in izpogajanja spomina na različnih družbenih ravneh in v stičišču med lokalnim, nacionalnim, evropskim in globalnim. Jasna Fakin Bajec se je v letu 2020 ukvarjala s konceptom disonantne dediščine v kontekstu razumevanja urbane dediščine Nove Gorice in pomenom kulturnih in človekovih pravic na polju (so)ustvarjanja kulturne dediščine, kjer ima lokalno prebivalstvo čedalje večjo vlogo in pomen. V sodobni, neoliberalni in tržno usmerjeni družbi, so kulturne pravice nosilcev dediščinskih praks žal večkrat kršene in neupoštevane.

🌱 Dediščina v akciji: Participativne metode in digitalni učni viri za vključevanje mladih v dediščinske prakse in izobraževalno-vzgojne vsebine, ciljni raziskovalni projekt, financer: ARRS in Ministrstvo za kulturo (V6-1922), (vodja projekta dr. Martin Pogačar, Inštitut za kulturne in spominke študije)

🌱 Jasna Fakin Bajec:

Osrednji namen projekta je razviti in analizirati participativne metode in IKT orodja, da bi osnovnošolcem in srednješolcem približali kulturno dediščino na zanimiv, ustvarjalen in sodoben način, ter jih hkrati aktivno vključili v različne dediščinske akcije. V ta namen raziskovalci iz ZRC SAZU in računalniškega podjetja ARCTUR d.o.o v sodelovanju z mladimi, učitelji in strokovni sodelavci iz kulturnih in dediščinskih institucij razvijamo prototip digitalnega učnega vira, ki bo spodbujal samostojno interpretacijo, povezovanje in sintezo informacij ter kritično razmišljanje o dediščini pekarstva v Vipavski dolini nekoč in danes.

V letu 2020 je projekta skupina aktivno sodelovala z dijaki 3. letnikov gimnazije iz Srednje šole Venon Pilon, pod mentorstvom profesorice mag. Melite Lemut Bajec. Projektna skupina je z dijaki analizirala dobre in slabe prakse uporabe IKT na polju digitalne dediščine, zbrala avdio, video in fotografsko gradivo o dediščini ter razmišljala, kako tradicijo priprave kruha, ki je prepletena s številnimi čustvi, predstaviti kot digitalni predmet. Dijaki so aktivno sodelovali tudi pri zasnovi in oblikovanju digitalnega učnega vira. Projektne aktivnosti so še zajemale intervjuje z učitelji in kustosi iz Goriškega muzeja. Zbrano gradivo se bo uporabilo za vsebino učnega vira, pripravo priručnika za učitelje in smernice za Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport.

🌱 Domače in umetnostne obrti: dediščina in sodobnost (operacija sodelovanja LAS, sofinanciran s sredstvi Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja preko Programa razvoja podeželja RS za obdobje 2014–2020 / ukrep LEADER / podukrep 19.3), projektni partner ROD Ajdovščina in Občina Ajdovščina (Predstavnik LAS Vipavska dolina), ZRC SAZU sodeluje kot zunanji strokovni partner

🌱 Jasna Fakin Bajec:

Občina Ajdovščina se v okviru operacije ukvarja z oživitvijo, revitalizacijo, prenosom in nadgradnjo znanj s področja mlinarstva in pekarstva. Glavni cilj aktivnosti je ovrednotiti pekarsko in mlinarsko dediščino ter razviti nove priložnosti za medsektorski razvoj novih, inovativnih, na dediščini temelječih produktov, storitev, in programov v sklopu podjetništva, turizma, trajnostnega in širšega družbenega razvoja. Hkrati se operacija zavzema za skupno sodelovanje različnih pekarskih ponudnikov, izmenjavo znanj in izkušenj s področja ohranjanja in revitalizacije dediščine ter njeno vključitev v sodobno življenje. ZRC SAZU pri projektu sodeluje kot zunanji izvajalec. V letu 2020 smo pripravili izobraževalne filme o predstavitvi tradicionalnega postopka pridelave žita in peke kruha, ki so se otrokom v vrtcu in osnovnih šolah predvajali v okviru tradicionalnega slovenskega zajtrka. Občini Ajdovščina smo še pomagali pri pripravi likovnega natečaja o kruhu.

🌱 KAŠTELIR: Prazgodovinska gradišča in etnobotanika za trajnostni turizem in razvoj podeželja – od Krasa (preko Brkinov, Čičarije in Istre) do Kvarnerja (Programa sodelovanja Interreg V-A Slovenija–Hrvaška, vodja projekta na ZRC SAZU dr. Jasna Fakin Bajec, Inštitut za kulturne in spominke študije)

Jasna Fakin Bajec:

Rdečo nit projekta predstavljajo ostanki gradišč (kaštelirjev), prezrte dediščine iz praskupnosti (iz bronaste in železne dobe – t.j. 2. in 1. tisočletja pr. n. št.), ki so se skozi čas zarasla in precej uničila. Z izgubo povezav s starodavno preteklostjo se je izgubilo tudi znanje o takrat rastočih rastlinah in njihovi uporabi. Glavni namen projekta je aktivno ohranjati dediščino gradišč ter obuditi starodavno povezanost ljudi z divjimi užjitnimi rastlinami in jih tako predstaviti za sodobni čas. ZRC SAZU v projektu sodeluje kot zunanji partner Občine Komen. V letu 2020 smo analizirali strokovno in znanstveno gradivo o življenju v gradiščih in etnobotaniki obravnavanega območja ter pripravili izhodišča za razvoj turističnih paketov po merilih 5-zvezdičnega turizma. V sodelovanju z Društvom planta smo pripravili smernice za pripravo prazgodovinskega krožnika in menija.

 NewPilgrimAge: 21th century reinterpretation of the St. Martin related shared values and cultural heritage as a new driver for community-sourced hospitality, mednarodni evropski projekt, sofinanciran iz Evropskega sklada za regionalni razvoj, program transnacionalnega sodelovanje Srednja Evropa 2014–2020, (vodja projekta na ZRC SAZU dr. Jasna Fakin Bajec, Inštitut za kulturne in spominske študije)

Jasna Fakin Bajec:

Glavni namen projekta je bilo iskanje in preverjanje različnih pristopov, metod in sodobnih interpretacijskih orodij, kako dediščino sv. Martina približati mladim in malim podjetnikom na način, da jo bodo razumeli kot pomemben vir za iskanje možnih poti iz trenutnih socialnih, kulturnih, gospodarskih in okoljevarstvenih problemov. Partnerji so v okviru projekta oblikovali in testirali inovativna komunikacijsko-informacijska orodja za promocijo, ohranjanje in rabo dediščine. ZRC SAZU je sodeloval kot strokovna institucija. V letu 2020 smo pripravili model o načinih vrednotenja kulturne dediščine s pomočjo lokalne skupnosti (Community-Sourced Cultural Heritage Valorization Model). S pomočjo dobrih praks, ki so jih testirali partnerji, smo izpostavili glavne korake, kako doseči sodelovanje skupnosti v projektih, povezanih s kulturno dediščino, kako implementirati procese ovrednotenja preteklih stvaritev, ter kako prepričati mlade generacije, da ustvarjanje lokalne dediščine lahko omogoči številne priložnosti za uresničevanje drznih idej v praksi. Glavni poudarki iz modela, ki je izšel kot e-knjiga, so predstavljeni v krajšem priložniku, ki je izšel tudi v slovenskem jeziku.

 Toponomastična dediščina Primorske (vodja projekta dr. Matjaž Bizjak, Zgodovinski inštitut Milka Kosa)

Neva Makuc:

Projekt prispeva k izdelavi Slovenske historične topografije (<https://topografija.zrc-sazu.si/about/>), saj je osredotočen na topografske podatke primorskega območja. Poskuša se torej identificirati čim večje število paleonimov, nanašajočih se na primorski prostor.

 Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti (vodja programa dr. Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa)

Neva Makuc:

V okviru programa se N. Makuc posveča raziskovanju izbranih poglavij novoveške zgodovine obmejnega slovensko-italijanskega prostora (npr. kolektivne zavesti v obmejnem prostoru, historiografija itd.).

Post-war transitions in gendered perspective: the case of the North-Eastern Adriatic region (ERC Advanced Grant projekt EIRENE) (vodja prof. dr. Marta Verginella) več glej: <http://project-eirene.eu>

Novi Slovenski biografski leksikon (vodja dr. Oto Luthar)

Petra Testen Koren:

Redakcija IV. zvezka Novega Slovenskega biografskega leksikona: črka C, Č, Ć.

Etnološke in folkloristične raziskave kulturnih prostorov in praks (raziskovalni program Inštituta za slovensko narodopisje) (vodja izr. prof. dr. Jurij Fikfak)

Katarina Šrimpf Vendramin:

Program se osredotoča na raziskave kulturnih prostorov in praks, reprodukcije tradicije in sodobne inovativnosti. Ko se poudarja procesualnost kulturnih praks, mislimo na socializacijo/inkulturacijo, na medgeneracijski prenos znanja, veščin in kulturne dediščine, upoštevamo vplive in posege države in EU (evropeizacija) in posledično dinamiko med lokalnim in globalnim. Vsi ti procesi se razkrivajo kot kulturni kronotop, v katerem sta zajeti historična in prostorska dimenzija vsakega pojava ali prakse. Dr. Katarina Šrimpf Vendramin se v okviru programa ukvarjala z identitetnimi praksami, kot se kažejo v slovstveni folklori.

Tradicionalne paremiološke enote v dialogu s sodobno rabo, temeljni raziskovalni projekt ARRS (J6-2579), 2020–2023 (vodja projekta dr. Saša Babič, Inštitut za slovensko narodopisje)

Katarina Šrimpf Vendramin:

Pregovorni izrazi so vrsta stalnih besednih zvez, ki se uporabljajo v vsakdanjem jeziku in jih opredeljujejo skupnost, čas in kraj; to so kratke folklorne oblike z velikim semantičnim potencialom, ki razkrivajo svetovne nazore in vrednote, navodila in prepovedi določene kulture. Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU hrani obsežno in zelo dragoceno zbirko slovenskih pregovorov, ki je nastajala več kot 50 let, vendar pa ti doslej niso bili strukturirani v skladu s sodobnimi standardi digitalnih jezikovnih virov in niso javno dostopni. Projekt vključuje dva glavna cilja. Prvi cilj je vzpostaviti povezavo med folkloristiko in digitalno humanistiko, kar bo bistveno povečalo temeljitost analize in spodbudilo povezovanje folklornih gradiv z digitalnimi korpusi, hkrati pa bo obogatena tudi vsebina korpusov. Drugi glavni cilj projekta bo semiotična in etnolingvistična analiza pregovorov iz arhiva in v vsakodnevni komunikaciji za izris družbenega zemljevida stereotipov in s tem tudi globlje razumevanje kulturnega okolja. Analiza bo izpostavila tudi vprašanje, ali so pregovori kot del nematerialne kulturne dediščine arhivski prežitki ali v določeni meri vztrajajo kot pragmatični del komunikacije.

Nevidno življenje odpadkov: Razvoj etnografsko utemeljene rešitve za upravljanje z odpadki v gospodinjstvih, aplikativni projekt ARRS (L6-9364), 2018–2021 (vodja projekta dr. Dan Podjed, Inštituta za slovensko narodopisje)

Katarina Šrimpf Vendramin:

Glavni cilj projekta je razvoj inovativne tehnološke rešitve, ki bo spremljala in prikazovala, kje in kako nastajajo odpadki v gospodinjstvih, in spodbujala zmanjševanje njihove količine. Razvoj te rešitve temelji na etnografiji in pristopu, usmerjenem k ljudem. Zato v projektni skupini izvajajo primerjalne raziskave praks in navad na področju ravnanja z odpadki v šestih mestih: Ljubljana

(Slovenija), Gradec (Avstrija), Trst (Italija), Zagreb (Hrvaška), Oslo (Norveška) in Dubaj (Združeni arabski emirati). Raziskava omogoča vpogled v življenje in delo »nevidnih« akterjev, npr. smetarjev, delavcev na smetiščih in ljudi, ki delajo v obratih za recikliranje, hkrati pa opiše lokalne navede, povezane z odpadki, ter predstavi odpadne stvari kot pomemben dejavnik v globalnem omrežju proizvodnje in potrošnje.

 Slovenska in estonska sodobna šolska folklor, bilateralni projekt ARRS (BI-EE/20-22-009), 2020–2022 (vodja projekta na ZRC SAZU dr. Saša Babič, Inštitut za slovensko narodopisje)

 Katarina Šrampf Vendramin:

Glavni cilj projekta je analizirati in primerjati sodobno šolsko folkloro (npr. šale, uganke, rituale) ter njihovo dinamiko v dveh evropskih državah z različnima geografskima položajema in značilnostmi, podobno zgodovino in hkrati brez neposrednega stika: Estonijo in Slovenijo. Projekt bo identificiral tradicijo in transformacije folklornega gradiva, igrivost in kreativnost v (novih) oblikah ter odraz družbene realnosti, iz katere so ustvarjeni. Namen projekta je ustvariti nove dinamične primerjalne pristope tako z medkulturnega kot tudi diahronnega in sinhronnega vidika, ki ponuja edinstvene in unikatne vidike tako v slovenski kot v estonski folkloristiki. Rezultat tega sodelovanja bo nov metodološki okvir za primerjalne in medkulturne študije folklornih form ter na novo zbrano gradivo med otroki, ki bo dodano v arhiv obeh sodelujočih institucij.

 Create to Connect à Create to Impact, mednarodni evropski projekt, sofinanciran iz nadnacionalnega programa Evropske unije Ustvarjalna Evropa (vodja projekta na ZRC SAZU dr. Dan Podjed, Inštitut za slovensko narodopisje)

 Katarina Šrampf Vendramin:

Prvi projekt z naslovom Ustvarjaj za povezave se je začel leta 2012 kot skupno prizadevanje desetih evropskih kulturnih organizacij in treh pridruženih partnerjev za ustvarjanje povezav med umetniškimi in raziskovalnimi institucijami ter občinstvom. Namenjen je bil iskanju novih produkcijskih modelov, ki lahko občinstvo pritegnejo na inovativne načine, in ustvarjanju novih javnih prostorov z dialogom in sodelovanjem. V novem projektnem ciklu se mreža širi z vključitvijo petih novih partnerskih organizacij, pozornost pa se od vzpostavljanja povezav preusmerja k ustvarjanju vpliva. Ta vpliv v projektnem kontekstu pomeni posebno vrednost, ki jo proizvedejo umetniške dejavnosti in tako spodbujajo družbene spremembe, inovacije, opolnomočenje in emancipacija.

 Dediščina na obrobjih: Novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega, interdisciplinarni raziskovalni program P5-0408 (vodja doc. dr. Špela Ledinek Lozej, Inštitut za slovensko narodopisje)

V dobi porajajočih se ekstremizmov in vse večje razdvojenosti družb se posamezniki in skupine soočajo z vprašanji, kako različne družbene pojave nagovoriti kolektivno in javno. Ob množici dediščinskih ustanov, konvencij in seznamov se zdi, da sta morda prav dediščina in proces njenega ustvarjanja primerna za povezovanje v skupnem vrednotenju preteklosti ter vizijah prihodnosti, iz česar pa so še vedno prepogosto izključene različne manjšinske skupine z neenakim dostopom do družbene in politične moči. Medtem ko je bilo razumevanje dediščine v 19. in prvi polovici 20. stoletja povezano predvsem z izgradnjo narodov in homogenih skupnosti, pa novejši premisleki izpostavljajo večperspektivno in množinsko razumevanje dediščine. V programski skupini se zato posvečamo predvsem premisleku o razmerjih moči ter o razpiranju in preseganju nacionalnega pri ustvarjanju dediščine, predvsem pa vrednotenju in analizi manjšinskih dediščin. Pri čemer de-

diščino razumemo kot inherentno disonantno, kot preteklost v sedanjosti, predvsem pa kot procesualno, tj. podvrženo nenehnim pogajanjem. Raziskovalno problematika je nagovorjena v petih tematskih sklopih: (1) Dediščina in pokrajina, (2) Dediščina na spreminjajočih se čezmejnih območjih, (3) Dediščina v mobilnem svetu, (4) Jezik v rabi – raba jezika in (5) Živeti z dediščino. Glavni cilj je identifikacija, evidentiranje, dokumentiranje, ovrednotenje in analiza alternativnih manjšinskih oblik, praks in interpretacij ustvarjanja dediščine. Raziskovalno delo je izrazito več- in interdisciplinarno; vključuje teoretska izhodišča in metodološke pristope preučevanja narodnega vprašanja, antropologije, etnologije, jezikoslovja, literarnih ved, geografije in zgodovinskega ter skuša na podlagi empiričnih raziskava in svežih (re)interpretacij kritično premisliti dosedanje teoretsko-konceptualna in metodološka raziskovalna izhodišča. Krajši raziskovalni izsledki in komentarji so objavljeni na spletnem portalu *Heriskop*. <https://dediscina.zrc-sazu.si/sl/home/>

🌐 Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju, raziskovalni program (vodja na ZRC SAZU dr. Kozma Ahačič, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša)

🌐 Danila Zuljan Kumar:

Skupaj s sodelavci pripravlja tretjo knjigo *Slovenskega lingvističnega atlasa*, ki zajema pomensko polje »kmetijska opravila in orodja«. V okviru tega so bili izdelani komentarji in karte za vprašanja V286 *plug*, V286a *enojni plug*, V286b *dvojni plug*, V286a1 *ralo*, V297 *lemež*, V288 *črtalo*, V289 *držalo (ročice) pri plugu*, V303a *seno*, V303b *prva košnja*, V306 *otava*, V307 *vnuka*, V305 *mrva*, V304a *kopica sena za čez noč*, V304b *kopica sena za čez zimo* ter komentarji in karte za V286 *plug*, V286a *enojni plug*, V286b *dvojni plug*, V286a1 *ralo*, V297 *lemež*, V288 *črtalo*.

🌐 Portal Franček, Jezikovna svetovalnica za učitelje slovenščine in Šolski slovar slovenskega jezika. Projekt sofinancirata Republika Slovenija in Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada (vodja projekta dr. Kozma Ahačič, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša)

🌐 Danila Zuljan Kumar:

Cilj projekta je med drugim nov šolski slovar slovenskega jezika, ki bo namenjen učencem do 5. razreda devetletke in bo vseboval okoli 2.000 geselskih sestavkov. V okviru portala Franček bo delovala tudi jezikovna svetovalnica za učitelje, ki bo razlagala jezikovne dileme, s katerimi se najpogosteje srečujejo učitelji in profesorji slovenskega jezika. Vključen bo tudi nabor gradiv za pouk slovenskega jezika v osnovnih in srednjih šolah z opisom učnih metod.

RADIJSKI IN TV NASTOPI TER ČASOPISNI ČLANKI

🌐 Alenka Di Battista:

Radio Koper, 14. 09. 2020: pogovor z novinarko Ingrid Kašča Bucic o žepnici *Občinska stavba v Novi Gorici*.

🌐 Špela Ledinek Lozej:

Intervjuvanec: Gomišček, Toni. Sir s planin je naša vez z dediščino. *Primorske novice*. 6. 1. 2020, leto 74, št. 129, str. 18–19.

*Več informacij o tekočih projektih je na voljo na spletni strani ZRC SAZU.

Poročilo je sestavila Petra Kolenc.

Sodelavci Raziskovalne postaje ZRC SAZU Nova Gorica:

znanstvene sodelavke:

doc. dr. Danila Zuljan Kumar – Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša (tel. 05 335 73 21), koordinatorka dela

dr. Jasna Fakin Bajec – Inštitut za kulturne in spominske študije (tel. 05 335 73 25)

doc. dr. Špela Ledinek Lozej – Inštitut za slovensko narodopisje (tel. 05 335 73 22)

prid. prof. dr. Neva Makuc – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 23)

dr. Petra Testen – Inštitut za kulturno zgodovino (tel. 05 335 73 24)

dr. Alenka Di Battista – Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta (tel. 05 700 19 09)

dr. Katarina Šrimepf Vendramin – Inštitut za slovensko narodopisje (tel. 05 335 73 24)

Klavdija Figelj – Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta (tel. 05 700 19 09)

višja strokovna sodelavka:

dr. Petra Kolenc – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 26)

prof. dr. Branko Marušič, znanstveni svetnik v pokoju (tel. 05 335 73 20)

*Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica z arhivom in knjižnico dr. Henrika Tume
Delpinova 12, 5000 Nova Gorica, tel.: 05 335 73 26*

Spletna stran: <http://rpng.zrc-sazu.si>

OJS: <https://ojs.zrc-sazu.si/izvestje>

*Izvestje je del projekta **Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa**, ki ga sofinancirata Mestna občina Nova Gorica in Občina Brda.*

Izvestje je del skupne naloge sodelavcev Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici z naslovom Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa, ki se osredotoča na zgodovinske raziskave v zahodnem slovenskem prostoru, njegovo bivanjsko kulturo, na razumevanje pojmov tradicija in kultura, na preučevanje zahodnih slovenskih narečij in jezikovnega stika ter raziskovanje socialnopolitične, ekonomske in trajnostne vloge dediščine v sodobnem, globalnem svetu. Izsledki raziskav, ki jih objavljamo v domačih in tujih strokovnih ter znanstvenih publikacijah, so lahko temelj inovativnega kulturnega in gospodarskega razvoja širšega goriškega prostora.

VSEBINA • *Besede župana* (dr. Klemen Miklavič, župan Mestne občine Nova Gorica) • **Članki**: Branko Marušič *O Novi Gorici in o okoliščinah njenega nastajanja* • Petra Kolenc *Velika ledena jama v Paradani med ledarstvom, speleologijo in turizmom* • Neva Makuc *Prispevek k nadaljnjemu osvetljevanju korespondence dr. Henrika Tume: pisma Josipu Dolganu* • Petra Testen Koren *Milena Ferletič in njene magdalenice iz časa, ko je služila v Milanu* • Jasna Fakin Bajec *»Če kruhek pade ti na tla, poberi in poljubi ga!« O dediščini pekarstva v Zgornji Vipavski dolini* • Špela Ledinek Lozej *Od planine do Planike in onkraj. Oris zgodovine sirarstva v Posočju* • Danila Zuljan Kumar *Terski zgodbi o hudiču* • Katarina Šrīmpf Vendramin *Razmišljanja o »novem« vsakdanjiku: strah in meje v času epidemije* • **Poročilo** o delu sodelavcev Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici od 1. 1. 2020 do 31. 12. 2020

ZALOŽBA
ZRC